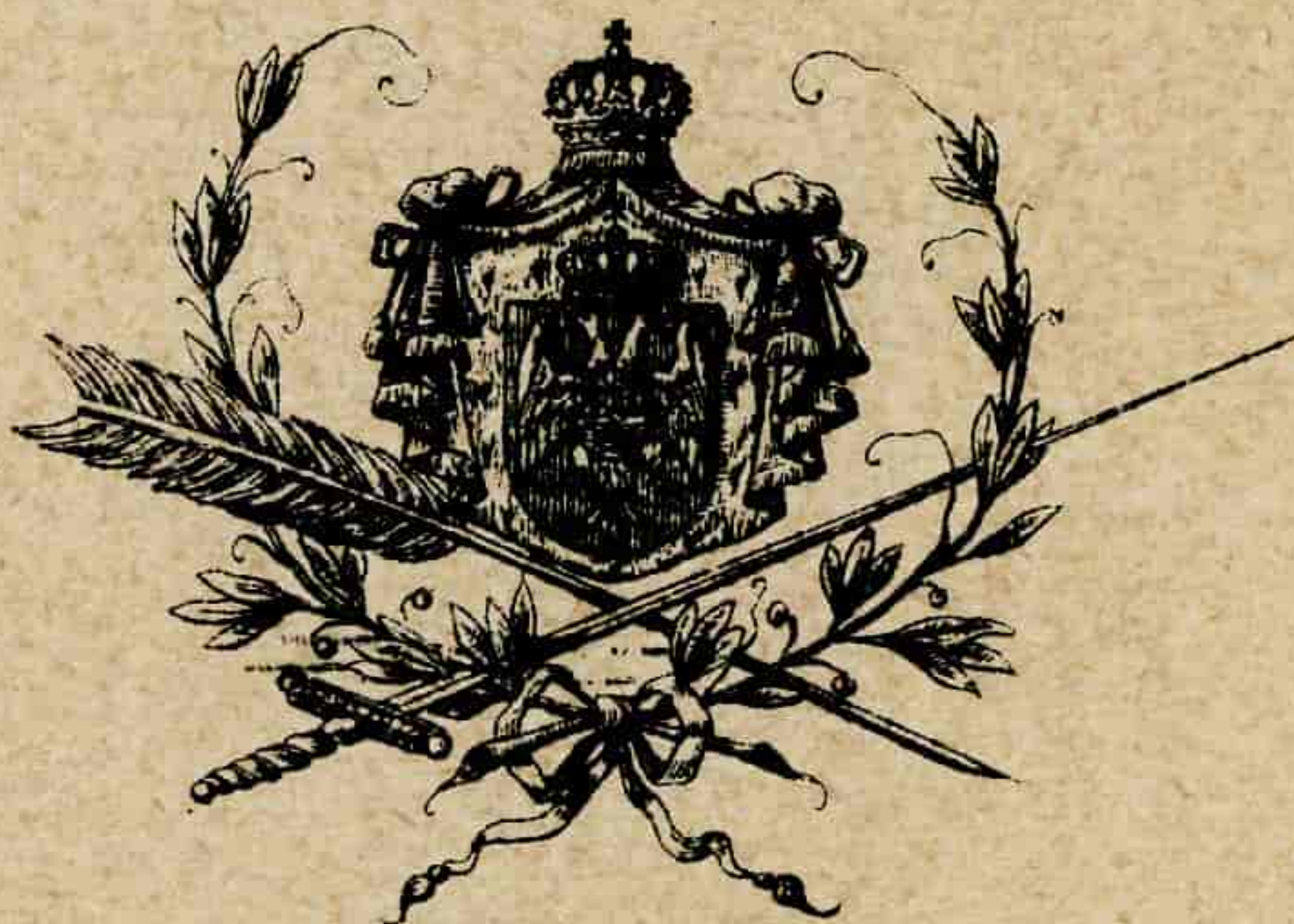

ВРАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПОТПУКОВНИК Владимир Цукавац

БЕОГРАД

Штампарија „СВ. САВА“ — Бранкова 16. Телефон 249.

1923.

САДРЖАЈ

	Страна
На Брегалници према Штипу 17. и 18. јуна 1913. године. — Од ђенерала <i>Ивана С. Павловића</i> - - - -	1
Неспоразум између пешадије и артиљерије за време рата. — Од пуковника <i>Милоја В. Јелисијевића</i> -	41
У чему је снага војске. — Од мајора <i>Велизара Д. Бурића</i> - - - - -	68
Тактика немачке фортификације од 1914. до 1918. године — Од пуковника <i>Нормана</i> . Превео с француског. <i>М. В. С.</i> - - - - -	77
Изналажење мета непријатељских бежичних станица у рату. — Од пуковника <i>Стојана Беговића</i> -	101
Различности:	
Кварење шотова и њихове муниције експлозивом. — Од пуковника <i>Ђорђа Јорговића</i> - - - - -	109
Могу ли војни судови осуђивати војна лица и на полицијски надзор? — Од мајора <i>Влад. М. Јевшовића</i> - -	112
Ушцај вучне снаге на употребу артиљерије у тактици и стратегији. — Од пуковника <i>Богољуба А. Јовановића</i>	118
Реорганизација италијанске војске и обавеза кадровске службе од 18 месеца. Говор италијанског министра војног, ђенерала Дијаца. — С италијанског од капетана <i>Радослава Ц. Перовића</i> - - - - -	122
Новости и Белешке:	
Француска. — Реорганизација војске и бројно стање официра. — Предавање за резервне офицере. — Шасерски митраљески батаљони. — Пет нових пукова борних кола. — Нов топ. — Будућа војна организација Француске (извештај потпуковника <i>Фабрија</i>). — Baterije bez motora i vazdušne struje - - - - -	129
Североамеричке Сједињене Државе. — Оруђе калибра 406.4 мм. - - - - -	137
Немачка. — Метацки аероплани за време рата. — Смртност код ратних заробљеника - - - - -	138

<i>Италија</i> — Подела обалских области - - - - -	141
<i>Велика Британија</i> — Ратни губитци у Мезопотамији.	
— Трупа у Цариграду - - - - -	141
<i>Белгија</i> . — Мобилна обалска одбрана - - - - -	141
<i>Мађарска</i> . — Организација мађарске војске, жандармерије, шумарске и финансијске страже, граничне трупе и речне полиције на основи Трианонског уговора о миру са изменама које је donela контролна комисија - - - - -	142
<i>Аустрија</i> . — Војни буџет - - - - -	145
<i>Швајцарска</i> . — Митраљеске чете - - - - -	145
<i>Данска</i> . — Витешка друштва - - - - -	145
<i>Сијам</i> . — Општи податци о држави и војсци: трупни подофицири, официри, ваздухопловство, више командовање, милиције, наоружање, установе, грађанско ваздухопловство - - - - -	145

Оцене и Прикази:

<i>У бишољској бишци изнад Облакова</i> (Ђен. Ив. Павловић). — од Ђ. Ђ. - - - - -	148
<i>Лудендорф</i> . — (Ђен. Биа — П. Ј. М.) — Од потпуковника Ђорђа Ђурића - - - - -	149
<i>Пињев</i> „бројни знак“ (за рекрутовање) — Од Д-ра Ж. С. Ж. - - - - -	151
Преглед листова - - - - -	157

Некролог :

† Коњички мајор <i>Јован Н. Јовановић</i> . — Од потпуковника <i>Лазара К. Савичевића</i> - - - - -	161
Говор одржан приликом откривења надгробног споменика <i>војводе Живојина Мишића</i> . — Од ђенерала <i>Драгушина Милушиновића</i> - - - - -	165

Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току <i>Европског рата</i> 1914—1920. године (наставак) - - - - -	168
---	-----

Слике и карте у прилогу:

I. *Седам* слика на једном прилогу уз чланак „Тактика немачке фортификације“. — II. *Три* слике на једном прилогу уз чланак „Изналажење места непријатељских бежичних станица у рату“. — III. *Две* слике на једном прилогу уз различност „Кварење топова“.

Уз свеску *три* прилога са *дванаест* слика на њима.

САРАДНИЦИМА РАТНИКА

Многи се сарадници при шиљању рукописа не придржавају уобичајеног реда који је потребан за правилно обављање рецакцијских послова, те тиме их ометају и стварају излишну преписку или чак онемогућавају решење по њима. Стога се умољавају да се придржавају ових одредаба:

1) Уз сваки рукопис понаособ приложити спроводно писмо у виду акта (рапорта) упућено *непосредно* Уредништву Ратника.

2) Не слати уз један спроводни рапорт више рукописа. Засебан спроводни рапорт уз сваки рукопис потребан је дакле и онда, кад се у исто време шаљу по неколико рукописа (види тач. 1.)

3) У спроводном рапорту навести све што писац-преводац налази за потребно да Уредништво зна. Код компилација навести изворе, код превода оригиналан рад, и то: *име писца*, натпис чланка, издање (и лист из којег је чланак узет) све то на *оригиналном* језику. Није дакле потребно рећи само „Чланак сам превео из „Revue Militaire-a“, него навести и свеску, годину, *име писца* и натпис чланка, место излажења.

4) Писати само на полутабацима и то не с обе стране хартије, већ само с једне; и поред тога на њој оставити с краја бар с два прста широк празан простор за случајне прибелешке.

5) Не писати на ситним листићима (види тач. 4).

6) Обраћање са питањима, које неки писци често чине о судбини њихова рукописа, излишна су, јер Уредништво извештава сваког пошиљаоца како о пријему рукописа тако и о коначном решењу.

7) Од цртежа, слика, прегледа, таблица прилагати само онолико колико је за разумевање текста неизбежно потребно.

Многи прилози могу да спрече усвајање и иначе добрих радова.

8) Цртеже ако их писац израђује сам, исцртавати само финим кинеским тушем на белој цртачкој хартији (не мастилом). Исписи да су јасни, доста крупни и само у виду штампаних слова. Ако писац прилаже само површно израђену скицу, те је Уредништво морадне дати на прераду, ипак и те скице треба да су јасне. Овакве скице неће се хонорисати, већ само правилно израђене.

9) *Нечисти* или неисправни рукописи не могу се узимати у поступак.

10) Спроводни рапорт (тач. 3) треба писац да потпише *чишко* пуним именом својим уз чин, занимање положај и адресу на коју жели да му се одговор пошаље. То вреди и за непотписане (анонимне) чланке, јер уредништво не може примати рукописе од њему непознатих писаца.

11) Сваки лист рукописа треба да буде видно нумерисан озго у десном углу и то скроз од 1 до краја, а не употребљавати засебне пагинације за сваки одељак.

12) У евентуалној преписци навести број рукописа, који се редовно доставља сваком писцу.

13) Чланци у наставцима не могу се примати, већ само целокупни радови, који не треба да буду сувише дуги (око 3—4 штампана табака највише „Ратникова“ формата). Поједини одељци не могу се узети у поступак док се цео рад не прегледа и оцени.

14) За засебна издања за сад Уредништво нема могућности, те не обраћати му се у том смислу.

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака Штампани рукописи не враћају се	А П Р И Л 1923	ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ: за официре 96 д. за подофиц. и питомце Војне Академије 30 „ за невојнике 120 „ за иностранство 150 „
---	-------------------------------------	--

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: ђенералштабни потпуковник Владимир Г. Цукавац

НА БРЕГАЛНИЦИ ПРЕМА ШТИПУ

17. и 18. ЈУНА 1913 ГОДИНЕ

I

Пред рат са Бугарима

Завршетак рата са Турцима у Арбанији марта 1913 г. Евакуација трупa Моравске дивизије I позива и Моравске пешад. бригаде I позива из Арбаније априла 1913 г. Груписање Моравске дивизије I позива на Вардару маја — јуна 1913 г.

У другој половини фебруара 1913 године, када је истичало тромесечно примирје са Турцима, Моравска дивизија I поз. била је овако дислоцирана:

У Битољу и околини са истакнутим деловима према Лерину XVI пешад. пук „Цара Николе II“, а II пешад. пук „Књаза Михаила“ са истакнутим деловима у селима Бруснику, Магареву, Дихову и Трнову, осматрајући прелазе, који преко кршног планинског земљишта огранцима Перистера и Бабе Планине изводе на Преспанско језеро и даље на југ.

У Ресну и околини са истакнутом предстражом на Звезди, између Преспанског и Охридског језера I пешад. пук „Књаза

Милоша Великог“ са придатим му одељењем коњице и батеријом.

У Охриду и Струги, са истакнутим полубатаљоном у Подградцу и Свирни, а касније и полубатаљоном у Брзежди, у изворном делу Шкумбе III пешад. пук са придатим му одељењем коњице, доцније и једном пољском батеријом.

Моравски пољски артиљеријски пук, коњички дивизион. штаб дивизије са осталим деловима и установама у Битољу.

У то доба, у Елбасану са предњим деловима у правцу Пекиња и реке Девола, била је Моравска пешад. бригада I поз. (са I и II морав. пешад. прекобројним пуком, брдским артиљ. дивизионом и коњичким дивизионом).

Крајем фебруара и почетком марта учестали су били извештаји, да се опажа покрет Арнаута у заплови реке Маће и у изворном делу Шкумбе, у циљу подизања устанка противу нас.

Исто тако, по провереним извештајима из изворног дела Шкумбе, предела Врче и других крајева премећивао се извештан покрет Арнаута, у вези са редовним турским трупама од Берата у правцу Елбасана. У овој комбинацији понајвећма су били делови трупа Цавид паше; мање су се помињале трупе Кара Саид паше.

У циљу угушивања ових бунтовничких покрета јужно од линије Елбасан—хан Пренс, као и ради јаче тактичке везе са трупама Шумадијског Арбанског Одрода, Врховна Команда 3. марта 1913. г. под Пов. О. Бр. 4066 одредила је ове трупе:

- 1) Моравску бригаду I позива сем њених деташованих делова;
- 2) Два пешадиска пука (I и III) Моравске дивизије I позива;
3. Две пољске батерије Моравског пољског артиљеријског пука I позива.

Ове трупе Врховна Команда ставила је под команду команданта Моравске дивизије I позива, ђенерала Илије Гојковића и наредила, да се он са делом свога штаба привремено премести на становање у Хан Пренс и његову најближу околину у долини реке Бајче и Ланганице.

13. марта 1913 год. Командант Моравске дивизије I позива, са делом свога штаба стигао је из Хана Пренса у Елбасан.

III пешад пук I позива, журећи трупама Моравске пешадијске бригаде, које су тога дана водиле борбу код Балагата,^{*)} стигао је у ноћ 13. марта на преноћиште код села Мироче близу Елбасана.

^{*)} О „Борби код Балагата“ види чланак ђенералштабног потпуковника Радисава Крстића, Ратник књига LXXIV, за фебруар 1914 год.

14. марта III пешад. пук изјутра је прошао Елбасан и упућен на положај код села Белика, према углу реке Деволи.

Са овога централног положаја пук је имао задатак, да осигура правце између крила Моравске пешад. бригаде ога-рантује долину у правцу лука реке Деволи, и да према ситу-ацији, потпомогне лево односно десно крило бригаде.

Лево крило бригаде (6 чета и 4 брдска топа,) држало је Штипоњу простирући се косом на Мали Шпат; десно крило (5 батаљона и 6 брдских топова) је на Душки од Алајбеја до Балагата

О непријатељу 15. марта знало се, да је напустио коту 500 југо западно од Балагата, а тако исто да је повукао и делове који су се 14. овог мца прикупљали код Кади Паше према Белику.

Како је стигао и I пешад. пук I позива, то је командант Моравске дивизије I позива, овим пуком ојачао десно крило под командом пуковника Стевана Миловановића тако, да се 16. марта изврши груписање снаге, и да ово крило образује:

1) Балагатску групу: 3 батаљона прекобројног пешад. пука и 4 брдска топа. Командант потпуковник Јован Васић.

2) Алајбешку групу: 2 батаљона II прекобројног пешад. пука, 3 батаљона I пешад пука књаза „Милоша Великог“ и 4 брдска топа. Командант потпуковник Душан Туфегџић.

Десном крилу придаје се коњички дивизион и чета из Пекиња.

Лево крило, под командом пуковника Божидара Јанковића са 6 чета II прекобројног пука и 4 дебанжова брдска топа остаје на досадањим положајима.

У централном положају код Белика, спрам лука реке Деволи, у општој резерви, са ранијим задатком III пешад, пук I позива под командом пуковника Ивана Павловића.

Извиђањем коњице и четâ, упућених са нашега десног крила 17 марта, уопште се дало закључити: да је непријатељ на положајима за непосредну одбрану Љушне, и да се не показују изгледи за његове офанзивне намере. Овом приликом заробљено је 55 турских војника.

Прикупљени пак податци од заробљеника, мештана из крајева где су биле Цавид пашине трупе и други извештаји оцртавали су врло тешко стање код непријатеља. Исхрана је војника мизерна. Војници добијају кукуруз, који кувају или пеку за храну. Болесника је врло много. Лекова немају никаквих. Умирање је велико, понајвећма од изнемоглости и глади.

Војске може бити до 20 табора, али је велики део без оружја. Табори избеглих јањинских трупа слаби су. Они броје око 200—400 војника. Таквих пет табора стигли су ових дана,

биће код Љушне. Велики је број официра без трупа. Они су са Цавид пашом у Љушни. Морално је стање војника врло рђаво. Војници дају пушке за хлеб. Усамљене аскере убијају Арнаути, те им узимају оружје и оно бедне опреме, што им је још остало. Још имају доста пушчане муниције.

У низу насилних рекогвосцирања, која су од 17. марта извођена са нашега десног крила, остварише се повремене борбе. Турци постепено под борбом напуштаху земљиште испред нашег десног крила.

Део алајбешке групе 20. марта, заузео је унапред земљиште тако да је са предстражама држао линију Рожа—Драготи—Велашука, а са главнином Сефрај — кота 457, где се 21. марта и остатак те групе пласирао.

III пешад. пук, пошто је са полубатаљоном огарантовао прелазе на реци Деволи, посео је алајбешке положаје.

23. марта, после подне отвори се борба испред балагатске групе. Борба је отпочела услед тога што се са балагатског положаја кренуо један батаљон са 2 топа и 2 митраљеза унапред, и заузео два ћувика југозападно од Балагата, те тако дошао у јачу везу са одредом на к. 500. Непријатељ је оступио, а предало се око 65 војника.

Батаљон са 2 топа код села Баље, видећи повлачење неких турских делова ка манастиру Арденици избацио је једну чету к селу Косарију.

На левом крилу деснога одсека, наши пешачки извиђачки делови са делом коњице, заузели су турски положај код села Козаре — а то је последња коса у луку реке Деволи и Семени, — те је на тај начин прекинута веза између десне и леве обале Деволи у правцу села Половине.

У низу бораба које се изведоше испред наше балагатске групе, Турци су вршили последња напрезања, да нас са ових положаја потисну, односно спрече наше продирање. И ако је Цавид паша у овим борбама употребио пробране, најздравије и најбоље своје трупе са најбољим официрима, са добром спремом и довољном муницијом, ипак није имао успеха.

Цавид пашине су трупе под борбама, у којима се још истицаше турска жилавост, напуштале положај за положајем.

Намере Цавид паше, да овлада долином Шкумбе, прекине нашу везу преко Пекиња са Шумадијским албанским одредом, и својим трупама отвори пут к северу и Елбасану, после ових бораба са свим су осујећене. А тиме је уништена и последња нада Цавид паше, да ма каквим и најмањим успесима подигне врло ослабљени морал својих трупа.

Притиснути на поожамоил пред Љушном, Турци их немогоше задржати, већ се повукоше и варошицу Љушну напустише. Предало се 18 официра и хиљаду војника турских.

Џавид паша са остатком ослабљених и деморалисаних трупа повукао се ка Фијери.

Наше трупе овладале су целим земљишним одсеком између Шкумбе, Деволи, Семени и реке Љушне.

27. марта наши извиђачки делови са коњицом сишли су до манастира Арденице. Извиђањем се утврдило, да је непријатељ оступио на леву обалу Семени и да држи линију од Фијери до Мазони групицама од 10—15 војника. По распореду снаге и свима поступцима непријатељевим дало се закључити, да више нема офанзивних намера.

Тако су завршене наше операције против Џавид паше, који је притешњен к мору са остатком деморалисаних трупа био безопасан за наш посед у Арбанији на правцу између Шкумбе и Деволи.

30. марта 1913 године, командант I армије са Пов О. Бр. 1123, наредио је: Да се штаб Моравске дивизије I позива са свима осталим деловима ове дивизије који су према наређењу од 3. марта 1913 године стављени под команду тога команданта, врати на своја пређашња места становања и заузме исти распоред који је раније имала.

Моравска бригада I позива остаје и даље под командом команданта Моравске дивизије I позива.

Командант Моравске дивизије I позива 31. марта изјутра наредио је: Да и III пешад. пук I позива крене преко Белика и Елбасана ка Струги, ради заузимања пређашњег распореда, а остале јединице Моравске дивизије извршиће покрет, пошто Моравска пешад. бригада изврши распоред својих трупа најдаље до 1. априла, који је командант бригаде предложио, са задатком да потпуно огарантује положаје, до сада заузете, односно да спречи сваки непријатељски покрет ка Елбасану и Шкумби.

Распоред Моравске пешад. бригаде на заузетим положајама, према томе остаје овакав:

1) Леви одсек, са два батаљона II прекобројног пука и једном брдском батеријом да држи линију Линдас—Драготи; једна чета код Пастреша. Резерва овог одсека од једног батаљона код села Стрмена.

2) Десни одсек, са једним батаљоном и једном батеријом код Љушне: Кодра—Коларец.

Резерва од два батаљона око села Разе.

3) Код Косова и Чираге једна чета из резерве десног одсека са коњичким дивизионом, за везу између оба одсека.

4) У Елбасану, као резерва оба одсека и посада: један батаљон II прекобројног пука и једна брдска батерија, којој долазе регрути.

5) Део албанског одреда, да се са коте 500 спусти на коту 298. с.-западно од Љушне.

6) Оба пионерска полубатаљона да изврше оправку наређених путова за везу предњих делова, а по том приступе изради пута Елбасан—Мирака и Елбасан—Пекињ.

Такав је распоред моравске пешад. бригаде и извршен према Цавид пашиним трупима.

3. априла III пешад. пук I позива, са придодатим му делом коњице стигао је у Стругу. Истог дана полубатаљон III пука I поз. по подне стигао је у Подгродец, да заузме предстражни положај према Свирни.

4. батаљон III пешад. пука мајора Михаила Недића остао је у Ђукусу, да поседне извидни део Шкумбе, затим Бржежду Ђукус, Бабју, Згожду, Љетиму и околину.

I пешад. пук Кнеза „Милоша Великог“, пошто је смењен трупима Моравске пешад. бригаде 1. априла, кренуо се 2. априла и 6. стигао у Ресан, где је заузео ранији распоред са предстражом на Звезди.

Штаб Моравске дивизије I позива вратио се у Битољ; две пољске батерије и остали делови Моравске дивизије I позива стигли су на своја ранија места становања.

10. априла 1913. године саопштена је нашој војсци радосна вест, да су ноћу између 9. и 10. априла Црногорске трупе ушле у Скадар. Ова вест изазвала је неописано одушевљење у целом Српству. Али у исто доба завладала је и силна суревњивост нашег непријатеља, нарочито код Аустро-Угарске, чије гледиште у балканском питању заступаху више европских сила.

Албанско питање, непрестано потстицано од Аустро-Угарске, сада још више занимаше европску јавност.

Међутим размимоилажење Бугара од својих савезника у погледу деобе ратом задобивених територија, које је отпочело још приликом уговарања примирја са Турцима, сада је се знатније истицало.

Бугарска штампа, и кроз ову њихови полузванични па и званични органи, изнашаху своје претензије на већи део територије, коју је наша војска ратом задобила, базирајући своје захтеве на основи савезничког уговора за рат. Међутим Бугари су увек пажљиво прећуткивали додатак уговору, услед бугарске немоћи за продужење рата и освајања Једрена.

Овако понашање наших савезника и друга изазивања Бугара учинила су огроман утисак на нашу војску. Оно је силно заталасало све њене редове. На све стране громко је одјекнуло њено одсудно решење, ни стопе земљишта необузданом и незахвалном савезнику, преко овога, што му се према коначном уговору и нашем залагању има дати!

У томе погледу, и сва наша јавност и сви наши меродавни кругови једнодушни су били.

Одлукама великих сила Србија се није могла опирати. У другој половини априла она је повукла своје трупе из Арбаније. 23. априла стигао је из Елбасана у Стругу штаб моравске пешад. бригаде. Дан раније II моравски прекобројни пук био је на новој граничној линији код Ђафа Сана. У току 3—4 дана евакуисан је 4 батаљон III пешад. пука I позива, из изворног дела Шекумбе, Ђукуса и Згожде; а полубатаљон истог пука у Подградецу и јужно од овога, заменили су делови трупа Моравске бригаде. Држећи нову граничну линију према Арбанији западно од Охридског језера, бригада је распоређена на становање у Струги и Охриду.

27. априла до мрака, цео III пешад. пук I позива био је прикупљен у Ресну на привремено становање.

Командант III пешад. пука I позива, сменио је својим трупама 4. батаљон I пешад. пука, који је упућен у Битољ, у састав свога пука, и примио под своју команду пољску батерију, ескадрон коњице и допунске батаљоне I, II и III пешад. пука, осигуравајући гранични фронт од Звезде даље на исток, са распоредом предстража које су до тада биле.

Држање Бугара из дана у дан све је више изазивало сумњу, да ће се спорна питања решити на миран начин. Одношаји између Бугарске и њених савезника постојали су све више затегнутим.

Такви одношаји изазивали су потребне припреме и са наше стране. Између осталих, маја месеца груписане су наше трупе ближе Вардару.

9. маја 1913 године, командант Моравске дивизије I позива саопштио је заповест, да се према наређењу команданта I армије (Пов. О. Бр. 1394), Моравска дивизија I позива премешта из Битоља у Прилеп, остављајући у Битољу, као посаду један пешадијски пук, један дивизион пољске артиљерије, један ескадрон коњице и једну пољску батерију, а задржавајући исти распоред предњих делова, према Грцима као и до сада, но само са смањеном јачином.

Дивизијском заповешћу даље је наређено, да у Битољу остане XVI пешад. пук „Цара Николе II“. Под команду команданта пука, пуковника Јована Викторовића, стављени су: артиљеријски дивизион, коњички ескадрон, као и трупе у Ресну и на источној и западној обали Преспанског језера према Корчи и Биклишту, (допунски батаљони I, II и III пука I позива.)

Остали пукови, јединице и установе Моравске дивизије I позива, кренуте су са својих дотадањих места 11. маја, и већина 14. маја стигла код Прилепа, где су се убиваковали.

Код Прилепа примљено је хитно наређење из армијског штаба: Да се предузму све мере за способност покрета и акције дивизије, у погледу попуне коморе и возова храном, муницијом и осталим потребама, и да се обустави давање осуства.

Врховна Команда је наредила: Да се сви официри и војници одмах позову са осуства и да у најкраћем времену буду у својим командама. У будуће, да се нико више не пушта на осуство до даљег наређења.

15. маја 1913 године Командант I армије (Пов. О. Бр. 1451) наредио је, да Моравска дивизија I позива, пошто остави XVI пешад. пук „Цара Николе II“ и један пољски артиљеријски дивизион у Прилепу, од којих један батаљон и једну батерију у Битољу, а све допунске батаљоне на досадањим местима, — одмаршује у Велес и улогори се на десној обали Вардара.

Према овоме наређењу, посада у Битољу, којој се ставља на расположење, и коњички дивизион Моравске бригаде I позива као и сви допунски батаљони Моравске дивизије I позива биће под командом команданта места Битоља, потпуковника Милана Ђорђевића.

Кретање пукова, осталих јединица и установа Моравске дивизије I позива ка Вардару отпочело је 18. маја. До 22. маја по подне, стигле су код Велеса и најудаљеније јединице Моравске дивизије I позива.

Пошто се Моравска дивизија прикупила код Велеса, командант I армије, (Пов. О. Бр. 1557), наредио је, да се сви борачки делови Моравске дивизије I позива пребаце на леву обалу Вардара, код коте 392, на путу Велес — Штип, с тим, да на десној обали Вардара остану сви возови.

С тога су одмах у састав дивизије имали доћи и они делови, који су у Прилепу, с тим, да тамо као посада остане само једна чета.

Покрет трупе Моравске дивизије извршен је 24. маја. I пешад. пук „Књеза Милоша Великог“ улогорио се код села Кумарина. II пешад. пук „Књеза Михаила“ размештен је у логор с. з. од коте 392. III пешад. пук убиваковао се западно од коте 392, код села Чалишлара. Јужно од коте 392, размештен је у логор Моравски пољски артиљеријски пук. XVI пешад. пук „Цара Николе II“, стигао је доцније на леву обалу Вардара, (са два и по батаљона), код села Кара Отманли, где је упућен и I дивизијон Моравског пољског артиљеријског пука (2 батерије). Моравски дивизијски коњачки пук код села Торфали.

Између Моравске дивизије I позива и Штипа налазила се је Дринска дивизија I позива.

Сва јавност ових дана, кроз страну и нашу штампу, износила је врло затегнуто и критично стање између савезника, констатујући да је рат између Србије и Бугарске неизбежан.

Личности које се именују, да ће ући у нови бугарски кабинет (Данев, Савов, Малинов и други), страсни су носиоци идеје, да се нашим захтевима не излази на сусрет. Бугари отежу са одговором, да би добили времена за припрему и изврше концентрацију својих трупа.

Моравска дивизија I позива ушла је у састав III армије, у којој су још Дринска дивиз. I позива и Тимочка дивизија II позива.

Командант Моравске дивизије I позива, заповешћу О. Бр. 775 12. јуна 1913 године, наредио је покрет дивизије са овом мотивацијом: „Бугари су отпочели јак напад од Злетова и Ратковице. Наша III армија концентрисаће се одмах тако, да може прећи у напад, чим се буде наредило.

Према армијској заповести О. Бр. 3028 од данашњег Моравска дивизија I позива прикупиће се на десној обали реке Азмака, северно од друма Велес—Штип на простору Хаџи Ахмедли—Динлер—Бешерли; један пешадијски пук и две батерије (један дивизион), оставиће на положају кота 345. Штаб дивизије у Сари Хамзали.

Моравски дивизијски коњички пук има се спојити са Дринским коњичким пуком у армијску коњицу под командом пуковника Драгомира Андоновића, пошто остави један вод за ордонанску службу у штабу дивизије.

Коњица ће осматрати фронт Чардакли—Уљарци. Штаб у селу Сирчелеру.“

По извршеном кретању 13. јуна, пукови Моравске дивизије I позива, зауставили су се и то: I пешад. пук на коти 319, II пешад. пук код села Хаџи Ахметли, III пешад. пук код села Бешерли, на десној обали реке Азмака источно од села Динлера. XVI пешад. пук са првим дивизионом (две батерије), преместио се у логор на коту 345, источно од села Џумали а северно од пута Велес—Штип.

Моравски артиљеријски пук (2 и 3 дивизион) убиваковао се код села Сара Хамзали.

Пионерски полубатаљон, (1 чета, која је била код XVI пешад. пука у логору), предузела је оправку пута од понтонског моста на Вардару, па преко села Чалишлара и даље паралелно с путем Велес—Штип, северно поред Џумали, преко поља на Хаџи Ахметли до Бешерли.

Болничарска чета и санитетска колона код села Џумали.

Остали делови Моравске дивизије I позива остали су на својим дотадањим местима.

Дринска дивизија I позива груписана је на простору Сушево—Криви До—Сирчелер—Ворсакли; Тимочка дивизија II позива код Драгова на путу Криволак—Штип.

Моравска дивизија I позива остала је на поменутиим местима до 17. јуна изјутра.

16. јуна преко дана, ништа се нарочито није десило. Ситуација је непрестано била озбиљна; све је мање било изгледа на мирно решење спора са Бугарима.

II

Српско-бугарски рат 1913 године

Мучки напад Бугара 17. јуна 1913 године на целом граничном фронту, без објаве раша. Огорчене борбе на Брегалници сиром Шиша и на Јежевом Пољу 17. и 18. јуна 1913 год.

17. јуни 1913 године.

17. јуна око 3 $\frac{1}{2}$ часа изјутра, преко телефона, јављено је команданту III пешд. пука I позива, из штаба Моравске дивизије I позива: Да су у 2 часа и 10 минута изјутра, Бугари напали предстраже Дринске дивизије I позива, да се водила борба, но да се утишала, сем на левом крилу.

Команданту је наређено, да са пуком буде у приправности, и да данас изводи вежбање у непосредној близини логора.

Око 4 и четврт часа изјутра, из дивизијског штаба је наређено, да се пук одмах спреми за покрет и очекује заповест.

На основи овога, командант пука одмах је наредио да се дигну шатори, пук спреми за покрет и да одмах све јединице изађу на стројеву линију пука.

У 5 часова и 15 мин. изјутра 17 јуна, командант III пешадијског пука I позива примио је из дивизијског штаба ову заповест:

Моравска дивизија I позива

О. Бр. 792.

17. јуна 1913 године
5 часова и 15 мин. јутро.

Сари Хамзали.

Заповест.

По добивеним извештајима Бугари су ноћас у 2 часа и 10 минута, отпочели напад на фронт Дринске дивизије I позива, а овог тренутка дејствују и артиљеријом.

Дивизија има задатак да се одмах креће напред и да се прикупи на фронту Варсакли—Судик, да би могла потпомоћи Дринску дивизију. Непријатељски напад има се по сваку цену одбијати протерујући га преко реке Брегалнице.

Наређујем:

Лева колона

Командант пуковник Душан Туфегџић

I вод коњице

II пешад. пук „Књаза Михаила“

I пешад. пук

Креће се одмах
правцем Бешерли—
Ерџели—Судик.

Свега I вод коњице, 8 батаљона.

Десна колона.

Командант пуковник Иван С. Павловић
III пешад. пук

Свега 3 батаљона.

Моравски пољ. арт. пук

Командант пуковник Љубомир Покорни

Свега 5 батерија.

Резерва.

Командант пуковник Јован Викторовић

XVI пешад. пук

1 дивизион морав. пољ. арт. пука

једна чета болничара

санитетска колона

Свега 2¹/₂ батаљона, 2 батерије, 1 чета
болничара и санитетска колона.

Напомена. Трупне коморе да се прикупе под командом капетана Василија Радосављевића на пољани позади села Цумали.

Ја ћу бити код леве колоне.

Командант
Почасни ађутант Њ. В. Краља
ђенерал *Ил. М. Гојковић*

III пешад. пук био је пре одређеног времена већ спреман за полазак; постројен на стројевој линији, очекивао је, да лева колона дође у исту висину па да се крене¹⁾.

¹⁾ Командант пука, примивши рапорт од команданта батаљона и командира одељења, обзнанио је официрима, подофицирима и војницима издајнички и срамни напад Бугара, овим речима:

„Јунаци!

Вероломни Бугари, досадашњи наши савезници, јутрос су нас мучки напали на целом фронту Пред нама, наши дични Дринци воде борбу очајну. Ми полазимо у име Божје, овога часа к њима. Кроз сат два дохватићемо се у коштац са изродима, за које смо у Тракији толику крв пролили, освајајући за њих Једрене од Турака

„Македонију, колевку наших неумрлих војсковођа и јунака; земље Краља Милутина, Цара Душана, Краљевића Марка и њихових потомака у којој и данас блистају небројени споменици наше славе и величине; Македонију, понос наш, коју вашим јунаштвом, јуче поново ослободисмо од Турака, данас наши лажни савезници, хоће да нам мучки отму.

„Док нас и једнога траје ово дозволити нећемо!

„Дух наших јуначких палих другова на многобројним разбојиштима Старе Србије и Македоније, Тракије и Арбаније лебди над нама и вапије за осветом према подлим издајцима!

„Полазећи у бој са новим непријатељем, који нас је мучки напао, у борбу која ће бити крвавија него досадање, пођимо са пуном вером, да ће III Пиротски пук, који је стекао гласа у прошлогодишњим очајним славним борбама са Турцима, обасјати своју заставу новом славом на диком и понос све Србије, целога Српства и Врховног Поглавара Краља Петра I“.

Када се по том ускоро у 6 сати и 10 минута изјутра пук кренуо, војници су журили са највећим одушевљењем.

Кретање је вршено без застоја преко села Хамза—Бејли Испред села Варсакли наишао је командант Моравске дивизије I позива ђенерал Гојковић са делом дивизијског штаба. Командант дивизије усмено је наредио команданту III пешад. пука I позива, да се са пуком јави команданту Дринске дивизије I позива, пуковнику Стевану Хаџићу.

Пролазећи поред села Варсакли у еволуционим поредцима, чија је околина била у домашају непријатељске артиљеријске ватре, пук је убрзано продужио кретање.

На положају источно од села Варсакли био је штаб Дринске дивизије I позива. Ту се командант III пука јавио команданту Дринске дивизије пуковнику Хаџићу.

Командант Дринске дивизије I позива наредио је команданту III пешад. пука да пук доведе позади XVII пешад. пука, који је посео положај, у неколико североисточно од села Сирчелара — и да ту остане у дивизијској резерви.

Прелаз до овога места, као и само место обасипано је непријатељским артиљериским зрнима. Погодним стројевима за овај случај, пук је доведен и пласиран на одређено место око 9 часова пре подне.

Пре излагања догађаја пошто је III пешад. пук I позива ушао у састав Дринске дивизије I позива, после 9 часова изјутра 17. јуна, да у кратко прегледамо стање на бојишту Дринске дивизије до овога доба.

На дан 16. јуна 1913 године, у очи мучког напада Бугара, Дринска дивизија I позива била је са својим трупима испред Моравске дивизије I позива, а на земљишном одсеку између реке Брегалнице и Азмака, па до према утоку Злетовске реке, држећи главну одбрандбену линију: вис југозападно од села Сушева, — коту 319, — коту 349, — и коту 650.

На овоме земљишу, у предњој линији дивизије били су и то на десном крилу:

VI пешад. пук „Престолонаследника Краљевића Александра“, са 3. брдским дивизионом од две батерије на вису јужно од села Сушева, држећи и осигуравајући фронт од села Тестемалаца до друма Штип—Велес.

Пук је у предњој трупи имао свој први батаљон и једну чету четвртог батаљона са три прихватнице: једну на простору између утока Криве Лаковице и села Рибника, другу наспрам Новог Села и трећу на коти 256.

У центру одсека IV пешад. пук „Стевана Немање“ са 1. дивизионом дринског пољског артиљеријског пука на коти 319, осигурава фронт од друма Штип—Велес па до села Гор. Бал-

вана. Предњу његову трупу образује други батаљон са прихватницама према селу Чардакли и према селу Доњи Балван.

На левом крилу одсека V пешад. пук „Краља Милана“ и 7. батерија дринског пољског артиљеријског пука осигурава фронт од села Гор. Балвана до села Трохе.

Три прихватнице 3. батаљона, јачине од по једне чете постављене су на косама, које се пружају ка Брегалници између села Г. Трогери и потока Угљешевца који утиче у Злетовску реку. Потпорница је код карауле Г. Трогери.

На левом одсеку од поменутог потока до села Трохе две су прихватнице од по једне чете: једна на коси испред коте 650 а друга код села Пишице. Потпорница на коти 650. Главнина пука јужно од коте 650.

У главнини Дринске дивизије I позива био је XVII пешадијски пук јужно од села Варсакли.

Дрински пољски артиљеријски пук (2. и 3. дивизион без 7. батерије), код села Сирчелера.

Дивизијски коњички пук, стављен под команду команданта армијске коњице код села Сирчелера.

Дивизијски штаб на коти 319.

Моравска дивизија I позива била је концентрисана позади Дринске дивизије I позива на десној обали реке Азмака северно од друма Велес—Штип, на простору Хаџи—Ахмедли—Динлер—Бешерли, са једним пуком и две батерије на положају кота 345. Штаб дивизије био је у Сари Хамзали.

Овакав је био основни распоред Дринске и Моравске дивизије I позива 16. јуна у вече, којим се спречавало надирање Бугара операцијским правцима од Штипа и Кочана преко Овчег Поља ка Велесу и Скопљу, и из кога би се евентуално прешло у офанзиву.

Линија пак првих јаких запречних положаја на десној обали Брегалнице, спушта се у главном са севера на југ, почињући од коте 650, преко села Сирчелера на коту 349, па преко Жежевог Поља на коту 319, затим на вис југозападно од села Сушева, повијајући даље северозападно огранцима Богословца.

Испред дела левог крила положаја је Злетовска река, а пред целим осталим фронтом положаја је река Брегалница. Злетовска је река скоро свуда газна, а и Брегалницу пешадија може свуда прећи, док су прелази за артиљерију због стрме обале најпогоднији преко моста код Штипа, на месту код Новог Села и код села Д. Балвана.

Са поменуте линије главних положаја и кота, које се од ње ка реци спуштају, предтерен до Брегалнице добро се ставља под пешадијску и артиљеријску ватру. Међутим поди-

лажење Бугара нашим положајима, у први мах, отежано је што су њихови артиљеријски положаји, на левој обали Брегалнице доста удаљени, те нису могли снажном ватром тући наше батерије на главној линији положаја, пре но што би своје батерије спустили до Брегалнице или прешле реку.

Крила главне одбранбене линије положаја су на земљишту знатно брдовитом, испресецаном, које је врло отежавало кретање пољске артиљерије, док је центар положаја много пролазнији сем околине коте 349, чијим је стрмим падинама било врло тешко изводити пољску артиљерију.

Заузећем крила положаја Дринске дивизије I позива, Бугари би брзо били у могућности да овладају Овчим Пољем и загрозе нашим главним комуникацијама ка Велесу и Скопљу, с тим, што би овлађујући земљиштем левога крила преко коте 650, још раздвојили III армију од I и имали погодније услове за продужење операције.

По свима прикупљеним податцима, Бугари су до 16. јуна овако били груписани око Штипа и Кочана:

Код Штипа: VIII дивизија и то 23. 30. 51. и 52. пешад. пук, 8. пољски артиљер. пук, на простору: село Љуботен—Штип — село Радани—Козјак. Позади ове дивизије на простору кота 672 — село Рабер, била је једна бригада III дивизије и то 11. и 24. пешад. пук.

Код Доњег Козјака били су: један брдски артиљ. дивизион, једна хаубичка батерија и један коњички пук.

Још се један пешад. пук налазио на десној обали Криве Лаковице између Јеникеја и села Љуботена.

Код Кочана: VII дивизија, чији су предњи делови били на лрњији Рударе—Чешиновце.

А на простору између Црног Врха и Кочана концентрисане су три бригаде добровољаца и један брдски дивизион.

Бугарски стражарски низ био је на реци Брегалници. Њихови стражари били су у непосредном додиру са нашим стражарима.

Бугари су према Дринској дивизији I позива отпочели напад у 2 часа јутра 17. јуна. У то доба чула се ретка пушчана ватра у стражарском низу, прво код Доњ. Бачвана а затим код Штипа. У почетку ово није изгледао озбиљан напад али поступно, ватра се све више појачавала, те је се око 2 ипо часа изјутра на целом простору дуж Брегалнице чула јака пушчана ватра.

Око 3 часа изјутра, Бугари на целом фронту IV пешад. пука, према центру дивизије наступају јаком снагом; а у исто доба јака пушчана ватра и бомбе чују се на десном одсеку дивизије према VI пуку.

Нешто мало доцније (око 3.15 сати изјутра), Бугари су напали и лево крило дивизије, V пешадијски пук.

Сада је већ било утврђено, да су Бугари отпочели напад на целом фронту Дринске дивизије I позива. Они су јаким снагама напали све наше мртве страже на Брегалници, па су на појединим местима и коњичким водовима прешли реку, појачавајући напад пешадије дејством у бок и позадину мртвих стража.

У ово доба команданти пукова су већ били посели своје одсеке за одбрану.

Команднту артиљеријског пука наредио је командант Дринске дивизије, да са артиљеријом из главнине поседне положаје на коси источно од села Сирчелера, а на ту косу упутио је и дивизијску резерву XVI пешад. пука.

Кад је XVI пешад. пук у 4 часа изјутра избијао на косу источно од Сирчелера, а артиљерија из главнине излазила на положаје на истој коси, видело се, да је бугарска пешалија већ стгла до на 400 метара и одмах је јаком ватром дејствовала на наше батерије.

Када су наше батерије заузимале положај, делови бугарске пешадије јурнули су на артиљерију, која је тада имала великих губитака у људству и коњима (највише 8 и 9 батерија). Људство и коњи принуђени су били да напусте топове, немајући ни толико времена да ватру отворе.

XVII пешад. пук сада је добио наређење, да се журно креће, развије на коси источно од Сирчелера и пошто по то сузбије напор Бугара. Ово је и извршено уз припомоћ једног дела коњице која ја пешачком борбом дејствовала (нарочито јаком митраљеском ватром), са одсека између Сирчелера и Д. Трогара у десни бок Бугара, као и ватром 2 батаљона IV пешад. пука, који је био на коти 349. Ма да се непријатељ упорно држао и добро потпомаган својом артиљеријом, он је ипак енергичним нападом са наше стране, и стављен под унакрсну ватру, принуђен био да се са великим губитцима у нeredу повуче са овога дела фронта и да све наше топове недирнуте остави.

Тако је напад Бугара на центар фронта Дринске дивизије одбијен.

На десном крилу Дринске дивизије, на одсеку, који је држао VI пешад. пук, Бугари су изненадним нападом са јаким снагама имали највише успеха. Они су потисли око 5 сати изјутра трупе VI пешад. пука и са положаја на Сушевској коси. Пук је био принуђен на повлачење ка Богословској реци и косама Богсловца. Кад се Моравска дивизија I позива кренула у помоћ Дринској дивизији, упућен је XVI пешад. пук „Цара Ни-

коле II“ (од 2¹/₂ батаљона) да појача VI пешад. пук на десном крилу Дринске дивизије.

На левом крилу Дринске дивизије према одсеку V пука Бугари су снажно надирали око 3 часа и четврт јутра правцем од села Крупишта—Уљарци а исто тако и на леви бок пука у правцу коте 650.

V пешад. пук јединственим залагањем и надчовечанским упорством одолевао је силним нападима јако надмоћнијег непријатеља, који је обилно био потпомогнут својом артиљеријом, док је на овом одсеку била само једна батерија Дринске дивизије.

Стање на овом одсеку било је врло критично. Тамо је са својом левом колоном журио командант Моравске дивизије I позива, у којој су били I и II пешад. пук са 5 батерија моравског пољског артиљеријског пука, чији су предњи делови стигли до V пука око 11¹/₂ часова пре подне, те је од тога доба и на овом крилу стање било сигурније.

Тако је Дринска дивизија I позива до доласка моравске дивизије одржала главну линију положаја сем на десном крилу. Са тога крила VI пешад. пук потиснут је и принуђен да се са Сушевске косе повуче на положаје позади ове.

Бугари су непрестано обнављали нападе уводећи нове снаге, нарочито према коти 650, на левом крилу Дринске дивизије, где се непрестано водила очајна борба.

Када је III пешад. пук I позива ушао у састав Дринске дивизије, од 9 сати пре подне, водила се борба на целом фронту дивизије.

На центру Дринске дивизије, IV пешад. пук био је ангажован у борби на југоисточном делу Жежевог Поља (коте 349, 319 и на преседли између ових кота). На десном крилу IV пука и даље од њега десно и нешто у назад, на косама које се спуштају од Богословца Брегалници борба је била све интензивнија. Исто тако све се одсудније развијала борба на левом крилу Дринске дивизије изнад села Д. Трогера у коме је правцу наступала лева колона Моравске дивизије I позива.

У 9 часова и 40 минута пре подне, командант Дринске дивизије I позива, пуковник Хаџић, наредио је усмено команданту III пешад. пука I позива, који се налазио у непосредној близини: да одмах упути један батаљон III пука ка селу Кривом Дољу, с тим, да једна чета поседне положај код села Кривога Дола, а командант батаљона, да се са батаљоном јави команданту IV пешад. пука I позива пуковнику Драгутину Димитријевићу, те да ојача овај пук.

Командант III пешад. пука према овоме наређењу одмах је упутио 3. батаљон под командом његовог команданта мајора Драгољуба Владисављевића.

Командант батаљона мајор Владисављевић извршио је добивено наређење, и са батаљоном јавио се у 10 часова и 30 минути пре подне команданту IV пешад. пука, на положају над Кривим Долом северозападно. Од команданта IV пешад. пука, пуковника Димитријевића, мајор Владисављевић добио је заповест: да са својим батаљоном поседне међупростор између IV пешад. пука који је држао коту 319, и VI пешад. пука, који је држао косу источно од Богословачког вуса, с тим, да командант батаљона употреби цео батаљон, т. ј. ону чету, која је била на положају над селом.

Командант батаљона са 3¹/₂ чете посео је одређени простор (3—4 километра), заузимајући ћувике који су се потпомагали узајамном унакрсном ватром. За батаљонску резерву командант је оставио пола чете, коју је поставио позади средине развијеног батаљона на 200—300 метара одстојања. Поседање положаја батаљон је извршио и ступио у борбу у 11 часова пре подне против Бугара, који су заузевши раније положаје VI пешад. пука западно од коте 319, наступајући стигли на одстојање 800—900 метара. Развијени батаљон одмах је отворио јаку ватру и заустевио је непријатеља у даљем надирању.

У 6 часова и 40 минута по подне, командант 3. батаљона III пука, известио је команданта IV пешад. пука, пуковника Димитријевића, да је 4. батаљон IV пешад. пука, који је ојачавао први борбени ред пука, у лево од 3. батаљона III пука, одступио, и да је због тога мајор Владисављевић изгубио везу са батаљоном на коти 319.

Овај 3. батаљон III пешад. пука завршио је борбу у 7 часова и 30 минути по подне. Батаљон је преко ноћ остао на истим положајима, где је довршио израду стрељачких заклона. И непријатељ се задржао на својим положајима.

Пошто је 3. батаљон III пешад. пука I позива упућен преко Кривога Дола да појача IV пук, на фронту дринске дивизије, борба се све више развијала. На левом крилу на положајима око коте 650 и карауле испод ње силно огорчену борбу водио је V пешадијски пук, који је био обавештен да су му упућени за појачање I и II пешадијски пук Моравске дивизије I позива и моравски пољски артиљеријски пук. Караулу и косу над њом Бугари су без престанка тукли врло јаком артиљеријском ватром; и ако обасути гранатама и шрапнелима положаји су се држали.

У правцу десног крила, а у јужном делу Жежевог Поља, код коте 319 такође је борба била врло интезивна. У једном тренутку најжешће ватре на овом правцу, пољске батерије дринског артиљеријског пука, које су биле пласиране источно

од коте 319 на Жежевом Пољу, обуставише ватру и почеше нагло оступати правцем велешког друма.

Командант Дринске дивизије са својим штабом, командант дивизијске резерве и сви који су са положаја изнад Сирчелера посматрали ток борбе, бејаху јако изненађени оваком покрету батерија, у овим критичним тренутцима, када је дејство наших батерија било неминовно потребно. Одмах су одаслати у трку ордонас официри, са наређењем да се батдрије врате на положај. Батерије се вратише и поново отворише ватру противу бугарских батерија које су снажном ватром тукле нашу пешадију потпомажући наступање своје пешадије.

Брзина са којом су ове батерије изашле на положај и отвориле ватру, ваљда је била узрок, те у првом тренутку не бејаше заступљено прецизно осматрање метака, усљед чега неколико зрна падоше у близину једне наше предње батерије, која је била истакнута спрам коте 349. Срећом од овога је била незнатна штета. Командир батерије хитно је обавештен о овоме те је исправио гађање

Прошло је било 11 часова пре подне, када је лева колона Моравске дивизије I позива стигла на положаје V пешадијског пука и њени делови ступили у борбу. Борба се на овим положајима разви у највећем степену. Бугари су пошто по то хтели да овладају котом 650; они су нападали свом жестином. Развили су јако надмоћну артиљеријску ватру и засипали шрапнелима коту 650; и положаје око ње.

Услед стрмог и испресецаног земљишта пољска артиљерија Моравске дивизије, поред највећег напрезања, не могаше да узиђе на положаје и потпомогне пешадију, која се лавовски бори и одолева бесомучним налетима Бугара.

Командант моравског пољског артиљеријског пука пуковник Покорни, који се неколико тренутака задржа код штаба Дринске дивизије изнад села Сирчелера оде журно у правцу села Трогерца, да лично извиди куда ће извести батерије.

Ускоро је стигао извештај команданта Моравске дивизије I позива ђенерала Гојковића, којим јавља команданту Дринске дивизије пуковнику Хаџићу, да су I и II пешад. пук ступили у борбу и да је стање озбиљно.

Око 2 часа по подне дошао је са неколико официра свога штаба, на положај изнад села Сирчелера, командант III армије ђенерал Божидар Јанковић, где се са својим штабом налазио командант Дринске дивизије I позива пуковник Хаџић. Командант армије долазаше са положаја код Кривога Дола.

У ово доба на центру Дринске дивизије, на положајима источно од села Сирчелера, које је држао XVII пешад. пук а непосредно позади њега, у дивизијској резерви био III пешад.

пук, водила се артиљеријска борба. Бугари су наше положаје обасипали шрапнелима и гранатама.

Са положаја источно од Сирчелера морала је се повући пољска батерија мајора Петровића, која је била онеспособљена за борбу. У јутрошњем препаду бугарска је пешадија упала у батерију, велики број коња побила, а и послуга је имала много губитака. Пристизањем наше пешадије батерија је спасена.

Борба на крилима Дринске дивизије бивала је све јача. Уводећи појачања, Бугари су свом жестином напапали, потпомогнути масом артиљерије, која је непрестано дејствовала.

Пристизањем Моравске дивизије ојачани су проређени дрински пукови; борба је продужавана све жешће и одсудније.

Око 3 часа по подне према центру Дринске дивизије, од Штипа у правцу Јежевог Поља, Бугари обновише јак напад увођењем нових снага. У то доба наступао је један бугарски пук од Штипа с једне и друге стране друма Штип—Велес, потпомогнут још једном ново уведеном батеријом на томе правцу.¹⁾ Овај напад снажно су потпомагале и остале бугарске батерије са околних положаја, које подухватише косом ватром делове 3. и 4. батаљона IV пешадијског пука, нарочито оне бугарске батерије са околних положаја, које су биле изнад села Сушева. Бугари су дрско наступали гушћим стрељачким стројевима. Батерије Дринске дивизије, са положаја спрам коте 319 тукле су шрапнелском ватром ове нападне бугарске колоне. Али бугарски батаљони, потпомогнути силном ватром својих батерија и даље су наступали. Бочна ватра бугаских батерија поколеба делове 3. батаљона IV пешадијског пука, нарочито кад наше батерије обуставише ватру и отпочеше повлачење на положаје иза села Кривог Дола. Бугари отворише силну пушчану ватру на чете које су се повлачиле. Њихови батаљони наступашу стрељачким стројевима у неколико реди јужним делом Јежевог Поља поред друма.

Бејаше наступио критичан тренутак. Бугари пређаху да овим налетом пробију фронт Дринске дивизије правцем Штип—Велес и загрозе позадини III армије.

Сем врло незнатнога дела, све трупе Дринске и Моравске дивизије I позива бејаху већ ангажоване у борбу, која се на целом фрорту водила и сада достигла стадијум, када може наступити преокрет.

Командант III армије, ђенерал Јанковић са командантом Дринске дивизије пуковником Хаџићем и делом њихових опе-

¹⁾ По доцнијем сазнању, ово су биле трупе 24. црногорског пешадијског пука из VIII тунџанске дивизије, које су имале да изврше напад заједно са својом дивизијом.

ративних штабова, посматраху ток борбе, са положаја изнад села Сирчелера. У њиховој близини налазио се командант III пешад. пука I позива, са својим ађутантом, пошто је пук био недалеко од овог места, у резерви Дринске дивизије, (сем 3. батаљона, који је пре подне уведен у борбу код Кривога Дола). Овај је пук дакле још једино стајао на расположењу на овом делу бојишта.

У 3 часа и 30 минута по подне, командант Дринске дивизије, пуковник Хаџић позвао је команданта III пешад. пука пуковника Ивана Павловића и усмено му издао ово наређење:

„Да са једним својим батаљоном и митраљеским одељењем одмах крене преко села Сирчелера, да избије на фронт између кота 319 и 349 на Јежевом Пољу, ојача делове IV пешад. пука, који се повлаче и према којима су Бугари јачом снагом надирали; да Бугаре сузбије и положаје на јужном делу Јежевог Поља, који запречавају надирање правцем Штип—Велес, по сваку цену одржи. Један свој батаљон да остави у дивизијску резерву“.

Према овоме наређењу за извршење задатка командант III пешад. пука кренуо је се са 2. батаљоном под командом мајора Добросава Ђорића и митраљеским одељењем капетана Стојана Трнокоповића, а команданту 1. батаљона потпуковнику Смиљковићу наредио је, да и даље остане у дивизијској резерви на истом месту.

У 3 сата и 45 минута по подне ове трупе спуштале су се к селу Сирчелеру у еволуционим поретцима, са командантом пука и пуковским штабом код чета првог еволуционог реда. По прелазу села Сирчелера и избијању на ћувик, командант пука је у неколико изменио правац кретања, хватајући мало полулево, те је тако узет погоднији правац за даље кретање.

Кад је 2. батаљон са митраљеским одељењем у наступању прешао село Сирчелер, извештен је командант III пешадијског пука, да му се у циљу извршења задатка упућује из дивизијске резерве и 1. батаљон III пука, који се креће у лево од 2. батаљона преко сирчеларских коса

Командант III пешад. пука омах је наредио команданту 1. батаљона потпуковнику Смиљанићу, да продужи наступање тим правцем, лево од 2. батаљона, да избије на коту 349, поседне десно непосредну крило ове коте, противстане непријатељу и одбије га са тога правца наступања.

Кад су батаљони и митраљеско одељење у наступању пришли ближе средине положаја коте 349 бугарска артиљерија отпоче их обасипати својим зрнима. Чете размакнуше водове и без застоја наступаху. Бугарска артиљеријска

ватра бејаше све јача. Бугари ставише под шрапнелску ватру III пешад. пук у наступању и делове IV пешад. пука који су били на источној падини маркантног виса преко чијих превоја (коте 319) води друм Штип—Велес. Оба развијена батаљона и митраљеско одељење III пешад. пука тучени бугарском артиљеријском ватром наступаху у јединствено примерном реду постепено развијајући стрељачке стројеве из предњих еволуционих делова. Наши стрељачки стројеви већ се ближише бугарској пешадији, која силном ватром дејствоваше у то доба, нарочито противу делова IV пешадијског пука.

Командант III армије и Дринске дивизије, који су са својим официрима са осматрачке тачке посматрали ток борбе, а нарочито официри и војници IV пешад. пука с положаја коте 349 и 319 усхићени су били издржљивошћу и презривом наступањем III Пиротског пука, под јаком непријатељском ватром, у тешком моменту, када се поколебани делови IV пешад. пука који бејашу десно од III пука повлачашу под притиском густих бугарских нападних колона¹.

Ватра бугарске артиљерије све се више појачаваше. Сви предњи делови батаљона развише се у тање стројеве, јер отпоче јако дејство и бугарске пешачке ватре прама њима.

У исто време јака пешачка и артиљеријска ватра била је сасређена према четама IV пешад. пука, нарочито на делове њиховог левог крила.

У 4 часа и 45 минути по подне командант III пешадијског пука известио је команданта Дринске дивизије са О.Бр. 190, да је у одређеном правцу у долини, лево од IV пешад. пука, развио батаљон и митраљеско одељење за борбу; да 4. батаљон IV пука и други пешачки делови десно од њега по косама одступају, а пре тога да су и наше батерије одступиле.

Када је 2. батаљон III пешад. пука мајора Добросава Ђорђевића, прешав у тање борбене стројеве дошао наспрам десног крила коте 349, а 1. батаљон потпуковника Смиљковића био за нешто у назад и лево од 2. батаљона, делови IV пешад. пука, који су били на северним падинама коте 319, услед јаког надирања бугарске пешадије били су принуђени на повлачење. Тада је у опште ситуација код IV пешад. пука била врло озбиљна и критичка.

У то доба 1. и 2. батаљон и митраљеско одељење III пешадијског пука трпели су јако од бугарске артиљеријске ватре. Но ради јачег моралног дејства на поколебане делове левог крила IV пука, који су се повлачили, и да би се што снаж-

¹) Војници IV пешад. пука, који се по групама задржаваху на косама око кота 349 и 319, охрабрени наступањем III пешад. пука бацаху капе у вис вичући „живели Пироћани“.

нијом ватром зауставило бугарско надирање, командант III пешадијског пука наредио је: да се покрет оба батаљона и митраљеског одељења продужи убрзано, те да што пре стигну до одстојања са кога ће надмоћнијом ватром дејствовати.

У оваком кретању, када је 1. батаљон доспео до десног крила коте 349 и посео га, а 2. батаљон изашао за нешто у напред од десног крила ове коте, командант III пука наредио је: да се цео борбени поредак заустави и да се отвори сложна ватра на бугарску пешадију, која је у масама надирала и била на одстојању око 800 метара.

Командант III пешад. пука и пуковски ађутант капетан Остојић у то време, гласно су довикивали и давали знаке најближим деловима IV пешад. пука, који су били у десно од развијених чета III пука, да се зауставе. У том циљу упућени су на ту страну и ордонанси III пешад. пука, али се за тај мах повлачење ових делова није могло зауставити.

У исто време командант III пука наредио је командиру митраљеског одељења капетану Трнокоповићу, да најхитније изведе митраљеско одељење и да постави митраљезе за борбу, на један мали ђувик у долини, у десно од коте 349, позади места где се укрштавају пољски путеви, а које се место налазаше на око 250 метара у напред и у десно од платовчића, где се налазио командант пука.¹⁾

Командир митраљеског одељења, капетан Трнокоповић извео је и поставио митраљезе на означено место, мало нешто доцније после 4 и по часа по подне. Он косо десно избаци неколико пробних метака, да ухвати циљ, бугарску пешадију, која је у више линија — стрељачких стројева један за другим, — наступала на целом фронту а нарочито према деловима IV пешад. пука. Циљ је добро подухваћен. Још пре тога, оба развијена батаљона III пешад. пука дејствоваху јаком пушчаном ватром. 2. батаљон мајора Ђорића, својим деснокрилним деловима дејствовао је као десно, против масе бугарске пешадије која потискиваше делове IV пешад. пука. Убрзо после првог дејства наших митраљеза, приметио се код Бугара прво застој, заузимање лежећег става а ускоро по том и колебање. Наши митраљези продужише дејство брзом пакленом ватром, а и стрељачки стројеви батаљоно отворише брзу

¹⁾ Бугари су цео наш борбени поредак обсипали артиљеријским зрнама. Чешће су плотунима гађали. Добро су вршили осматрање и тукли сваку и мању групу, где ју примете.

Пошто је командант пука издао наређење командиру митраљеског одељења, кренуо се је са овог платовчића. Тек што су се кренули са овог места, Бугари полубатеријским плотуном гранатама разнесе то место, на коме је само неколико тренутака раније била група од два официра и два три ордонанса.

ватру. Пушчана и митраљеска ватра достиже врхунац. Митраљези силно и врло успешно дејствују. Брзом и сасређеном нашом ватром бугарска је пешадија кошена. Бугари отпочеше деловима да одступају.

После десетак минути, једна наша пољска батерија, која стиже на положај позади III пешад. пука отвори своју снажну шрапнелску ватру. Она изврсно подухвати бугарску пешадију, која већ раније оступала под нашом сасређеном пакленом ватром митраљеском и пушчаном. Сада Бугари почеше у ма-сама и са великим губитцима да се повлаче са северних па-дина коте 319. Критичан моменат за нас прошао је!

Делови 2. батаљона III пука кренуше напред потпомо-гнути силном брзом ватром оних делова што стојаху. Митра-љези косе Бугаре у оступању. Делови IV пешад. пука десно од 2. батаљона III пука охрабрени подстрекнути срећним пре-окретом ситуације кренуше напред и ускоро дођоше у ви-сину III пешад. пука.

Са наше стране сада је одасвуда сконцентрисана најсил-нија ватра на непријатеља који се журно повлачио.

Наши митраљези гонили су непријатеља ватром све до 1800 метара. Бугари су од њих претрпели велике губитке.

У времену када је 1. батаљон III пешад. пука избио на положај коте 349, и посео десно крило ове коте, од кога су се били сасвим приближили томе положају, привукли резерве и спремали се за јуриш. Како је бугарска артиљерија непре-стано ужасном, нарочито бочном ватром засипала коту 349, припремајући јуриш својој пешадији, делови IV пешад. пука, на коти 349 били су у великој мери поколебани и ватра им је била ућуткана. Бугари су већ били пришли на блиско од-стојање. 1. батаљон III пешад. пука стигао је на овај положај у најкритичнијем моменту, када је требало сва средства за-ложити да се Бугари сузбију. С обзиром на такво стање и да би се изразило најсилније ватрено дејство, све четири чете развише се за најснажнију употребу ватре, те је свака чета имала само по један вод у својој четној резерви.

Под силном ватром бугарске артиљерије наше развијене чете по прецизној команди старешина отворише најжешћу ватру на блиске бугарске јуришне колоне. Охрабрени и оду-шевљени оваквим држањем Пироћана, војници IV пука пре-нуше се из стењака, где бејаху у заклону, те отворише брзу ватру, на већ поколебане Бугаре пред самим положајем. Слом-љени нашом ватром Бугари и овде претрпеше пораз и дадоше се у бегство. У повлачењу они су имали велике губитке.

Тако Бугари су бијени испред целог нашег фронта — кота 319, превоја преко Жежевог Поља, кота 349, — одступаху у нереду.

Енергично и дрско надирање Бугара са намером да на делу фронта преко Жежевог Поља пробију Дринску дивизију I позива сломљено је изврсним држањем наших трупа, које на угрожено место стигоше у најкритичнијем тренутку и јединственим залагањем и пожртвовањем зауставише бујни налет Бугара, саломише чврсти отпор њихов и нагнаше их у дивље бегство.

Команданту Дринске дивизије послао је командант III пешад. пука следећи извештај:

„Командант III пеш. пука I позива

О. Бр. 191

17—VI—6 сати 15 минути по подне

Команданту Дринске дивизије I позива

у назад.

Са појавом и дејством мојих делова, дејством митраљеског одељења а по том наше артиљерије, непријатељска пешадија нагната је на одступање.

Моји делови, а и делови десно од мене IV пешад. пука наступају постепено, но много отежава наступање непријатељска артиљерија, која се не може тући нашом артиљеријом.

Командант пуковник

Ив. С. Павловић“

Ватра и артиљеријска и пешачка продужавала се до мрака. Бугари се повукоше ближе Штипу.

2. батаљон мајора Ђорића наступао је још за непријатељем неколико стотина метара и предњим деловима задржао се је на ћувицима спрам коте 319, одакле пада земљиште ка штипском друму. 1. батаљон потпуковника Смиљковића држао је југоисточну и јужну страну коте 349 повијајући се ка долини и другом батаљону мајора Ђорића.

Око 8 сати у вече ватра је потпуно престала на целом фронту наших положаја.

Приликом обиласка свих предњих делова борбеног фронта у сумрак. командант III пешад. пука поправио је распоред стрељачког строја левог крила 2. батаљона и десног крила 1. батаљона, како би се предтерен боље могао ставити под ватру и владати удољима између батаљона, која су нудила прикривени прилаз Бугарима за ноћни препад. Познавајући добро све бугарске особине, командант пука био је потпуно убеђен, да ће Бугари обноћ покушати да изврше ноћни препад. Стога је командантима батаљона и командиру митраљеског одељења на лицу места наредио:

„Да преко ноћи остану у борбеном распореду са највећим мерама опрезе; да стрељачке ровове ојачају, припреме бомбе, попуне муницију. Ватру ни по коју цену не смеју отврати пре, док изаслате патроле не уоче непријатељско кретање и нападне колоне не буду на блиском домету. Све припреме и покрети да се изврше у највећој тишини.“

Преко дана, у току борбе митраљеско одељење није се могло утврдити. Са настанком ноћи и оно се добро утврдило и осигурало потребним заклонима. Један вод митраљеског одељења, под командом водника Драгутина Живановића, истакнут је испред осталог одељења у напред 150 метара и у десно на један ћувичић, ради бољег стављања предтерена под унакрсну ватру. Командант 2. батаљона, мајор Ђорић дошао је у тесну везу десно са IV пешад. пуком, а лево је распоредом добро осигурао удоље, којим се згодно подилази положају коте 349, на коме је 1. батаљон потпуковника Смиљковића.

По свршеном осматрању и корегирању борбеног распореда, командант III пешадијског пука, са потребним делом штаба остао је преко ноћи на положају око митраљеског одељења, са кога места бејаше најзгодније осматрање и командовање.

Да се постигне овакав резултат борбе, када су Бугари уложили крајње напрезање 17. јуна по подне, да правцем Жежевог Поља пробију фронт Дринске дивизије, допринело је то: што је III пук, са својим старешинама и свима војницима, јако огорчен на вероломни и мучки напад Бугара, тога јутра, са узвишеним моралом и одушевљењем пошао у борбу против подлих издајника, дотадашњих савезника за које смо обилне жртве поднели у рату с Турцима; што је у најкритичнијем тренутку са примерним самопрегоревањем журно наступао и благовремено стигао до теренских одсека са којих је зауставио енергично надирање непријатеља, извршио снажан притисак на њега, саломио му офанзивну моћ и вољу, натерао га на бегство и подигао морал нашим поколебаним трупима, које су после оваког преокрета ситуације застале у повлачењу и оне прешле у напад. Искоришћивање земљишта, прецизна употреба и управа ватром пушчаном и митраљеском, изведена је до максимума, коју је у најпотребнијим тренутку енергично и успешно потпомагала пристижућа наша артиљерија. Међусобно потпомагање појединих делова у борби, добра управа и држање у руци својих јединица од стране свих старешина, њихово изврсно прегаоштво и пожртвовање увеличали су офанзивни дух наше пешадије, против напада и налета бесомучних и разјарених Бугара, који су смрвљени на Жежевом Пољу, поред свег лавовског њиховог држања у борби.

Под таквим приликама изведена је борба на овом делу фронта Дринске дивизије I позива, и у сумрак 17. јуна довршена у нашу корист.¹⁾

Тако, су 17. јуна до мрака саломљене све бугарске наде, да Дринску и Моравску дивизију I позива одбаце са положаја изнад Брегалнице и овладају Овчем Пољем.

Огорчене и крваве борбе, у којима су Бугари до 4 часа по подне највише снаге уложили да савладају крила Дринске дивизије, а затим снажно напали центар према Жежевом Пољу, завршиле су се у 8 часова у вече на целом фронту Дринске и Моравске дивизије I позива.

Тако, дуго са великом брижљивошћу припремани мучки напад од стране Бугара, отпочет пре зоре 17. јуна силним препадом и налетом на целом фронту Дринске дивизије I позива на Брегалници; преко целог дана са највећим упорством обнављан према крилима и центру увођењем у акцију и свих резерва, пропао је беспримерним пожртвовањем и херојским држањем официра, свих старешина и војника Дринске и Моравске дивизије I позива.

Огорчено лавовска борба засведочена је великим жртвама које покриваху бојна попршта. Нарочито су Бугари имали много мртвих и рањених при повлачењу после неуспелих напада.

После толике припреме, крајњег напрезања, употребе целокупне снаге и енергије; накоп силних жртава у изгинулим и рањеним у небројеним жучним нападима 17. јуна, који су се као таласи узбурканог мора непрестано обнављали све већом разјареношћу, резултат бугарске офанзиве на Брегалници, према Дринској и Моравској дивизији I позива, свео се на заузеће неколико километара земљишта према десном крилу Дринске дивизије на падинама, које од Богословца слазе Брегалници.

Али је ипак највећи пораз за Бугаре, што је 17. јуна сломљен морал код целе бугарске војске, од последњег војника до главно командујућег ђенерала Савова, и све њихове наде на успех разнесене су у прах и пепео. Међутим истина, од судне и крвавије борбе опет ће се развити и са исполинским напрезањем водити све до последњег часа, до прекида непријатељства.

Но после овако неочекиваног резултата првога дана рата, Бугари су предвиђали крах, савладала их је малодушност, и

¹⁾ Губитци III пешад. пука I позива 17. јуна у борбама спрам Кривога Дола и на Жежевом Пољу износе: погинуло 11 редова; рањено 6 каплара и 56 редова; контузовано 5 редова и 1 редов нестао.

Утрошено је муниције: 112.090 пушчаних и митраљеских метака.

већ другога дана, ново изненађење, они кукавички траже прекид непријатељства!

Пред мрак 17. јуна, кад је борба завршена, трупе Дринске и Моравске дивизије I позива затекле су се у оваком распореду:

На десном крилу: VI и XVI пешад. пук са брдским дивизионом између Тестемелца и IV пука повукли су се око 2 километра уназад, где су задржали даље надирање Бугара, па по том прешли у напад, али је ноћ прекинула борбу.

У центру: IV, XVII и III пешад. пук са пет пољских батерија, држе фронт од виса југоисточно од Кривог Дола, преко кôта 319, 349 и 339 пружајући се даље до удоља код Доњег Трогера.

На левом крилу, које су Бугари обухватно нападали V, I и II пешаоијски пук и 7. дринска пољска батерија одржали си своје главне положаје са котом 650.

Остатак крвавога 17. јуна до 12 сати ноћу, прошао је на целом фронту борбене линије на миру у највећој тишини.

* * *

18. јуни 1913. године

После првог усменог телеграфског извештаја по свршетку борбе 17. јуна у вече, командант III пешад. пука I позива, известио је писмено са О. Бр. 192, команданта Дринске дивизије I позива 18. јуна у 1 час по поноћи:

Да је борба извршена синоћ око 8 часова; да су батаљони III пешад. пука у бојној престражи, ухвативши везу десно са трупама IV пешад. пука I позива а лево са деловима Дринске дивизије на коти 349. Непријатељ је оступио ка Штипу. Батаљони су се утврдили и попунили муницијом. До овога тренутка, на борбеном фронту све је мирно.

Мало доцније, пошто је командант III пука послао овај извештај команданту Дринске дивизије, тачно у 1 час и 20 минути пре подне, отвори се од једном, на целом фронту III пешад. пука I позива силна брза пешачка ватра. Бугари су напали цео овај фронт, са намером да препадом ноћу изврше пробој фронта, пошто су у јучерашњим борбама претрпели пораз.

Бугарски је препад благовремено откривен и дочекан снажном пешадејском а по том и артиљеријском ватром батерије која је била позади III пешад. пука. Борба је трајала кратко време; непријатељ је нашом ватром одбијен и повукао се у своје заклоне на 600 метара испред предњих наших линија.

Исто тако одбивен је бугарски ноћни препад и на осталим деловима фронта Дринске и Моравске дивизије I позива.

У 3 часа и 40 минута изјутра Бугари отпочеше дневну борбу према овоме фронту а истовремено и на целом фронту Дринске и Моравске дивизије I позива. Непријатељ је отпочео борбу дејствујући јаком пешачком и артиљеријском ватром, на коју је и са наше стране у истој мери одговорено.

На левом крилу фронта Моравске и Дринске дивизије I позива око коте 650, где бејаху I, II и V пешадијски пук, у сам расвитак дана разви се врло јака борба. Али је сада наша артиљеријска ватра са тих положаја несравњено јача но јуче. Дејство наших шрапнела у маси у прозорје дана чинило је велики утисак и код трупа на центру борбеног фронта.

Моравски артиљеријски пук пуковника Покорног, борећи се са неизмерним земљишним тешкоћама, успео је преко ноћи да по овом врлетном земљишту изведе батерије, које су сада у могућности да парирају бугарску артиљерију и ставе под ватру бугарске нападне колоне.

У 5 сати и 20 минута пре подне командант III пешад. пука примио је ову заповест:

„Команд. Дрин. див I поз.

О. Бр 818

18-ог 3 сата пре подне.

III пешад. пуку

Заповест

Непријатељ је јуче нападао на целом фронту III армије али је напад одбијен и сви важнији положаји задржати су у нашим рукама. Све трупе III армије бориле су се јуначки. Непријатељ ће ноћас или у јутру рано понова предузети напад. Част нашег оружја захтева да се непријатељ и опет одбије. Сви официри и војници треба, а верујем и да хоће, свом својом моћи да настану да се то и постигне.

Зато наређујем:

1) Да се све трупе задрже на садањим својим положајима, добро прикупе и што боље распореде и утврде ради што јаче и упорније одбране.

2) Дринска и Моравска дивиз. I позива образоваће на својим положајима три одсека:

а) Десно крило: северно од села Тестемелци—Сушево — Богословац VI пешад. пук, XVI пешад. пук и две брдске батерије. Командант пуковник Јован Викторовић.

б) Центар: кота 319—349—339, IV, XVII и III пешад пук, дрински артиљеријски пук од девет батерија. Командант пуковник Стеван Хаџић.

в) Лево крило: Г. Трогери — кота 650, I, II и V пешад. пук, моравски артиљеријски пук од седам батерија. Командант ђенерал Гојковић.

Армијска коњица у резерви армије, и налази се између Дринске и Моравске дивизије (центра и левог крила) где је јуче била.

Сваки командант одсека предузеће све мере да што боље прикупи своје трупе. Предузеће све мере да их уреди, утврди и распореди на њиховим положајима, издвајајући сваки за себе потребну што јачу резерву. Нарочито наређујем, да се артиљерија боље употреби, њеном снажном ватром туку противнички прилази, и њоме у опште боље маневрује, особито да се по сваку цену извуче на положај кота 650, што више артиљерије, што 17. јуна није био случај. Свеза између пукова и команд. одсека да се уреди много боље, да буде телефонска да се извештаји често шаљу, и у опште да се на сазнавање снаге код непријатеља нарочито брига обрати.

Моравску дивизију данас ће вероватно ојачати један пук пешадије и једна брдска батерија из Шумадијске дивизије I позива.

Тимочка дивизија II позива владаће се према специјалним приликама и ситуацији у којој се налази, потпомажући ако јој буде могуће десно крило Дринске дивизије.

Командант дринског артиљеријског пука увешће у дејство и 8. батерију, која јуче није дејствовала.

Други Моравски дивизион ставиће једну батерију под команду команданта дринског пољ. артиљеријског пука, а са две своје батерије ставља се на расположење команданту Моравске дивизије I позива код села Судика.

Наређујем:

1) Да IV пешад. пук „Стев. Немање“ (3. бат. IV пука и један батаљ. III пука I поз) поседну и упорно бране одсек коса над селом Криви Дол, долазећи у везу са VI пешад. пуком, па до коте 319.

2) III пешад. пук I позива (два батаљона III пука и други батаљ. IV пешад. пука) да поседне и упорно брани одсек од коте 319 па закључно са котом 349. Командант пука ставиће на моје расположење један батаљон источно до села Сирчелера.

3) XVII пешад. пук да поседне и упорно брани одсек од коте 349 одржавајући везу северно са Моравском дивизијом I позива код села Г. Трагери. Командант овог пука оставиће ми на расположење два батаљона на истом месту где су били јуче.

4) Командант артиљеријског пука пласираће један дивизион на одсеку IV пешад. пука, један дивизион на одсеку III пешад. пука и један дивизион на одсеку XVII пешад. пука — свега 9 батерија.

5) Пијонирски полубатаљон код села Сирчелера.

6) Завојиште код села Хадрифакли.

7) Борни део I ст. код села Хадрифакли.

Ја ћу бити на вису код села Сирчелера.

Командант

Бенералштабни пуковник

Ст. Хаџић

Према овоме наређењу командант III пешад. пука одмах је предузео мере да се телефонска линија од пука до штаба Дринске дивизије поправи и најпогодније спроведе. Све остало што је овим наређењем предвиђено, било је извршено на одсеку III пука у току ноћи и до овога времена.

У 5 сати и 40 минута пре подне, командант III пешад. пука са О.Бр. 194, известио је команданта Дринске дивизије, да са два батаљона и митраљеским одељоњем држи положаје које је синоћ посео. Известио је, да батаљони јако трпе од непријатељске артиљерије, која није паралисана нашом артиљеријом. С тога је командант пука молио за наређење, да батерија која се налази на положају испред села Сирчелера, по могућству ову непријатељску батерију ућутка.

Снажна борба, која је пешачком и артиљеријском ватром отпочела јутрос у 3 часа и 40 минута, продужавала се у све јачем степену на целом одсеку III пука и осталом фронту. Јака бугарска, нарочито концентрисана артиљеријска ватра достигла је свој врхунац око 8 сати и 40 минута пре подне, када је једна бугарска батерија, пласирана источно од коте 319 засипала силном анфиладном ватром коту 349 и положаје непосредно око ове коте, које су држали 1. батаљон III пешад. пука I позива и један батаљон IV пешад. пука I позива. У то војници батаљона IV пешад. пука на коти 349, почеше да устају из својих заклона у камењару и да се у великим групама повлаче. Ово је било тако несмотрено и изложено потпуно виду, да су Бугари имали особито погодну мету за своју артиљерију. С тога они концентрисаше најмоћнију шрапнелску ватру на ове изложене трупе IV пука на коти 349 и положаје око ње.

Овако отворено повлачење у јачим групама овога батаљона, под убитачном артиљеријском ватром, претило је да поколеба и суседне трупе. Услед тога командант III пука, наредио је команданту 1. батаљона истога пука на коти 349, да

по сваку цену одржи положај, а нарочито да обрати пажњу на своје лево крило и на положај у продужењу тога крила, са кога се повлачи батаљон IV пука.

Батаљон IV пешад. пука извлачио се је са положаја коте 349, по наређењу, да би образовао резерву центра. Команданту овога батаљона, наредио је командант III пешад. пука, да извлачење батаљона са коте 349 продужи појединачно и у најмањим групицама, и о томе извести телефоном команданта Дринске дивизије I позива код Сирчелера.

Поводом ове убитачне, анфиладне бугарске артиљеријске ватре, од које су јако трпеле трупе левога крила одсека III пешад. пука на положајима коте 349, командант III пука извештавао је команданта Дринске дивизије I позива и чинио представку, да се једна наша батерија пласира јужно од коте 349 и паралише дејство бугарске батерије. Ова је представка усвојена, наша је батерија тамо изведена и око 10¹/₂ часова пре подне почела је дејствовати.

Из штаба Дринске дивизије командант III пешад. пука примио је телефоном саопштење о ситуацији на левом крилу фронта Дринске и Моравске дивизије I позива, што је потчињеним командантима саопштио у 10 сати и 30 минути пре подне у следећем:

„Ситуација је по нас врло повољна. Бугарски одред, који је нападао коту 650 и даље продирао, доведен је од Моравске дивизије I позива и Шумадијске дивизије у врло незгодан положај њиховим дејством у бокове непријатеља; а Моравска дивизија II позива прешла је границу за 6 километара.

Према овакој ситуацији, ови се положаји имају одржати пошто пото.

Ово саопштите и командирима чета.“

У исто време, око 10 сати и 30 минути пре подне Бугари су концентрисали снажну артиљеријску ватру, којом су обсипали косе које подилазе коте 319. Тукући силном артиљеријском ватром 2. батаљон III пешад. пука, нарочито његово десно крило, а још више у десно од њега, батаљон IV пешад. пука, они су се свим силама заложили били, да покрену своју пешадију, потисну наше трупе и овладају положајем коте 319. Настала је силна брза пешачка ватра са обе стране. Поред свега напрезања, Бугари нису успели да се помакну према 2. батаљону III пешад. пука мајора Ђорића. Али су они успели да овладају једним предњим (источним) делом коте 319. према батаљону IV пешад. пука. Они одмах на томе малом простору поставише своје митраљезе, који сада доминираху десним крилом 2. батаљона, и отворише косу ватру противу његове деснокрилне чете (капетана Милана Бошковића).

Ова је чета под знатним губитцима била принуђена да повије своје десно крило у назад и да искористи теренске угибе за заклон противу бугарске косе митраљеске ватре. Командир митраљеског одељења III пешад пука, капетан Трнокоповић, одмах је предузео мере да парира ове бугарске митраљезе, који су јако досађивали, али није имао доброг резултата због велике даљине, а нарочито због тога, што су Бугари са овога места јако доминирали нашим положајима. Али је мало доцније ипак ово постигнуто помоћу наше артиљерије, благодарећи томе, што је успостављена и орджавана тесна веза са артиљеријом позади наших пешачких положаја.

Водник митраљеског одељења III пешад. пука поручник Драгутин Живановић, у овим борбама примио је на себе и улогу артиљеријског осматрача и ступио телефоном у добру везу са нашим околним батеријама. Он их је благовремено извештавао о сваком непријатељском појављеном циљу, а личним непрестаним осматрањем дејства наше артиљерије давао је тачне податке за корегирање артиљеријске ватре. Поручник Живановић брзо је известио наше батерије о појави и тачном месту ових бугарских митраљеза, саопштавајући и све остале потребне податке за дејство артиљерије. Захваљујући овако похвалној вези, после кратког времена, наша је артиљерија, својим метцима пронашла бугарске митраљезе, ућуткала их је и одагнала са положаја.

Услед борбене ситуације на овом одсеку Дринске дивизије I позива, командант центра, пуковник Хаџић упутио је I батаљон IV пешад. пука под командом мајора Станка Главашевића, да образује резерву на одсеку III пешад. пука I позива. Батаљон је постављен у зборни поредак позади десног крила III пешад. пука, у један подесан теренски угиб. Ускоро је овај батаљон, према наређењу команданта центра упућен у састав свога пука код коте 319.

На целом фронту Дринске и Моравске дивизије I позива борба се продужавала непрестано. Нарочито бугарска артиљерија није престајала тући снажном ватром трупе овога одсека. Али и поред свег обилног дејства артиљерије, бугарска пешадија није могла на одсеку, од Коте 319 — Жежево-Поље-Кота 349, ни стопе кренути напред.

И на левом крилу Моравске и Дринске дивизије I позива на положајима око Коте 650, очајна борба крунисана је нашим успехом. Правда је на нашој страни; Бугари су сузбијени.

Сломљени у делимичним нападима, изгубивши сву веру на успех коме су се толико надали, клонули духом Бугари сметено приређују сада друго изненађење. Покушавају да обу-

ставе непријатељства, која су на најподлији начин изазвали. У томе циљу шаљу своје парламентарне на све стране.

Око 11 сати и 30 минута преподне, извештен је командант III пешад. пука да наилази бугарски парламентар према фронту 1. батаљона III пука. Како су се у међувремену према свима деловима овога фронта почели појављивати бугарски парламентарни, то се ватра и пешачка и артиљеријска на борбеном фронту почела стишавати, и сама по себи, после извесног времена са свим престала.

Бугарски парламентар стигао је код команданта III пешад. пука у 12 сати и 10 часова пре подне. То је био потпоручник 10 бугарског пука у пратњи наредника значара. Није имао никаквих писмених легитимација при себи. Он је изјавио, да га је упутио његов командант пука, и да су исто тако и према свима нашим фронтовима упућени парламентарни, да известе наше команданте, да се обустави ватра са наше стране; јер је њима (бугарским командантима) саопштено, да се непријатељства обустављају. Из Штипа је, вели, упућен бугарски дивизијски парламентар ради преговарања у томе смислу.

Командант III пешад. пука, известио је команданта центра пуковника Хаџића, о овим лукавим и провидним намерама бугарским. Према добивеном наређењу команданта III пешад. пука саопштио је бугарском парламентару, да ми немамо никакво наређење о обустави непријатељства и да према томе не можемо обуставити акцију. На његово понављање о доласку њиховог дивизијског парламентарара, речено му је, да где тај парламентар буде наишао поступиће се по међународним и ратним правилима о томе. За тим је бугарски парламентар враћен и спроведен до испред наше борбене линије.^{1.)}

Затишје, које је настало са доласком бугарског парламентарара на целом одсеку Кота 319—Јежево Поље-Кота 349, у продужењу положаја у десно, западно и северозападно од Коте 319, продужавало се до 4 часа по подне.^{2.)}

^{1.)} Под утицајем, ваљда полтронства, које су Бугари јуче у зору према нама показали, а јако уплашени од освете, коју би они у сличном случају сигурно испољили, бугарски потпоручник при поласку од команданта III пука, запитан је, да ли је он при повратку сигуран животом. Одговорено му је, да се ми свагда па и у овом случају тачно придржавамо међународних и ратних прописа, што је обавезно за све војске, па је ваљда о томе и њима познато.

Како је била јака жега, а парламентар је ишао преко јако врлетног земљишта, он је био много заморен и жедан. Замолио је да му се да воде. Учињено му је по молби. Вода му је дата на првом извору који је био ту у близини.

^{2.)} За време овога затишја у једном виноградишту, у коме се налажаше извесан број вођака, састали су се и измешали били, берући воће, неколико предњих група бугарских и наших војника IV пешад. пука испред Коте 319!

Командант III пешад. пука известио је команданта центра, да би затишје требало прекинути дејством наше артиљерије.

Од 4 часа по подне са наше стране отпочела је ватра, више атриљеријска са краћим и дужим прекидима. После првог артиљеријског зрна, у једном моменту групе бугарских и наших војника повукоше се у своје стрељачке заклоне. Бугари нису одговарали на нашу ватру на целом овом одсеку. Око 6 часова по подне ватра је са свим престала и са наше стране.

Примећено је да Бугари прикупљају возове и враћају преко Брегалнице.

Тако се борба на овом одсеку завршила још за видела по подне.

Међутим на левом одсеку код трупа Моровске и Дринске дивизије I позива водила се јака борба до самога мрака. После крајње тешке и веома озбиљне ситуације на левом крилу Коте 650, која је била врло критична око 5 сати изјутра, када су Бугари тамо свом жестином са крајњим напрезањем нападали, наступио је доцније преокрет у нашу корист, чему је допринела појава трупа Шумадијске дивизије I позива у продужењу нашег левог према бугарском десном крилу. Већ пре 2 часа по подне командант левога крила ђенерал Гојковић успео је да одбије Бугаре и да их снажно потискује у правцу Трогера и Балвана. Потискивање Бугара врло снажном артиљеријском ватром, потпомагао је командант центра пуковник Хацић својим левокрилним батеријама.

Ма да су се Бугари у великој журби и нереду повлачили претрпивши велике губитке, ипак су добро пласиране њихове батерије задржавале наступање наше пешадије. Она је при свем том потискујући непријатеља постепено наступала.

На десном крилу према Богословцу, наспрам трупа VI и XVI пешад. пука, гда је од подне журно упућена и армијска коњица Бугари су одржали положаје до у ноћ, када је борба престала.

Са наступелом ноћи 18. јуна све трупе на центру: Кота 319—Јежево Поље—Кота 349, остале су у истом борбеном распореду са потпуном бојном готовошћу.

III пешад. пук I позива задржао је све положаје, које је у току прошлог дана заузео.²⁾

²⁾ Код 3 батаљона III пешад. пука I позива, који је био у саставу IV пешадијског пука I позива, на његовом десном крилу изнад Кривог Дола, по извештају команданта батаљона, Мајора Владисављевића 18. јуна борба је овако текла:

Кад су Бугари у 1 час и 20 минута изјутра вршили препад, напали су и овај батаљон. Батаљон је јаком пешачком ватром и бомбама одбио овај бугарски напад на овоме фронту. Непријатељ се повукао изневши собом и своје рањенике.

У 8 сати и 45 минути по подне, командант III пешад. пука примио је ову заповест:

„Командант Дрин. дивизије

О. Бр. 826.

18-VI 7 сати вече

Сирчелер.

III пеш. пуку Моравске дивизије.

Заповест.

Вероломство подлих и подмуклих Бугара јуначком истрајношћу свију наших јединица достојно је кажњено. Њихов мучки предузет напад заустављен је и у току данашњег дана сузбијени су енергично назад преко Злетовске реке и Брегалнице. Трупe наше армије заробиле су 16 бугарских официра; 50 подофицира и преко 500 војника и плен од шест бугарских топова и четири каре.

Трупe центра које су према данашњој заповести биле под мојом командом, заноћиће на својим садашњим положајима.

Наређујем:

1) Сви пешадијски пукови, (IV. III и XVI), пошто се мало прикупе, поставиће бојне предстраже на садашњим својим положајима и положаје у колико нису до сад утврдили, утврдиће у току ноћи. Командант Дринске пољ. артиљер. пука оставиће све своје батерије на њиховим данашњим положајима.

Око 6 часова изјутра, Бугари су отворили јаку артиљеријску ватру прво на XVI пешад. пук, који се у то доба кретао Косом испред Богословског виса. После овога Бугари су пренели борбу на VI пешад. пук, који је био десно од 3. батаљона III пешад. пука.

Око 10 часова пре подне непријатељ је концентричном артиљеријском ватром тукао положаје VI пешадијског пука, који је око 10¹/₂ часова пре подне почео оступати ка Богословачким Косама. Одмах по том пренесена је бугарска артиљеријска ватра на 3. батаљон III пешад. пука. Но батаљон је остао на својим положајима до 11¹/₂ часова пре подне, када је почео добијати бочну пушчану и митраљеску ватру, услед чега је био принуђен на повлачење. Повлачење је извршено са прихватом, тако да је на положају остала једна и по чета, док су остале оступале стопу по стопу. Ускоро се непријатељска ватра утишала појавом бугарског парламентарара. По одласку бугарског парламентарара, командант IV пешад. пука пуковник Драгутин Димитријевић, наредио је команданту 3. батаљона III пешад. пука, да заузме своје раније положаје, што је овај и извршио неузнемираван од Бугара.

Батаљон је и даље, преко ноћи остао на повраћеном положају са распоредом који је имао раније у потпуној бојној готовости ојачавајући заклоне.

Батаљон је имао следеће губитке: погинуо 1 редов; рањено: 1 наредник, 1 каплар и 9 редова; нестало 1 редов.

У борби батаљон је утрошио 26.516 метака и 11 бомби.

јима, а најближи пешад. пукови даће потребне батеријске заштите.

2) Командант IV пешад. пука одржаваће везу на десном крилу са пуковником Викторовићем, а XVII пешад. пук одржаваће везу лево са трупима десног крила Моравске дивизије I позива.

3) Преко целе ноћи одржавати највећу опрезу, јер нас је досадање искуство о томе довољно поучило. Са непријатељем одржавати сталан додир и сваки покушај напада енергично сузбити.

4) Пијонирски полубатаљон покопаће преко ноћи све непријатељске лешеве, који се налазе пред положајем XVII пеш. пука.

5) Сви пукови прикупиће по својим положајима разбациано оружје, муницију и остале делове спреме, и све то испратити по трупној комори у назад.

6) Трупној комори издато је наређење, да у току ноћи приђе трупима и изда храну. Чим буде храну трупима издала, вратиће се назад ка селу „Сари-Хамзали“.

7) Преко ноћи сви пукови попуниће утрошену муницију. Муниционој колони наређено је да приђе ка селу „Хадри-Факли“.

8) Сви пукови везаће се неизоставно вечерас са дивизијским штабом помоћу својих телефона.

9) Дивизијски штаб биће код села Барсакли.

10) Према наређењу команданта III армије О. Бр. 3229 од 18. т. мес. попуните данашњим датумом послату вам наредбу о огласу рата Бугарској и саопштите је одмах свима вашим трупима.

Командант Ђенералштаб. пуковник
Штев. С. Хаџић.

По првим прикупљеним податцима о губицима и стању на положајима, командант III пешад. пука послао је следећи кратак извештај:

„Командант III пешад. пука I поз.
О. Бр. 197

18-VI-1913. 9 сати 15 мин. по подне
Јежево Поље

Команданту Дринске дивиз. I позива

Барсакли.

Са моја два батаљона и митраљеским одељењем одржао сам положаје, на којима сам и јуче био.

Положаје сам добро утврдио и предузео сам све мере опрезе.

Пук је у бојној готовости са бојном предстражом.

За време борбе у току данашњег дана имао сам: 11 погинулих; рањених 84; контузованих 8, несталих 1, и пешад. капет. I кл. Димитрије Михаиловић рањен.¹⁾

Муниције утрошено 84.000 метака.

Командант

Пуковник *Ив. С. Павловић*

Са настанком ноћи 18. јуна завршен је у борбама и други критичан дан овога рата; дан тако значајан по нас, јер нам је још више очвршћао самопоуздање, створио нам још силнију веру у победу и нашим трупима дао несаломљивог полета за даље борбе. Не само да су охоли Бугари на свима местима сем незнатнога изузетка задржани и одбивени, већ су на левом нашем крилу потиснути и гоњени преко Брегалнице. Још даље у продужењу левога крила трупа Моравске дивизије, Шумадијска дивизија успешно потискује Бугаре преко Злетовске реке.

На делу центра кота 319 — Жежево Поље — кота 349 врло је критичан тренутак био у 8 сати и 40 минута изјутра када су Бугари на тај део фронта средили били најжешћу ватру, да би извршили напад пешадијом. Али је напад одбијен. Око 10 сати и 30 минута пре подне, када су Бугари према батаљону IV пешад. пука успели да заузму предњи део коте 319, десно крило III пешад. пука — 2 батаљон — доведено је било у врло тешко стање дејством непријатељске бочне митраљеске ватре. За време ове тешке ситуације, док се није ангажовала наша артиљерија, када су Бугари ућуткани; као и за време непријатељске артиљеријске амфиладне ватре, која је просто засипала коту 349, на којој је био 1. батаљон III пешад. пука, изврстан морал старешина и војника није ни у колико попустио. И за све то време војници су ватром одлично дејствовали извршујући најтачније команде својих старешина.

Разумна, брза и тачна веза пешадије овога одсека са нашом артиљеријом на томе делу, видно се истиче у најодсуднијим тренутцима овога дана пре подне. Благодарети њој

¹⁾ По накнадно прикупљеним податцима, III пешад. пук I позива, имао је 18. јуна 1913 год. свега губитака:

Погинуло 14 редова; рањено: 2 официра (капетан I кл Димитрије Кузмановић и Димитрије Михаиловић; капетан Кузмановић је лако рањен); 1 наредник, 1 каплар и 113 редова. Контузовано 5 редова; нестало 1 редов и разболео се 1 официр (потпуковник Тихомир Станковић).

Пук је утрошио муниције: 115.696 метака пушчаних и 11 бомби.

За време бораба 17. и 18. јуна, пуковско и одсечно превијалиште било је код села Варсакли, под командом трупног лекара III пешад. пука рез. капетана Д-р Ивана Поповића.

у прекретним моментима, превага је била на нашој страни, те су савладана и последња усиљавања Бугара на овом делу фронта.

Резултат данашње борбе принудио је Бугаре, да су се преко ноћи 18/19 јуна са својом главном снагом повукли на леву обалу Брегалнице на раније спремљене утврђене положаје код Штипа. На десној обали Брегалнице оставили су само слабе пешачке делове.

Ови успеси још више уздигоше морал наших трупа, који је од самог почетка мучког бугарског напада био на достојној висини.

И овога су дана све наше трупе биле ангажоване у борби.

По прикупљеним податцима у нападу 17. јуна на Брегалници учествовале су три бугарске дивизије: VII из Кочана, VIII и IV из Штипа. Вероватно је, да су Бугари у нападима 18. јуна ојачали своје трупе.

Због исцрпености наших резерва а вероватно још више због ситуације на десном крилу према VI, XVI и делу IV пешадиског пука, није се могао 18. јуна по подне предузети контра напад са нашега центра.

За овај случај неопходно је потребно било и јаче груписање наше артиљерије на центру. Ова је међутим од подне највише била ангажована у потпомагању нашег левог крила за сузбијање Бугара преко Брегалнице.

* * *

18. јуни на Брегалници скрхао је и последње наде бугурске у њихову победу, коју су тако брзо очекивали; њихови планови и силно убеђење за велики успех расплинуше се као последњи снег под зрацима топлог пролетњег сунца. Скрушени, збуњени и посрамљени, они се на својствени им начин брзо лађају другог лукавства. Увиђајући свој коначни пораз, Бугари сада изналазе сметењачки разлог, у чију оправданост ваљда ни сами нису веровали, да прекину непријатељства. По пријему кратког негативног одговора са наше стране, они до краја овога дана сва средства напрежу, да се извуку из домашаја нашег оружја и да се прикупе на ослоне утврђене положаје на левој обали Брегалнице и Злетовске реке.

Сада кушају сва дипломатска средства да омогуће прекид непријатељства и извуку се од пропасти, коју су махнито себи припремили.

Али после оваквог подлог и сувише неморалног начина, на који су Бугари изазвали нечувено крвопрониће, што је сва европска непристрасна јавност оштро жигосала, они и поред наслона на пријатељске им велике европске силе, не моглоше

успети, да се од заслужне казне извуку. Одлучне и још крвавије борбе тек ће наступити, после којих ће им победиоци диктовати мир.

Први дани овога кратког али и сувише крвавог рата, 17. и 18. јуни, у којима су се обе стране циновски бориле врло су значајни.

Улога крајњег напрезања силе, енергије и воље; пресудан утицај морала, који се чудноватом брзином мењао код осионог и дрског нападача, у свима његовим редовима до главнокомандујућег, заслужују нарочиту студију.

Најоснованија начела за вођење рата, о која су се Бугари оглушили потребно је овде истаћи.

И ако су се Бугари, као дотадашњи наши савезници, могли у току рата са Турцима довољно убедити о квалитету наше војске ма да слабије бројно од њихове, они су овај услов не само игронисали већ су квалитативну своју моћ баснословно преувеличали.

Бугари су претендовали на Македонију. Главна српска снага била је груписана испред Скопља и код Велеса на Вардару. Она је несумљиво Бугарима била главни циљ, што је и почетак операције одмах показао.

Силним и одсудним налетом у брзим операцијама кад Бугари разбију и потуку српску војску, свршено је и са Грчком. После пропасти главног бугарског непријатеља разједињена и усамљена грчка војска неспособна би била за дужи отпор.

Али противно начелу ратоводства, Бугари су хтели да у исто време туку и Србе и Грке на пространој линији од Дунава до Јегејског мора. А место груписања све снаге на најглавнијем војишту, да се потуче српска војска на Вардару, они знатан део снаге ангажују на северно војиште у правцу Ниша. Јер Бугари завитлани безграничном грандоманијом хоће једним налетом да у исто доба овладају Овчим Пољем, Вардаром, да заузму Ниш и загосподаре Моравом.

А да су Бугари баш и успели да заузму Ниш и продру до Мораве, да ли би ти резултати били одлучни, ако се не савлада главна српска снага на вардарском војишту?

Радећи противно принципу груписања снаге Бугари су у самом почетку операције претрпели неуспех, и ако су са крајњим напрезањем уложених снага на Брегалници и Злетовској реци отпочели офанзивне операције под за њих најбољим околностима. Иницијатива почетка операције била је у њиховим рукама; они су их отпочели, када су ваљда, све припремили за сигуран успех, зајемчењ још изненадним мучким препадом без објаве рата.

Занесени вером у квалитет своје борне снаге, коју су толико преувеличали, Бугари су се ваљда надали, да ће у одлучном, бујном налету сломити српску и грчку војску пре него што би у рат ступиле Турска и Румунија. Али као што смо видели грандоманске претензије бугарске, и смешне и детињасте, сувише су биле несразмерне стварним њиховим снагама са којима су могли располагати.

Међутим, од самог почетка операција негативни резултати — сем малог изузетка — пратили су Бугаре са таквом брзином и одсудношћу, да су изазвали неочекивани брзи преокрет у назорима Бугара, чији је морал толико пао, да већ другог дана рата недотуповно траже прекид операција. Принуђени околностима, које су сами изазвали да продуже рат, они настављају операције на српском ратишту по својој првобитном плану.

Грешке учињене у почетку Бугари нису могли поправити и поред свега могућег напрезања, лавовског борења и хрвања у свима борбама.

Пораз је био неминован и Бугари су поред великих жртава морали капитулирати.

Генерал **Ив. С. Павловић.**

Неспоразум између пешадије и артиљерије за време рата

У VI. свесци „Ратника“ за месец јуни 1921 године, под горњим насловом, изашао је чланак од артиљеријског пуковника у пензији г. Нестора Манаковића.

Одмах у почетку овога чланка писац вели: „*Не само код нас* него и у францускај, руској, талијанској, а вероватно и у свима осталим војскама, *било је великог неспоразума* између пешадије и артиљерије. Овај неспоразум, који се некада испољавао у незадовољству пешака, *био је последица непознавања од стране пешака*, па и од оних на највишем ступњу командовања — *материјала артиљеријског*, нарочито муниције, а томе је доприносила донекле и несигурна веза између ова два рода оружја.“

Као пешадијски официр, који је за све време балканског и светског рата командовао борбеном јединицом и био у непрестаном додиру са артиљеријом, нисам се сложио са горњим наводима пишчевим, те су ми ти наводи скренули јачу пажњу на тај чланак, у коме сам нашао и више других навода са којима нисам могао сложити, било делимично или у потпуности, што ми је и дало повода да пред другове изнесем и своје мишљење по овоме питању. Ја ћу пропратити поменути чланак оним истим редом како га је писац изложио изјављујући унапред да ми није намера нити да се ставим у одбрану пешадије, нити да критикујем рад артиљерије, већ да у овоме погледу изнесем своје мишљење, засновано на ратном искуству, личном посматрању и личним доживљајима, са жељом да користим младим официрима, који нису били у рату и друговима који нису имали прилике да у минулим ратовима стекну сопствено искуство, а остављајући оцени ратних другова, са искуством, да даду свој суд, по овоме питању и о моме мишљењу.

Писац, у своме чланку, поглавито цитира мишљење, по овоме питању, француског генерала Гаскуена, изнето у књизи: *L' évolution de l'artillerie pendant la guerre*, а за однос који је постојао између француске пешадије и артиљерије и прилике

које су владале у француској војсци, акцептирајући то све за нашу пешадију и артиљерију и прилике у нашој војсци. Затим покушава да докаже да је било великог неспоразума између наше пешадије и артиљерије узимајући у заштиту артиљерију — тобџије, и приписујући у главном кривицу за тај неспоразум пешадији; и на послетку чини предлог како да се овај неспоразум уклони у будућности.

По моме мишљењу однос између наше пешадије и артиљерије и прилике које су владале у нашој војсци, у минулим ратовима, не могу се поредити са приликама које су биле у француској војсци, па с тога сматрам да писац греша кад акцептира у потпуности мишљење генерала Гаскуена и за нашу пешадију и артиљерију.

Наша артиљерија била је малобројна, како по броју тако и по врстама оруђа те се од ње није ни могло тражити, нити је се тражило оно што је се, са правом, могло тражити од француске артиљерије. Наше тобџије, још за време балканскога рата показују солидно познавање свога оружја, као и његову мајсторску употребу у техничком и тактичком погледу што, по речима самога генерала Гаскуена, није био случај и код француских тобџија.

Успешан рад наше артиљерије признат је како од надлежних тако и од пешадије, док ово није био случај код француске артиљерије за дуже време, што је и натерало француску војну управу да потражи узрок овом неуспеху и да за време рата оснива артиљеријске курсеве гађања са оруђима која су била у њеном наоружању дуже времена.

Сем тога наша је артиљерија имала један период, који није имала ни једна друга артиљерија, а то је период савршеног недостатка муниције (свима нама је познато да су још почетком септембра 1914 године наше хаубице повучене са фронта због недостатка муниције, и да је се пољска муниција морала претерано штедити).

По моме мишљењу, писац није ничим документовао своје наводе изнете у почетку чланка, јер појединачни примери, које је писац навео носе карактер индивидуалности, а не општи, те се нису ни смели генерализовати, нити је се по њима смео донети закључак тако широког појма као што је неспоразум између пешадије и артиљерије.

Ја ћу покушати да докажем да између наше пешадије и артиљерије у прошлим ратовима, не само да није било *великог неспоразума* него га у опште није ни било у оном смислу какав је неспоразум био између француске пешадије и артиљерије.

Ако је и у колико било неспоразума између појединих пешадијских и артиљеријских командира и команданата, томе, по мом мишљењу, нису били узроци они које је писац навео.

Даље сматрам да се овакав неспоразум не може у будућности отклонити мерама, које писац предлаже.

Бенерал Гаскуен наводи у главном три узрока, који су изазвали неспоразум између француске пешадије и артиљерије, а које писац поменутог чланка акцептира и на нашу пешадију и артиљерију. Ти су узроци следећи:

1. Незадовољство створено немогућношћу да се ућутка непријатељска артиљерија

У овом одељку не само да се није документовало оно што је у почетку чланка речено тј. да је неспоразум између пешадије и артиљерије био последица непознавања артиљеријског материјала и муниције од стране пешака, него је са изношењем мишљења генерала Гаскуена, јасно утврђено, да француски артиљеријски официри нису познавали свој сопствени топ и да нису умели искористити његову моћ. Зар се ово не утврђује следећим наводима које је писац навео као мишљење француског генерала Гаскуена, у овоме одељку?

„Артиљерци (пољаци од 75) не знађаху — то можемо рећи — за велики домет њехових топова, што га (домет) никад нису искористили за време мира, нити су знали за релативну моћ зрна од 75.

Ово незнање трајало је месецима па чак и годинама у извесним француским армијама, јер тек упутом од децембра 1916. год. допуштено је гађање са 75 на 5000 метара као контра батерија, а на 7000 метара за отварање бреша у мрежи од жица“.....

„37. августа 1914 год. у долини Мезе, осма батерија седамдесете дивизије видела је врло добро једну немачку хаубичку батерију, која се открила блеском, а видела је врло лепо и пад наших зрна.

Овом батеријом изванредно је командовано, међу тим командир батерије, који је измерио даљину и нашао да је 6000 м., мислио је да нема права да пуца. Пример је очигледан; слични случајеви многобројни су“.....

„Дакле кривица је до погрешне употребе, а не до материјала“.....

Ово ће се још јасније запазити ако се прочита све што је писац навео у овоме одељку, као мишљење генерала Гаскуена.

Са своје стране писац нам је у овоме одељку изнео доста ствари, али налазим да је врло мало изнесено од онога што би одговарало наслову овога одељка и што би доказивало оправданост пишчевог навода у почетку чланка, јер не само што није доказано да је било великог неспоразума, него није

наведен ни један пример, којим би се утврдило да је било ма каквог неспоразума.

Писац вели : „Због малог домета нашег топа 75, било је више сукоба са пешацима.“ За доказ овога наводи случај код „Царевог Села“, где му је неки командант пешадије приметио што су батерије прекинуле ватру, баш онда када би њихово дејство било најкорисније, јер непријатељ одступа у неред, на што му је овај одговорио : „Буди ладан, ми тобције нисмо давали техничке услове топу, видиш ли да је даљина скоро дупла.“ Ако се ово може назвати сукобом, онда по моме мишљењу овај сукоб није постао због малог домета топа 75, већ због његове погрешне употребе, јер сматрам да је примедба команданта пешадије била умесна и да није требало дозволити да непријатељ одступи за дупли домет топа (како сам писац вели) па тек тада да батерије мењају положај и да се једно време прекида ватра са свима оруђима.

Шта су гађале батерије у моменту прекида ватре, кад је непријатељ био одступио за дупли домет?

У оваквим приликама у прошлим ратовима, не само да нисам имао ни један случај, да је се командир или командант артиљерије противио захтеву командарта пешадије, да са једним делом своје артиљерије благовремено промени положај и приђе ближе својој пешадији, како би се одступајући непријатељ имао без прекида и што дуже под артиљеријском ватром, већ сам имао врло много случајева да су то радили по сопственој иницијативи, и верујем да ће и у будуће овако радити сви који познају психологију пешадије у одступању, која се не зауставља пре него што изиђе из сфере артиљеријског дејства.

Даље писац, како вели, у одбрану артиљерије, наводи да су Французи имали тачне карте и многа друга средстава за тачно гађање док наши артиљерци све то нису имали. То је тачно ; али зато наша пешадија није ни тражила од своје артиљерије оно што је француска пешадија тражила од своје артиљерије. Сем тога наш је топџија ипак много више личио на француског пешака, у погледу материјалне спреме, јер док је француски пешак био и одевен и снабдевен, као војник једне богате и модерне војске дотле је наш пешак већим делом у почетку светскога рата био одевен у народну ношњу: гаће, кошуља, опанци, па чак и бос, са пушком преко рамена или ремником од канапа, а муницијом у недрима, (па ипак нису тражили од своје артиљерије оно што је француска пешадија тражила од своје артиљерије). —

Поводом примера наведеног за „Котку“ — (на Добром пољу), а да се не би помислило да је тај метод (тучење непријатељске пешадије ради ућуткавања његове артиљерије)

први пут тада употребљен, изјављујем да је он употребљен од стране команданта артиљерије комбиноване дивизије још почетком октобра 1914 године.

Командант артиљерије комбиноване дивизије тадањи потпуковник а садањи пуковник Милан Т. Јовановић, видећи да непријатељ страховито туче артиљеријском ватром кату 708 (на Гучеву) коју сам држао са својим батаљоном, а у немогућности да туче непријатељске батерије, позва ме на телефон и рече: „Ја видим, Јелисијевићу, шта се дешава код тебе, али као што знаш не може ти се помоћи. Не остаје ми ништа друго него да наредим да градлије туку њихове (непријатељске) ровове, те да ти колико толико олакша ситуацију.“ Нашто сам му рекао да ће свакако то бити од користи, бар у моралном погледу на моје пешаке.

Говорећи о томе да је батерију тешко ућуткати, писац вели: „Јер она мора да дејствује, ако има потребе за то, па ма и са жртвама.“ Одмах затим наводи за то, као пример, шесту батерију Вардарског Артиљеријског пука која је за време дејства 12. септембра 1916 год. нађена од непријатељске артиљерије, и вели: „Неколико зрна пало је тачно у батерију. Тобџије место да прекину ватру и разбегну се, као што се мислило, продужиле су ватру још бржим темпом.“ даље писац вели: „Четврта батерија истога пука, пошто јој је један топ демонтован, други један метак прошао је кроз штит једнога топа и контузовао једног поднаредника-нишанџију, батерија није прекидала ватру.“ — Налазим да је писац са горњим наводима био доста нејасан због чега би млади официри, могли добити погрешан појам о раду артиљерије за време борбе.

Наводећи као пример рад 4. и 6. батерије Вардарског Артиљеријског пука, изгледа да је писац хтео рећи да је њихов рад био њихова добровољна жртва, а не дужност, што би било у противуречности са првим наводом т. ј. да батерија мора, кад је потреба, дејствовати, па ма и са жртвама.

Далеко сам и од помисли да писцу спорим компетентност о употреби артиљеријске ватре у борби, али ћу ипак рећи и своје мишљење, засновано на ратном искуству. У многим случајевима, како у одбрани тако и у нападу, а нарочито када непријатељ одступа, биће неопходно потребно и од неоцењиве користи да батерије продуже гађање, па ма и са појединим топовима, и без обзира на своје губитке, јер ће десетине губитака по батеријама уштедети стотине жртава у пешадији, (која је увек од стране непријатеља пронађена и којој се не дозвољава да побегне па ма имала губитака и 70% и погубила све старешине, а не само једног поднаредника) што је свакако по опште интересе од веће користи.

У прилог овога мишљења навешћу следећи пример: На Грленским положајима, а у очи самога примирја са Бугарима 1913 год. Бугари су, вероватно сазнавши од своје владе за примирје, а да би у моменту закључења примирја имали што бољу војничку ситуацију, хтели пошто пото да нам отму неке положаје, те су их преко целог дана обасипали јаком артиљеријском ватром, припремајући ноћни напад својој пешадији. Том приликом била је пронађена батерија ондашњег мајора а данашњег пуковника г. Михајла Ненадовића и три јој топа буду демонтовани, но четврти топ не само да није престао дејствовати, већ је, у жељи да надокнади губитак остала три топа, до максимума повећао своје дејство, и по моме мишљењу једино се има благодарити дејству тога топа што је се наша пешадија, и поред неколико Бугарских ноћних напада одржала на најважнијој тачци, а то је пак допринело да се и сви остали положаји одрже и да Бугарски напад остане без успеха. —

2.) Незадовољство створено уображено слабир губитцима код артиљерије

У овом одељку и под овим насловом писац нам износи мишљење француског генерала о губитцима француске артиљерије. За тим износи нам неколико случајева о губитцима код наше артиљерије.

Налази за потребно да напомене да су некада губитци у пешадији постали и неуспешним вођењем неких млађих официра, и за потврду тога наводи рад једног командира чете, који није знао да је известан простор друма, којим чета маршује, тучен непријатељском артиљеријом, и рад једног командира батерије који је ово знао.

На послетку закључује овај одељак са узвиком: Ето вам истине, другови пешаци! Тобција може слободно да довикне другу-пешаку, коме је увек признавао јунаштво — и ми смо, поред зноја, да би уштедили вашу крв, гинули од непрвјатеља и од свог сопственог топа.“

По моме мишљењу садржином овог одељка не само да није документовано незадовољство пешадије према артиљерији због уображених слабих губитака код артиљерије, него се у опште о томе није ни говорило.

Поводом пишчевог мишљења о губитцима код артиљерије износим следеће мешљење:

За време ратовања у Србији, један пешадијски пук ретко је када могао имати већу помоћ од артиљерије него једну батерију. Да је та батерија изгубила 100% од свог борног дела, стварни би губитци били 30 људи, а ако би пеша-

дијски пук изгубио само 10⁰/о (што је се врло често дешавало) стварни губитци у пешадији били би 350—400 људи. Према овоме сматрам да је за онога коме и пешак и топција подједнако леже не срцу, као и за војску и народ већи и осетнији губитак овај од 10⁰/о код пешадије него ли онај 100⁰/о код артиљерије. —

Ја не могу да замислим, да је постојао и да ће икада постојати такав пешачки официр-командант или командир који је био незадовољан због тога, што артиљерија, која је потпомагала рад његове јединице, није претрпела велике губитке, само ако је артиљерија озбиљно и савесно потпомагала рад његове јединице. Напротив никада ни један пешачки официр неће и не може бити задовољан ако артиљерија не врши савесно своју дужност и у довољној мери не потпомаже рад пешадије, само зато, да би избегла или смањила своје губитке.

Не сме се стати на то гледиште да је пешачка крв роба без вредности. Крв топције скупља је од крви пешака само у толико у колико је потребно више времена да се топција успособи за борбу. Но у будућим ратовима не сме постојати ни ова разлика, јер се она може избећи јачим допунским јединицама код артиљерије. —

Напоследку не треба губити из вида, да је пешадија и постојала и да ће моћи постојати без артиљерије, а да артиљерија никада није постојала нити ће моћи постојати без пешадије, па ма како се артиљерија технички усавршавала.

Што се тиче пишчеве напомене да су по некад губитци у пешадији постали и неумесним вођењем неких млађих официра, мишљења сам, да се то не дешава само по некад, већ у највише случајева, и то не само код млађих, већ и од старијих официра, и не само код пешадије већ код свију родова оружја. Сам писац, у истом одељку, вели да је на положају код Суходола имао једног погинулог и 5 рањених командира и два извиђача, само зато, што је непријатељ био на доминирајућем положају те је било немогуће маскирати осмарачнице, *а они се нису досетили да осматрање врше из пешачких ровова.*

Водити трупу у борбу није проста ствар, већ је вештина која се постиже великим трудом и природном обдареношћу. Мирнодопска спрема официра поглавито се и састоји у изучавању те вештине, коју ни најдаровитији ни највреднији официри нису могли у потпуности изучити, јер се за време мира не располаже са најглавнијим борбеним елементима.

Када се има у виду да су код нас у светском рату основне јединице у пешадији највећим делом вођене од резервних официра, већим делом од простих сељака, који нити су се одавали

нити су могли изучити ту вештину вођења трупа у борби, онда се не смемо узбуђивати на поједине њихове грешке за време рата. Но благодарећи природној бистрини нашег народа, наши резервни официри, у маси, командовали су у рату на потпуно задовољство.

Незадовољство створено подбаченим метцима.

После изнесеног кратког, али лепог и објективног мишљења француског команданта, по овом питању, писац нам је изнео узроке о растурању и подбацивању зрна, као и тешкоће командира батерије да сортирају и врше гађање са разним врстама артиљеријске муниције, и на послетку изнео нам је неке примере о неумесном и ненадлежном мешању појединих пешадијских команданата у стручне артиљеријске ствари. Но ни једним примером се не утврђује да је код наше пешадије било јачег незадовољства због подбачених метака наше артиљерије.

Мени изгледа да је писац у овоме одељску могао изнети маркантнијих примера о делимичном негодовању наше пешадије против рада наше артиљерије, што је сасвим природно и психички објашњивао, јер када официр-пешак види да му гину војници од сопствене артиљерије, мора бити револтиран без обзира да ли су му познате ознаке на чаурама артиљеријских зрна и закон растурања зрна или не. Исто тако не може се од војника-пешака, који не уме да чита ознаке на чаурама нити има појма о закону растурања, који види да му гину другови, комшије па и рођаци, и коме прети опасност од сопствене артиљерије, очекивати да, бар у том моменту, благосиља ту своју артиљерију и да јој кличе живела.

Што се тиче ненадлежног мешања пешадијских команданата у стручне артиљеријске ствари, ја мислим да њега није ни било, јер чим је једна артиљеријска јединица стављена под команду једног пешадијског команданта, онда овај последњи има пуну надлежност у погледу тактичког командовања, у толико пре што је он одговоран за извршење задатка, због кога му је и придодата дотична артиљеријска јединица. Свакако да су од стране пешадијских команданата падала и наређења, у којима се могла јаче запазити оскудица стручног познавања артиљер. материјала и његове употребе, али и таква су наређења била надлежна; а она су увек потицала из тежње, да се добивени задатак што боље изврши, и са мало добре воље од стране дотичног командира или команданта артиљерије брзо је се долазило до споразума, који је задовољавао и потребу команданта пешадије и стручне захтеве команданта артиљерије. Не може се порећи ни та истина да је било арти-

тиљераца који су претеривали са својим стручним мишљењем и захтевали да своја оруђа поставе на одстојању крајњег домета до непријатељске борбене линије, или ако је вођена одступна борба да се повуку, чим се непријатељ приближи на 3—4 клм.

После изнесеног закључка по овоме питању код Француза, од стране генерала Гаскуена, писац нита:

Да ли је код нас штогод рађено да се овај споразум избегне? Затим саветује да се погрешка поправи за време мира, шиљањем у артиљеријске школе гађања што већег броја педадијских официра; образовањем артиљеријских школа гађања у свакој армији и омогућавањем да артиљеријским гађањима присуствује што већи број пешадијских официра. На послатку саветује да учимо пешаке да воле тобџије и да их цене.

Генерал Гаскуен вели:

„Недостатак споразума међу родовима оружја бејаше озбиљна опасност коју је требало у почетку избећи.“ После оваквог тврђења сасвим је природно што се је у француској војној литератури појавила потреба о третирању питања неспоразума између пешадије и артиљерије.

Шта је био узрок толиком неспоразуму између француске пешадије и артиљерије? Да ли је томе узрок заиста непознавање артиљеријског материјала од стране пешака, као што то писац у почетку чланка тврди, или што друго?

Излажући мишљење генерала Гаскуена, писац нам је још у почетку чланка дао одговор на ово питање, износећи факта о надмоћности немачке артиљерије над француском, како у погледу броја оруђа и разних калибара, тако и у погледу њихове техничке и тактичне употребе, напомињући и то да француске тобџије нису познавале свој сопствени топ и да су били без икакве иницијативе при његовој употреби, држећи се слепо мирнодопских шаблона.

Овај главни узрок негодовања француске пешадије према својој артиљерији, по моме мишљењу, могао је бити потенциран и следећим:

Француски старешински кадар, попуњаван из разних крајева њихове простране отаџбине, па чак и из колонија, васпитаван по разним војним школама, није се могао ни у појединим родовима међу собом ни из далека упознати, па стога ни међу официрима једног истог рода оружја није било оног потребног зближења и дружељубља, те је самим тим међу официрима појединих родова оружја могао постојати, још за време мира, ако не извештан антагонизам, а оно извесна удаљеност, а ово је могао бити узрок да се је долазило до несугласица и тамо где за то није било стварног разлога.

Војник из колоније није осећао никакве симпатије ни према ком из европске Француске, па је могао и случајности схватити као намерну вољу својих старешина или другова, и на њих реагирати. Широки демократски погледи у француској војсци такође су могли дати повода несугласицама и негодовањима и тамо где је за то било мало разлога,

Просвећени француски војник-пешак знао је врло добро да је његова држава наоружала две трећине европских држава, па му је у толико теже пало то, кад је видео да су Немци и технички и бројно надмоћнији у артиљерији.

Француски пешак је с правом тражио да се немачкој најезди истави брана од гвожђа и челика, а не од пешачких лешева, а француска артиљерија, у почетку рата, не само да није била у стању да у довољној мери заштити своју пешадију, него није била у стању ни да јој у најнужнијој мери помогне, а то је изазвало незадовољство пешадије према артиљерији.

Дакле у напред изложеном лежала је клица неспоразума између француске пешадије и артиљерије; а слабост француске артиљерије и неспособност француских тобџија били су повод да тај неспоразум избије на површину.

Према овоме, неспоразум између француске пешадије и артиљерије наступио је услед тога што француске тобџије нису познавале свој сопствени артиљеријски материјал и што они нису умели искористити његову техничку и балистичку моћ, а не што пешаци нису познавали артиљеријски материјал.

Зар је француска пешадија крива што је француска артиљерија имала погрешно правило и погрешно мишљење о своме сопственоме топу.

Зар је француски војник крив што његов тобџија не гађа немачку батерију, коју лепо види на даљини од 6.000 метара, а има топ са дометом за добро гађање од 7 километара?

Зар је француски пешак крив што његов тобџија тек у децембру месецу 1916 године сазнаје да његов топ може успешно да гађа до на даљину од 7 километара, и што му је требало две и по године ратовања док је дошао до овога сазнања?

Поред напред изнетих узрока, неспоразум између француске пешадије и артиљерије могао је бити повећан и тиме, што је у целој Француској, па и у француској пешадији владало мишљење да се не сме жалити материјал када је у питању уштеда у крви. За потврду овога опоменућу другове на чињеницу да је на свима муницијским сандуцима, које смо добијали од Француза на Солунском фронту стајало: „Не штеди муницију.“ Сем тога навешћу још и ова два примера:

Једна наша јединица 1916 год. била је у саставу једне француске јединице; њен командант (наше јединице) својом иницијативом и без помоћи артиљерије изведе једну мању али успелу операцију, којом приликом изгуби неколико људи. За ово је од стране француског команданта добио примедбу што није тражио да се та операција изведе уз прикључак артиљерије, те да се избегну или бар смање жртве.

Када му је наш официр, навикнут у Србији да штеди муницију, рекао да би требало много артиљеријске муниције утрошити, па да се избегну жртве, он га је запитао: „Колико Вам је потребно па да добијете једног војника?“ дајући сам на ово одговор: „20 година, а за 20 година Француска би могла имати толико фабрика муниције колико би овде утрошила артиљеријских зрна.“

За време пробоја Солунског фронта 1918 године, као што је познато, на једном делу фронта II армије у првој линији, биле су француске трупе, које се имале да заузму ровове и прву линију положаја, а затим да пропусте наше дивизије ради гоњења, због чега су наше трупе биле пришле одмах позади француских трупа. Напад пешадије имао је отпочети у 5 часова јутра. Ја сам са својим пуком био позади и у непосредној близини једног француског пука, који се ни до 12 часова не крете из ровова тражећи непрестано да артиљерија туче бугарске ровове пред њиме. На моје питање упућено команданту једног батаљона тога француског пука, зашто се не крене на напад и да ли примећује да наше трупе лево и десно од његова пука напредују, одговорио ми је: „Па зар не чујете да Бугари још пуцају из ровова?“ На послетку, у споразуму са командантом бригаде, кренуо сам свој пук и без и једнога губитка заузео ровове и положај, испред тога пука, заробив само једно митраљеско одељење са 3 официра, 107 војника и 5 оруђа, које није ни давало отпор, јер није имало муниције. Као што се види, француски је пешак, ради уштеде у крви, тражио и сувише од своје артиљерије.

Да ли је био могућ неспоразум између наше пешадије и артиљерије у оном смислу и степену какав је био код француза, и да ли је било потребе говориши о некоме неспоразуму између наше пешадије и артиљерије у истом смислу?

У почетку ратова ми смо имали око 2000 активних официра, који су се, може се рећи, међусобно познавали. Истина старији официри нису познавали већи број млађих официра али зато су скоро сви млађи официри познавали старије, било лично, било из виђења или по чувењу. На главнијим командним положајима и у артиљерији и у пешадији, беху најистакнутији наши официри, који беху свима осталим врло добро познати.

Командири чета, командири батерија, команданти батаљона и команданти дивизиона, као и команданти артиљеријских и пешадијских пукова беху класни другови, са нижег или вишег курса, једне једине наше војне школе, те их, поред урођеног и одњегованог дружељубља, везиваху и другарске успомене из школе.

Резервни официри, већим делом беху из околине кадровских јединица, те су понајчешће позивали своје другове из кадра, и обратно. Под оваковим околностима између наших пешадијских и артиљеријских официра није се могао појавити онај антагонизам, који је могао бити код француза, па следствено није могло доћи ни до онаког неспоразума између њих.

Скоро је исти случај и са нашим подофицирима.

Међу војницима је још мање могло доћи до каквог неспоразума у оном смислу како се у поменутом чланку говори, јер су то другови, комшије, пријатељи и рођаци из једног села или најближе околине.

Сем тога душа је нашега војника таква да не може да мрзи свога непријатеља, а камо ли да мрзи свога друга, комшију и пријатеља зато што припада другом роду оружја.

Сматрам да су изнесене чињенице довољан доказ да између наше пешадије и артиљерије није ни био могућ неспоразум у оном смислу и степену какав је био код Француза, па према томе није било потребе ни говорити о таквој неспоразуму.

Писац је у своме чланку, за доказ неспоразума између наше пешадије и артиљерије, изнео као пример неке локалне догађаје и чисто индивидуалне радње, генерализујући их као опште.

Ја ћу такође изнети неке примере, али да их не генерализујем, него на против да њима укажем да су то поједини случајеви из којих се не може и не сме извести општи закључак.

17. јуна 1913 године за време бугарског напада ступио сам у 11.30 часова у борбу са својим батаљоном код Трогерачке Карауле (на Брегалници). Још при уласку у борбу тукла ме је бугарска артиљерија, а доцније једна бугарска батерија пласирала се испред батаљона отворено на даљини око 3 километра и наносила ми батаљону страховите губитке (до 7 часова у вече батаљон је имао избачено из строја 9 официра и 406 подофицира и војника).

Немајући са наше стране ни једног топа, који би их колико толико узео у заштиту, а видећи силне губитке, моји су војници с правом питали: „Шта је са нашом артиљеријом? Где је наши артиљерија?“

Око 5 часова по подне и ја и моји војници приметисмо да једна наша пољска батерија*) у касу прилази нашем по-

*) Ова је батерија била из Моравског Артиљеријског пука.

ложају; батерија се заустави позади положаја на 7—800 мет. и ми са нестрпљењем очекивасмо да отвори ватру, али батерије не отвараше ватру. После извесног времена пошаљем ордонанса командиру батерије да га пита, зашто не отвара ватру, и да му каже да је потребно да што пре отвори ватру. Командир је одговорио да не може да отвори ватру за то што не види циљ. Вратио сам поново ордонанса да каже командиру да дође код мене, одакле ће моћи лепо да види циљ. Када је ордонанс ово саопштио командиру батерије, он је се одмах са батеријом у најјачем касу вратио истим путем од куда је и дошао, не опаливши ни један метак. Последица овога поступка командира батерије била је та, што су моји пешаци, налазећи се и иначе у врло тешком положају, схватили ово као врло озбиљну и опасну ситуацију и одступили са свога положаја, који су сутра дан у зору, морали поново заузети, и што сам ја о овоме писмено известио свога команданта пука и тражио да се дотични командир казни.

Овде је дошло до неспоразума између пешадије и артиљерије, али не зато што пешаци нису познавали артиљеријски материјал, већ за то што командир батерије није био дорастао за свој положај.

Поступак овога командира батерије није ни у колико смањио захвалност мојих пешака неким командирима батерија Дринске дивизије, који су и сутрадан (18. јуна), одличном ватром својих батерија, тако помогли, да су бугарски положај испред себе заузели са минималним губитцима.

12. Октобра 1915 год. био сам са одредом дивизијска заштитница на седлу између Венчаца и Букуље. Око 5 часова после подне, на путу од Аранђеловца појавила су се два непријатељска батаљона у колонама двојних редова на одстојању 2500—3000 метара; у исто време појавила је се једна колона такође јачине једног батаљона, у подножју Букуље. Све три колоне посматрали смо и ја и командир батерије са места где је батерија била пласирана. Командир отпочне гађање на прве две колоне, но тако рђаво да су колоне мирно продужиле марш, са официрима на коњима, све дотле док на њих није отворена митраљеска ватра. Да ли оваком неуспеху једне батерије није био узрок то што пешаци нису познавали артиљеријски материјал?

Но неуспех ове батерије није ни мало умањио славу батерије ондашњег капетана, а данашњег потпуковника Јована Миловановића, која исте године, у септембру месецу, на даљини од 3100 м. са деветим метком погађа једну кућицу на левој обали Саве, где је била непријатељска осматрачница; и која са два узастопна метка погађа непријатељски монитор, при

кретању на Сави код Скеле. Исто тако неуспех ове батерије не може умањити општу и заслужну репутацију наше артиљерије.

Приликом нашег другога одступања са Дрине 1914 године био сам 13. или 14. октобра на Новаковићевом Брду, на десној обали Љига, као командаџт дивизијске заштитнице. Један мој батаљон, без стварне потребе, одступи са заштитничког положаја, а ја са једним батаљоном останем и даље на том положају. После извесног времена поче јако тући наша батерија са главног положаја, позади мене, део положаја на коме сам се налазио са батаљоном. Немајући никакве везе са батеријом да би могао да обуставим ватру, морао сам са батаљоном напустити положај и повући се назад. Дошав на положај где је била батерија, сазнао сам од командира да је отворио ватру на мој положај зато што су му неки војници из мога батаљона, да би оправдали своје напуштање положаја, рекли да сам ја са батаљоном заробљен и да су они једва успели да побегну, а да је положај заузео непријатељ.

Положај је био покривен шумом те командир није могао вршити осматрање; а знајући да је један батаљон одступио и да је непријатељ један део положаја заузео, поверује овим војницима и у најбољој намери отвори ватру и на други део положаја (где је био мој батаљон), од које ватре, благодареви неком сретном случају, није било жртава. —

Као што се види, и овде неспоразум између пешадије и артиљерије није дошао због тога што пешаци нису познавали артиљеријски материјал, већ за то што између пешадије и артиљерије није било апсолутно никакве везе; а за ово немање везе није био крив ни командир батерије као артиљерац нити ја као пешак, него сиромаштво наше државе, јер се није имало ни телефона нити каквих других средстава за одржавање везе.

Да су и неке тобџије, по који пут, тражиле од нас нешто на што нису имали право или што им се није могло дати, навешћу ова три примера:

а) За време другог прелаза Аустријанаца преко Дрине 1914 год. командант дивизијске артиљерије тражи од мене, који сам се налазио код I борбоног реда и где, због покривености терена нисам могао да видим даље од 40—50 мет. око себе, да регулишем ватру једне пољске батерије за коју нисам знао ни где се налази.

б) Командант артиљерије комбиноване дивизије, желећи да регулише ватру градске артиљерије на непријатељске ровове према коти 708 на Гучеву, замоли ме да ја лично осматрам метке и да му јавим како падају. На овоме смо утрошили скоро два часа без икаквог успеха. Сутра дан је био упућен

пре подне један артиљеријски наредник, а по подне један потпоручник, од најближе суседне батерије, да регулишу ватру градске батерије; но и ово је остало без икаквог резултата. Тек када је упућен један командир батерије ватра је регулисана. Шта је био узрок овако тешком регулисању ватре? Узрок је тај што је командант артиљерије био у штабу Дивизије; лица која су регулисавала ватру нису знала тачно ни где је штаб дивизије, ни где је батерија која гађа, а командир батерије није био тачно оријентисан ни о нашим ни о непријатељским рововима, те је стално, при регулисавању ватре, била пометња о правцу и величини домета.

в) На истом положају, када сам једном приликом молио за интервенцију наше артиљерије противу непријатељске артиљерије, командант артиљерије одговорио ми је, да неће дати ни један метак да се опали, док му тачно не јавим где се налазе непријатељске батерије које ме туку, што је био апсурд, јер им нисам могао чути ни звук при опаљењу, зато што су биле далекометне и са једне, а ја са друге стране Гучева.*)

Да видимо како је мишљење владало у нашој војсци о употреби артиљерије.

Сиромаштво државе, а донекле и наша унутрашња политика били су узрок да нашу војску Балкански и Европски рат затекну са слабом артиљеријом, како по броју, тако и по врстама оруђа. Због те сиромашности у артиљерији, артиљерија је уживала код нас неку врсту привилегије. Она је сматрана као неопходна, али врло скупоцена драгоценост. Један топ је имао већу вредност, него ли читав батаљон. Ако би један пешадијски пук у каквој тежој ситуацији био скоро сав уништен или заробљен, његов командант пука имао је то оправдати простом релацијом; али ако је у истој такој ситуацији један топ изгубљен, водник тога топа или командир батерије, често пута, стављени су под суд. За официра тобцију била је највећа срамота изгубити топ. Ово, као и одговорност због тога били су узрок да наше тобције нерадо прилазе близу пешачке борбене линије, због чега опет пешадија при нападу није била потпомагана у довољној мери од своје артиљерије, а када је положај заузет није се могла довољно искористити артиљеријска ватра против одступајућег непријатеља јер је, у најчешће случајева, непријатељ са напуштањем положаја излазио и из дејства артиљеријске ватре, што му је давало могућности да се на првом прихватном положају

*) Држим да ми је овај захтев учињен само зато, што ми се преко телефона није могло рећи да нема муниције.

задржи и поново уреди за борбу, или да се, чим измакне из домашаја пешадијске и митраљеске ватре, свије у колону и слободно продужи одступање у реду.

За време Балканскога и Европскога рата, до доласка на Крф, од наше артиљерије тражило се је поглавито дејство противу непријатељске артиљерије и јаче утврђених положаја. Артиљеријска припрема за пешадијски напад била је ретка и врло слаба; она је обично била ограничена одређеним бројем метака или одређеним временом (од 10 до 15 минута). — Артиљеријска припрема више од једног сата била је велика реткост, и тешко би било томе команданту — пешаку, који не би имао успеха после тако дуге артиљеријске припреме.

У очи припреманог напада од стране комбиноване дивизије на Гучеву 15. октобра 1914 године начелник штаба те дивизије, поред осталог, рече ми: „Сутра имамо да запалимо Гучево. За сутрашњи напад имамо на расположењу око 2000 артиљеријских зрна.“

Када се узме да је тада у саставу комбиноване дивизије било 8 пукова (мислим), и да је дивизија имала фронт неколико километара, онда се може увидети како су били ништавни резултати од тих 2000 зрна са којима је требало запалити Гучево. Нарочито кад се и то има у виду да се непријатељ налази у рововима, које је месец дана спремао за одбрану. И збиља сутра дан тих 2000 зрна избачено је за неколико минута, и са тако слабим резултатом да је се дејство артиљерије једва и осетило, а било је чета (наших) испред чијег фронта није пало ни једно зрно.

На коти 708 на Гучеву, имао сам на свом пододсеку један брдски топ, који је био постављен на неколико десетина метара позади рова. Једнога дана приметите пешаци на непријатељским рововима, а на месту које је било удаљено од наших ровова око 200 метара, неке нове радове. Са водником тога топа закључимо да су аустријанци на томе месту поставили какво артиљеријско оруђе или какву машину за бацање мина. Наредим да се топ припреми за дејство на тај део непријатељских ровова где су ти нови радови, а да дејствује само у том случају, ако би са те стране непријатељ отпочео дејство каквим артиљеријским оруђем или каквом машином. Сутрадан око 10 часова непријатељ отвори изненада најбржу ватру из артиљеријских оруђа на наше ровове, а са места где су примећени нови радови, у његовим рововима. Наши слаби ровови на том правцу били су за трен ока разнешени, а пешаци из тога дела рова почеше бежати; али у том моменту престаде и дејство непријатељске артиљерије. Мој је топ такође престао пошто је утрошио 80 зрна (а имао је свега 84).

Када сам известио начелника дивизијског штаба да је утрошено 80 зрна, он ми је скоро љутито рекао: „Па то је исто као да си и цео батаљон упропастио. Знаш ли ти шта значи 80 метака у овим приликама? Какав си резултат постигао са 80 метака?“ Следовала су питања од стране начелника штаба. Међутим резултат је био више него сјајан, јер је, као најглавније, напад одбијен и положај задржан, а сутра дан сазнало се од дезертера да су и два непријатељска брдска топа потпуно онеспособљена за даљу употребу. И збиља та се оруђа нису више јављала са тога места.

Ове примере наведох ради документовања каква је била оскудица код нас у артиљеријској муницији и какво је гледиште, у погледу употребе артиљерије и утрошка артиљеријске муниције, владало и код наших команада.

Та штедња артиљеријских оруђа и артиљеријске муниције сугерирана је и нашој пешадији, те је ова више пута вршила напад без икакве артиљериске припреме, а тако исто одбијала и непријатељске нападе без артиљеријске помоћи. Управо наша пешадија није ни сматрала за облигатну артиљериску помоћ. И ја мислим да је наша пешадија, у погледу тражења артиљеријске помоћи, била најскромнија од свих пешадија које су учествовале у светском рату, а исто тако да је била и најзахвалнија.

Све до Солунског фронта наша пешадија није ни знала за артиљеријску припрему ни од више часова, а камо ли од више дана; а за артиљеријски бараж чула је тек на Солунском фроту.

До евакуације Србије пешак је код нас сматран као најјевтиније борбено средство.

Колико је пешачке крви проливено да се сачувају — спасу неколико артиљеријских оруђа или да се уштеди неколико хиљада артиљеријске муниције?

Да би се повратила једна наша пољска батерија, ја сам 20. октобра 1915 године код села Грабовца у Грузи, изгубио из одреда око 400 људи.

Дошавши на Солунски фронт и у додир са савезничким војскама, наш је пешак видео шта његови другови из савезничке војске, а нарочито Французи, траже од своје артиљерије и како они штеде њихову крв. па и сам почео тражити више од своје артиљерије, него што је раније тражио, али је и тада у том погледу, остао најскромнији од свих својих другова из савезничких војсака.

Наша војна управа, и ако је остала без икаквих извора за попуњавање своје смањене војске у људству, изгледа да се није могла брзо навићи на то да материјалом треба штедити

крв својих људи, већ се до тога уверења дошло тек на крају 1916 године, када је иначе малена наша војска, скоро преполовљена и када је запретила опасност да се може остати без војске.

Да би се избегао неспоразум између пешадије и артиљерије у будућности, а да би се поправила погрешка из прошлости, писац предлаже да се у артиљеријске школе гађања шаље што више пешачких официра.

Прво да видимо дали би ово било могуће, с обзиром на данашње бројно и квалитативно стање официра у пешадији.

Данас, када је бројно стање официра такво, да је мали број основних јединица, које имају по три официра, и када се, без уштрба по службу, не могу издвајати официри ни за пешачку школу гађања, за дуже време, не може се ни помишљати о неком шиљању пешачких официра у артиљеријску школу гађања.

Када се има у виду да је официрски кадар у пешадији састављен из официра бивших трију војска; да је маса млађих официра постала официрима у почетку, у току или после рата и да сви ти официри нису довољно упознати ни са својим стручним правилима, онда ће се лако доћи до закључка да је потребније да се ови официри прво успособе да корисно могу послужити у своме роду оружја.

Да се ова маса млађих пешачких официра спреми и да се њихов рад, у интересу службе, одржи непрестано под контролом, потребно је да се за то ангажује већи број старијих официра, те је због тога немогуће издвајање ни виших-старијих пешадијских официра, за артиљериску школу гађања.

Да ли је стварна и неопходна потреба да пешадијски официри посећују артиљеријску школу гађања, а нарочито да ли је та потреба из ових разлога, које писац наводи?

Сматрам да стварна и неопходна потреба не постоји.

Нема сумње да, за шире образовање, пешачки официри, као и сви остали, треба што боље да познају и остале родове оружја, нарочито њихово наоружање и њихову тактичку употребу.

Пешачком официру биће од користи артиљеријска школа гађања исто онолико, колико ће бити пешадијска школа гађања артиљеријском официру. Његовој стручној спреми то ће користити исто толико колико би артиљеријском официру за његову струку користило добро познавање организације јуришних одељења или добро руковање ручним бомбама.

Предпоставимо једног пешадијског команданта пука са професорским познавањем артиљеријског материјала и његове употребе, који се са својим пуком налази на извесном поло-

жају; а позади њега једну батерију чији командир, будући не оријентисан добро о положају своје пешадије, почне тући сопствену пешадију, у место непријатељске, али ако је тај командир отворио ватру са зрнима на чијим чаурама стоје ознака:

250	—	BC	—	A	O.5
82	—	17	—	R	
3	—	T.	—	17	

V = 344 а требао је отворити са

ознаком :

585	—	B. S. P.	—	D. O.	25
		174	—	17	T. E.
		622	—	T.	17

V = 550 — или ако су коморџије

смањиле барутно пуњење.

Какву ће корист имати тај командант од свог професорског познавања артиљерије, ако не буде имао ма какво средство да извести командира батерије да обустави гађање? Да ли ће бити довољно да тај командант пука рекне својим војницима: „Будите мирни и гините јер то артиљерија гађа са X ознаком“, Или ако им буде рекао: „Артиљерија вас туче зато што су коморџије смањили пуњење“ Или ће, можда бити потребно да им црта слику погодака и објашњава закон растурања? Ја тврдим да се дотични командант пешадијског пука ниједним од поменутих срестава не би могао користити и да би му за тај случај његово професорско познавање артиљерије било посве излишно, а да би му у том моменту било само потребно ма како средство, помоћу кога би дошао у везу са командиром батерије, те да му јави да обустави гађање.

Даље, писац нам препоручује да учимо пешаке да воле тобџије и да их цене, и као доказ потребе за то наводи један пример из 1915 год., где пешаци приликом повлачења, нису помогли једном артиљеријском поднареднику да изнесе свога рањенога друга, већ га је овај сам изнео.

Имајући у виду добро срце наших војника у опште, ја верујем да су ти пешаци били принуђени да на том положају оставе више својих другова, не могући да их понесу са собом, па због тога нису понели ни поднаредника артиљерца, јер ису хтели да праве разлику и чине изузетак, што је сасвим оправдано. Но претпоставимо да је био рањен само тај поднаредник артиљерац и да пешаци нису хтели њега изнети. Да ли треба одмах извести закључак да су то учинили зато што не воле тобџије, и дали се тај један пример сме генерализовати и извести закључак да наши пешаци не воле тобџије? Да ли би тај један пример био довољан да побије ону традиционалну љубав наше пешадије према својој артиљерији? Зар

такво тврђење не би био грех према оним силним жртвама пешадије да одбрани и спасе своју артиљерију.? Да ли би се могао навести и један пример да је пешадија могла, па није хтела помоћи или спасти своју артиљерију? Ако би се и нашао такав пример, био би изузатак који се не сме генералисати.

Зар нема хиљадама примера да је преморени и неиспавани пешак без роптања са вољом и с пуно љубави помагао своје другу-артиљерцу, било извлачећи на рукама топове на положај, било извлачећи на рукама читаве артиљеријске возове уз какво брдо или из каквог глиба, било носећи на рукама муницију да би олакшао и омогућио покрет артиљерији.

Ја ћу навести само ове примере:

а) Приликом нашег одступања са Дрине, после пада Гучева, у октобру 1914 године скоро цео дивизион пољске артиљерије Дринске дивизије II. позива заглиби се једне ноћи на једном узаном шумском путу на Иверку. Наишав са батаљоном, око једног сата изјутра на овај дивизион, код кога није било ни команданата батерија, јер су били отишли да бирају положај, и видећи да ће дивизион остати, употребим цео батаљон и воз по воз, на рукама, извучем цео дивизион истога дана до 9 часова. Моји пешаци, који су само дан раније сишли са најопасније тачке на Гучеву, (кота 708) где су провели 45 дана скоро под непрестаном артиљеријском ватром непријатељском, онако изнурени и дремовни радили су на овом заморном послу пуних 8 сати без икаквог роптања и без и једне речи протеста, јер су били свесни колику заштиту имају у својој артиљерији и шта би за нас значило губитак толике артиљерије.

б) После тродневне борбе са побуњеним Арнаутима и једним одељењем аустријске пешадије у околини села Истока, половином месеца новембра 1915 године, продужио сам повлачење са својим батаљоном преко планине Жљеба за својим пуком и својом дивизијом. Још док сам био у околини села Истока, сазнао сам да је један део пољске артиљерије пребачен преко Жљеба. Знајући то, а видећи још у подножју Жљеба гробницу наше дивизијске артиљерије и артиљеријске муниције, наредим да сваки војник понесе по једно пољско зрно. Ја сам дивизију стигао у Рожају, после два дана тешког и напорног марша преко Жљеба, где су моји пешаци предали тобџијама око 300 зрна за пољску артиљерију. Када се има у виду тадањи морал наших војника и њихова опала дисциплина, онда се лако може увидети да пешаци нису ову муницију носили из страха од свог команданта, већ из љубави према својој артиљерији и што су били свесни колику помоћ имају у својој артиљерији.

Па дали је после овога потребно учити пешака да цени своју артиљерију?

Зар се и после оних заједничких суза, при уништавању наше артиљерије код Пећи и Љум Куле, може рећи да наш пешак не воли тобџију и не цени њихово оружје?

Ја држим да би био грех и за трентак поверовати у то, да наша пешадија у прошлим ратовима није волела и није ценила своју артиљерију и да би је због тога требало нарочито спремати — учити да воли своју артиљерију.

У истој намери, писац препоручује да команданти пешадије и артиљерије буду нераздвојни за време мира, у погледу обуке и заједничког рада, у чему се потпуно слажем са њиме, а нарочито да се бојна гађања код оба рода оружја изводе у заједничком раду, по моме мишљењу, не треба само да је циљ развијање узајамне љубави, већ и узајамно упознавање рада оба рода оружја за време рата, и навикавање артиљераца на пешачку ватру и обратно, јер нам је искуство потврдило, да су се у минулим ратовима пешаци показивали много нервознији у артиљеријској ватри него ли у пешачкој, ма да им је у већим случајевима пешачка ватра била опаснија од артиљеријске, и обратно, артиљерци су били нервознији у пешадијској ватри.

Сматрам за потребно и корисно да на овом месту учиним следећу напомену.

За време прошлих ратова, налазећи се на положајима: командира чете, команданта батаљона, команданта пука и одреда, имао са прилике да са разних места осматрам пад артиљеријских зрна (из рова, из батерије, са простора између батерије и циља, у правцу гађања и са стране — ближе батерији или циљу) и дошао сам до закључка, да се пад артиљеријских метака, а нарочито шрапнела, може најбоље осматрати, ако се осматрање врши са стране правца гађања и у толико боље колико је осматрач ближе циљу, који се гађа. С тога сам мишљења да је неопходно потребно да се командири батерија за време мира, а нарочито за време бојних гађања, налазе тамо где би се и налазили и за време борбе, и да шаљу своје осматраче на најзгодије место за осматрање метака, с обзиром и на непријатеља, те да се целокупан рад саображава стварности и да се командири и осматрачи навикну на такав рад, а не као што се то обично дешава, мете се поставе на једном брду и то на чистом и видном месту, батерија која врши гађање поставља се на другом брду, а командир батерије који врши гађање постави се у близини батерија и лично осматра метке у правцу гађања. У колико имам искуства, ово осматрање у правцу гађања не може бити тачно, па било да се

гађање врши на равном терену, било да се гађа са висине у долину или братно, нарочито ако се гађање врши шрапнелом.

Сем тога налазим да би било од велке користи да се приликом артиљеријских бојних гађања, тамо где се ово не би могло изводити са пешадијом заједно, као и да се мете за гађање постављају на таквом месту, да се могу видети само са линије-ровова сопствене пешадије, јер ће оваквим радом артиљерци још за време мира навикнути да одлазе у стрелачки строј-ровове своје пешадије, па им то за време рата неће бити неугодно, нити ће одлазак у пешачки ров сматрати као таоштво, већ као заједничку потребу, ради што бољег искоришћавања сопствене артиљерије.

Као резиме свег напред изнесеног сматрам:

1. — Да је писац учинио погрешку што је, скоро без икаквих основа, акцептирао за нашу пешадију и артиљерију однос, који је постојао између француске пешадије и артиљерије.

2. — Да између наше пешадије и артиљерије није било никаквог неспоразума, већ да је по који пут било каквих објашњења између појединих команданта пешадије и артиљерије, а код неких је можда, дошло и до јачих објашњавања, но ово објашњавање није долазило због тога што пешаци нису познавали артиљеријски материјал, нити је ово објашњавање требало схватити као неку мржњу пешадије према артиљерији, већ као последицу борбене нервозе, и жељу да се заштите сопствени војници или да им се што више помогне.

Често је морало доћи до јачег објашњавања између команданта пешадијске и команданта артиљеријске јединице у интересу одржања морала код пешадије, јер ни један увиђаван командант не сме дозволити да његови пешаци стекну уверење да наш топ или наша артиљеријска муниција нису добри, или да сазнаду да нема артиљеријске муниције, јер би то могло бити од врло штетних последица по морал пешадије, већ је се свако рђаво гађање артиљерије морало објаснити као непажња од стране тобџија, а такав рад није могао имати икаквих штетних последица, сем моментаног нерасположења дотичне пешачке јединице према тобџијама дотичне артиљеријске јединице.

3. — Ова објашњења између пешадијских и артиљеријских официра, као и евентуални губитци код пешадије од сопствене артиљерије, не могу се у будућности избећи шиљањем пешадијских официра у артиљеријску школу гађања, као што писац верује.

4. — Још ничим није документовано да је почела опадати она традиционална љубав наше пешадије према својој артиљерији, па је излишно посвећивати нарочити труд ради учења наше пешадије да воли и цени своје тобџије.

Да би се у будућим ратовима избегле и оне мале несугласице које су се у прошлим ратовима дешавале између пешадијских и артиљеријских официра сматрам да је потребно:

1. — Да држава своју војску снабде са довољно савремене артиљерије и осталог материјала те да артиљерија буде способна у свако доба да испуни свој задатак у потпуности.

2. — На рачун крви и жртава својих грађана, држава не сме штедити ни на најситнијим борбеним средствима, а најмање сме штедити на артиљеријском материјалу.

3. — Да артиљеријски официри буду добро упознати са артиљеријским материјалом и његовом употребом. Када будемо имали модерну артиљерију и када артиљеријски официри буду потпуно дорасли за своје положаје, онда ће артиљерија у потпуности вршити своју дужност, па неће бити стварне потребе да пешадијски официри буду упознавати са артиљеријским материјалом, нити да познају теорију гађања, нити ће имати потребе да се мешају у стручне артиљеријске ствари, а тиме ће бити отклоњени и узроци да се дође до несугласица.

Нека артиљерци буду уверени да ће пешацима бити апсолутно свеједно где ће се налазити наши топови и осматрачнице наших командира батерија, само ако их ти топови буду савесно и у потребној мери потпомагали и ако их не буду тукли. Но ако се једно од овога двога деси, пешаци ће са правом мислити да су ти њихови топови далеко у позадини, па да их због тога и туку или да због тога не могу да туку непријатељски положај или његове одступајуће делове, или да командир батерије не види добро са своје осматрачнице, те се због тога погрешно оријентише о нашој и непријатељској линији и погрешно регулисава ватру. То је био једини разлог због чега су пешаци и у прошлим ратовима тражили, и због чега ће и будућим ратовима тражити да им артиљерија буде ближе и да артиљеријски осматрачи буду у рову, а не као што многи артиљерци верују да их пешаци траже у ров да би их имали као своје таоце, јер ако артиљерци врше савесно и правилно своју дужност, има ли ма каквог логичног основа да пешаци траже таоце од својих топовија, а ако то не би радили, онда је логично и оправдано да свој неправилан рад виде својим сопственим очима и осете сопственом кожом, јер ће само на тај начин моћи уочити свој неправилан рад и уложити потребан труд да се неправилности отклоне.

4. — Сви пешаци, а нарочито старешине морају бити начисто са тиме, да је њихова дужност да заузимају и бране положаје, а дужност је артиљерије само да их у томе савесно помаже. Но ни у тражењу ове помоћи од своје артиљерије пешаци не смеју претеривати.

Пешадију треба наоружати и васпитати тако, да увек буде способна да сама изврши додељени задатак, а да јој се артиљерија придаје ради помоћи и смањивања жртава, при извршењу добивеног задатка.

Исто тако пешадијски официри морају имати више хладнокрвности и бити мање нервозни и револтирани од појединих зрна сопствене артиљерије, која падну у пешачку борбену линију, имајући у виду да је топ машина без потпуног савршенства и да је та машина подложна квару, као и то да је топовска муниција фабрикат са још мање савршенства, те се дефект у гађању може десити и поред најсавеснијег рада оних који топом рукују.*)

5. — У будућим ратовима веза између пешадије и артиљерије мора бити осигурана свима могућим средствима. У овоме погледу не сме се чинити уштеда ни од стране државе ни од стране војне управе, јер у минулим ратовима *несугласице између пешадије и артиљерије, поглавито су долазиле од слабе или никакве везе између командног елемента пешадије и артиљерије*, што је имало за последицу да многи пешаци буду жртва сопствене артиљерије. Оно мало телефонског материјала што смо имали тако је примитивно употребљаван да је таква телефонска веза често била од штете.

Свима учесницима у рату још су у свежој успомени она силна ларма и страховити хаос који је владао у нашој телефонској вези све до доласка на Солунски фронт.

Ко се од нас не сећа оне вашарске вреве и дреке на нашим телефонима и оних свих могућих и различитих говора, који су се у једном истом моменту могли чути на телефону. Ја ћу изнети само два таква момента :

а.) Ало Дринска другог!... Ало Дринска другог!... Ало вод на Љигу!... Деде Радисаве продужи!.. Шта си последње написао? 230 шрапнела, 78 граната. Послат је 4. пук, а прикупља се и Тимочка другог... Ћути бре, не лармај! кад чујеш да разговарам са Армијом... Ало заплењена! Овде. Шта је са извештајем о утрошку муниције?... Телефонисте бегајте са линије док свршим говор!... Молим вас зашто ћути артиљерија, кад чује какав је кркљанац код мене? Ало! овде сам господине пуковниче. Лармају ове телефонисте и сви се обесили на линију да прислушкују, па се ништа не чује... Ало Дринска! Ало Дринска другог! Светозаре, молим те пропусти ме да предам врло хитну депешу... Нисмо још добили извештај, али изгледа да је ситуација врло озбиљна... Ало други! Ало други

*) Примио сам у прошлим ратовима да су официри више него војници били нервозни због добијених зрна од сопствене артиљерије.

петог! Овде. Комору за храну послати у село Дудовицу код цркве, — и т. д.

б.) Ало четврти! Ало четврти!... Ало пети другог! Овде. Непријатељски монитор вратио се поново у правцу Кртинске.... Ало четврти! Овде. Дај ми команданта.... По два разорна.... Ало друга заплењена.... Ало други петог!... Овде.... Овде је капетан Мињковац. Господине мајоре шаљем девет заробљеника које нисам саслушао.... Ало Дринска другог! Овде. Јеси ли ти Милане?... Ја сам. Шта има новог код вас чика-Милутине?.... Ало други петог! Овде. Монитор се понова вратио у правцу Скеле.... Шрапнелом по осам... Овде. Непријатељ врши напад, нека наша артиљерија дејствује.... Жестоко се моји држе.... Молим вас нека артиљерија туче источну ивицу шуме... Ало други петог!... Овде. Овде је прва чета. Непријатељ јако туче моју чету бочном ватром из монитора; Молим да артиљерија дејствује на монитор... Тамо су она моја два лава... Воја и Таса... По четири разорна... Поручник Павле је још јутрос отишао код пешадије у Кртинској шуми, да отуда регулише ватру батерије... Шта је са Београдом? Дали је истина што се чује?.. Ручак за командира да се пошаље код првог вода, а поручников послани да пошаље за поручника дувана.... Непријатељ понова врши напад према моме левом крилу... Чујем да је се и наш трећи позив повукао... Ало други петог! Овде. Прва чета повлачи се у неред и т. д.

У оба момента прибијежен је само један део од свега онога што се је у дотичном моменту чуло на телефону, јер би и стенографски било немогући забележити све што се чује.

Не само да се је могао једновремено чути разговор на свима телефонима у дивизији, него се врло често, а нарочито ноћу, могао чути разговор на телефонима и које друге армије.

Кроз овакву телефонску везу могло се сазнати све што се дешава код свију армија.

Оваква телефонска веза не само да није ни приближно задовољавала потребу за коју је целъ и постављана, већ је често пута била и од велике штете.

Овако рђава телефонска веза нарочито је имала утицаја на правилност и брзину рада код артиљерије, што је у појединим моментима, изазивало нервозу и незадовољство пешачких команданата према артиљерији, која помаже рад њихове јединице, а ова нервоза и незадовољство имали су по који пут за последицу неправедно оцењивање дотичног командира батерије од стране тога пешадијског команданта.

Оваква телефонска веза често је била узрок да се полагаји напусте без потребе, или пре времена. Слабодушни

командири и команданти, сазнавши кроз овакву везу, за рђаву ситуацију својих суседа, уместо да својом енергичном акцијом олакшају ситуацију својих суседа, и сами су, без стварне потребе, напуштали положај и на тај начин својим суседима стварали још тежу ситуацију,

Други су пак чувши диспозицију виших команданата за промену положаја, напуштали своје положаје, не сачекавши наређења од непосредног предпостављеног, доводећи на тај начин своје суседе у тежак положај.

Овакав рад пешачких јединица доводио је у незгодан положај и артиљеријске јединице, на дотичним или суседним положајима, што је изазивало несугласице код командног елемента ова два рода оружја.

Из истог разлога и у истом смислу чинили су грешке командири и команданти артиљеријских јединица што је доводило и до истих последица.

Сем тога, оваква телефонска веза имала је, по који пут, штетног утицаја на морал и дисциплину трупа.

На морал су штетно утицали сви неповољни гласови, који су овим путем долазили до трупа, без потребе. Због борбене нервозе старешине са мање такта, правиле су недозвољне испаде према својим претпостављенима или потчињенима, што је заразно прелазило на друге, а штетно утицало на дисциплину у опште.

Намерно сам хтео проговорити коју реч више о овој телефонској вези, јер сматрам да је поред недостатака осталих средстава за одржавање везе између пешадије и артиљерије, и оваква телефонска веза била узрок, што је у минулим ратовима, долазило до несугласица између командног елемента пешадије и артиљерије.

У место пишчевог предлога да учимо пешаке да воле и цене тобције, ја сматрам да ће бити много корисније, да се сви ми учимо и научимо, да у будућим ратовима више ценимо крв својих војника, него ли ма какав ратни материјал, па више него ли и топове. Још има артиљераца који препоручују да пешаци треба да гледају свој топ као своју заставу и да се око њега купе и да га својим лешевима штите, што сматрам да је посве погрешно, јер је топ за то да помогне и да штити пешака, а не обратно. Ако се и у будућим ратовима пође у рат са тим гледиштем да се не сме изгубити ни један топ, онда ће пешадија и у будуће бити нека врста артиљеријске телесне гарде, која има да се жртвује за своју артиљерију — топове.

Сва борбена средства треба да су подчињена главном фактору у рату — човеку, а не обратно.

Овим немислим да пешадија не треба да штити и чува своје топове и у опште борбена средства, већ да се са овим захтевом не сме ићи до оних крајности до којих се је ишло у минулим ратовима, где се је за 2—4 топовске цеви жртвовало по 3—400 пешака, само због неке уображене срамоте, ако би те цеви пале у руке непријатељу.

Ово је гледиште било потенцирано и нашим сиромаштвом у артиљерији и сазнањем да ће се сваки изгубљени топ појавити као минус у нашој артиљерији, који се у току рата не може никако или врло тешко попунити, пошто није било сопствених фабрика.

И држава и војна управа морају се постарати да се у будућим ратовима не појави оскудица борбених средстава, која би се морала надокнађивати крвљу и главама својих сопствених војника, а нарочито недостатак артиљеријске муниције не сме се овим путем надокнађивати. У будућим ратовима ако се не жели доживети катастрофа сопствене војске, не сме се чути израз: „Нема муниције“.

Довољно артиљерије и артиљеријске муниције; добро познавање артиљеријског материјала и његове употребе од стране артиљеријских а не пешачких официра, дисциплинована и морално јака пешадија са правилним појмом о својој дужности у борби; досадања узајамна љубав и поверење између наше пешадије и артиљерије и довољна количина свих средстава за одржање веза између ова два рода оружја, у будућим ратовима, одклониће сваки, па и најмањи, неспоразум између наше пешадије и артиљерије, односно између наших пешадијских и артиљеријских официра.

Пешад. Пуковник,

Мил. Ј. Јелисијевић

У ЧЕМУ ЈЕ СНАГА ВОЈСКЕ

На ово питање, тако старо, но још увек ново зато што ни до данас није дефинитивно решено, — могло би се лаконски, без размишљања и без икаквих коментара одговорити: „У официрском кору.“

Војска која има савремени официрски кор, који је на висини свога узвишенога позива и који је у вршењу своје ташке дужности задахнут једино љубављу и оданошћу према служби коју врши, — може се рећи да под једнаким другим околностима има више шанса да ће одговорити своме задатку, него она војска, чији официрски кор нема ових лепих особина.

Ако се у потврду овога мишљења за моменат вратимо на минули светски рат, наћићемо масу података који не само да утврђују ово гледиште, него га нарочито истичу и указују на његову огромну важност.

Старо тактичко начело и принцип да је „човек“ најважнији елеменат тактике, добио је у овом рату свој прави значај и своје право место на челу свих осталих принципа и не само да је доказана тачност овога гледишта, већ је са позитивношћу утврђено, да је свако супротно гледиште у овом смислу било фатално по својим резултатима.

Но са друге стране — и то само на први поглед — баш овај светски рат пружао је велика искушења у решењу овога питања.

Минули светски рат по свему је изгледао „рат машина“ са невероватним развојем технике тако, да на први поглед изгледа да је човек у овом рату имао подређену улогу и место, и да је техника толико освојила и војиште и бојиште, да се рад и значај човека као живог бића није јако ни осећао.

Понављам, ова је импресија услед силног усавршавања ратне технике била могућа и није се ни чудити што се већ појављују мишљења, која дају техници претеран значај, готово прво место, док се, са друге стране, покушава да ослаби значај човека.

Но и поред овог, у исто време осећа се да ове прве импресије почињу постепено да се губе и да се значај човека истиче на његово право место, у пуној својој величини.

Као резиме, као резултат борбе између ова два гледишта, све се јасније оцрвата права дефиниција улоге човека у овоме рату, која се своди у неколико речи на то, да је у *минулом свештом рату човек био најглавнији елемент победе, да је он био духовни вођа сваког, ма и најмањег покрета и дејства који је осигуравао задобијање успеха и да је техника била само оруђе и сретство у рукама тог истог човека.*

На исти начин, у негативним особинама тога истог човека, који је водио овај рат, наћићемо узроке и свима неуспесима у појединим фазама овог гигантског рата.

Ако је значај човека у овоме рату био од тако пресудног утицаја за постизање главног циља — победе, јасно је да можемо извести закључак, да ће његов значај остати овакав и у будуће, бар до оног времена, док се човечанство толико не усаврши и док се, у опште, не измени данашњи начин живота па и борбе, — но то је време и сувише далеко и премаша моћ и најживље уобразиље.

Ако је човек са његовим и сувише променљивим особинама заузео овако од огромне важности место као елемент тактике баш на основи искустава из прошлог рата, ако је он у истини краљ победе и пораза, ако је он тај колос који разумно и са тенденцијом покреће све оне ратне машине и оруђа која одлучују судбине читавих народа и држава, — онда настаје питање, ко је и шта је тај човек у ширем смислу речи као јединка и члан војске која се бори за успешно решење задатка, који у рату поставља Владаоц, Државна Управа и Народ и од чијег успешног исхода зависи егзистенција читавог племена.

Шта је тај човек рекли смо у неколико речи у почетку овога написа, а ко је он — то је питање, које само за себе даје одговор:

„То је официр.“

Ето у чему је снага војске, — у њеном официрском кору, који води народ победи, који је не само духовни вођа у рату, него је и национални васпитач широких народних маса у миру и који је носилац идеје националне свести у своме племену.

Ван сваке је сумње да је ова снага војске, њен официрски кор, само онда и донде права снага и извор њене моћи и живота, док је тај официрски кор на висини свога позива, док је он васпитан тако да је изразити представник тежњи свога народа и што је најглавније, док је постављен у могућност

да може да буде на висини свога положаја и да је у својој дужности и раду потпуно независан.

Да официрски кор буде на висини свога позива у своме стручном занату, то је ствар наставе и то не улази у предмет овога разматрања, те за то о томе нећемо ни говорити, но ћемо се задржати на питању општег стања у коме се налази наш официрски кор, на питању стања не са какве специјалне, већ опште тачке гледишта и да из тих закључака извучемо потребне конзеквенце, које ће само ићи у прилог нашој заједничкој цељи — благостању и напредку војске и то нарочито у доба, када се после великог рата приступа код свих војска реорганизацијама, које су изазване духом времена и стварним потребама.

Да би се што рељефније истакла сва величина овога питања, питања које представља основицу на којој почива цео војнички апарат, јер без обезбеђености, без осигурања, без правилног решења овога проблема нема ни стварног рада, — потребно је решити и питање: у колико материјална обезбеђеност засеца у интересе официрскога кора и у колико му отежава или олакшава рад и усавршавање.

Решење овога питања биће у исто време и одговор на постављену тему.

Успешан рад у војсци у погледу на усавршавање сваког појединца, у погледу полета и отварања воље за рад засноване на личном убеђењу, а не под пресијом, — дакле стваран и продуктиван рад — зависи од многих и познатих чињеница, које скупа представљају проблем на коме и војна наука неуморно ради, јер решити тај проблем значи у исто време решити и питање организације оружане силе.

Решити питање о успешном раду, пуном личне иницијативе и полета, решити питање стварног и продуктивног рада војске — то је камен темељац целокупној војничкој организацији.

Међутим, светски рат је нарочито истакао једну нову чињеницу, која се истиче испред свих осталих с обзиром на стање створно после великог рата и с обзиром на потребе данас тако значајне, а раније и неслућене, које је минули рат донео као последицу економски потпуно руинираних прилика.

Та нова чињеница, која оставља далеко позади себе све оне друге којима се до сада нарочито бавила војна наука то је *материјална обезбеђеност*, чију ћемо актуелност и првенствени значај на целокупан организам војске покушати да прикажемо.

Материјална обезбеђеност официра има тако огроман значај и тако велики утицај на службу официра, да се са по-

зитивношћу може рећи, да само материјално обезбеђени официр може да отправља службу онако, како њени интереси захтевају и да само онај официр који није приморан да мисли о насушном хлебу за своју породицу и себе, може поред ваљаног отправљања службе да у исту унесе и довољну дозу корисне иницијативе, без које се служба не може ни замислити.

Ово у неколико речи само о вршењу службе, а ако би се хтело и желело, а света је дужност меродавних да се мора хтети и желети да официр буде увек у складу са развитком војне науке и технике, па и на савременој висини општег напретка целе науке, — онда се јасно види да овакав и оволики рад добровољно на себе може да узме само онај официр, који има интересовања за ове ствари; а интересовање ће у великој већини, да не кажем без изузетка, бити само онда, ако је тај официр толико обезбеђен у материјалном погледу и ослобођен брига зле свакидашњице, да може и хоће да се посвети овом раду.

Што је најглавније у овој ствари то је да се продуктиван и личан рад заснован на индивидуалној иницијативи, заснива на првом месту на доброј вољи и жељи сваког појединца, а то се може постићи само тако, ако се егзистенција појединаца, потпуно осигура.

Да потврдимо ово мишљење примерима којима смо сви очевидци свакога дана.

Данас се у надлештвима, установама, па и у трупи само ова тема третира и по готово ништа друго.

Официри само расправљају питања о томе, како не могу да сведу крај са крајем, како нису у стању да исхране и одену своје породице, како свакога дана по једнога од њих избаци на улицу по неки од кућевласника итд. итд. и безброј таквих великих мора и недаћа које морално убијају нашег официра и које му не дају да се посвети своме позиву, него му у корену затру сваку вољу за рад.

На тај начин добијамо официра који је под теретом тих брига потпуно сатрвен и на чији плодан рад и ваљану службу не може да се рачуна.

Може ли овде бити рада, може ли бити напретка, може ли се, кад је све ово овакво, осудити официр који је због ових неприлика и клонуо духом, а смеју ли се са друге стране, у интересу војничке службе ове немиле појаве и трпети и дозвољавати.

Дужност је сваког официра који воли свој позив да о овом размисли, а меродавног да му још нађе и лека.

Ако све до сада речено резимирамо и ако покушамо да у завршној форми ово изложимо нашим, војничким језиком, ја бих рекао:

Да данашња материјална необезбеђеност официрског кора сасвим несвесно од жеља сваког појединаца, удаљава га од службе и развија оне од променљивих особина човека, које шакшика назива негативним особинама и против којих је позвана свима силама да се бори.

Кад је реч о материјалном обезбеђењу, онда се ово мора разумети још и у ширем смислу те речи.

Нова организација свих грана државне управе па и војске, која се сада разрађује, не сме допустити да официр буде лично не обезбеђен за време вршења службе, па и кад се стави у стање покоја, као што је то сада, донекле, случај.

Организација има да се осврне и на породични живот свога ветерана — официра и да му обезбеди могућност да мирно заклопи своје уморне од тешке и предане службе очи кад дође суђени час на тај начин, што ће му породица бити збринута.

Држава не треба да остави породице својих официра после њихове смрти незбринуте и то не из обзира неких сентименталности према њима, већ за то што природа службе официра, који имају дужност само о служби да воде рачуна ни о чему другом, — не дозвољава му да се о њој збрине.

Како ми у овом погледу стојимо, ево примера:

Виши официр — мајор — значи да има и ранг вишег чиновника у целокупном државном чиновништву, ако умре, његова породица подразумевајући у њу само жену, без деце, за првих десет година има 15% систематске плате на име пензије.

Удовица мајора са једним дететом (два лица) ужива 18%; са двоје деце — 20%; са 4 деце — 22% а са петоро деце, а то је и законски максимум, — 24%.

Ово преведено на цифре за први случај значи, да удова једног мајора без деце има месечне пензије 56 динара и 25 0/0!

Није потребно нарочито нагласити да ову цифру треба оставити без икаквог коментара, јер она речито говори сама за себе.

Ова цифра мора дубоко да заболи сваког појединца официра који живи од плате и који оставља своју жену после своје смрти са цигло 56 динара.

У каквом су положају тек официри млађи по чину од мајора, тешко је и замислити.

Не налазимо велике утехе ни у постојећим додатцима на скупоћу, јер су они засновани на привремености и имају карактер потреба садашњости, другим речима, они не представљају никакво обезбеђење с погледом на будућност.

Ако сада доведемо у везу овакво материјално необезбеђено стање нашег официра са захтевима целокупне наше службе — биће нам јасно, да ово зло мора брзо да се лечи, јер од ове бољке — немаштине — пати цео организам, цела служба, појављују се тежње да се нађу извори за живот и ван своје специјалности, а ово пак, убитачно и као епидемија делује и на сам појам „војске“.

Овим појавама не треба се чудити, већ им треба брзо наћи лека.

Верујем да није погрешно мишљење да једино у овоме треба тражити узроке нашим недаћама и приговорима да нам официрски кор нији онакав, какав је био до 1912 године т.ј. до ратова, јер се зна, да у опште здрав организам ни трпи у себи никакав стран предмкт (трн) и да га треба вадити.

Наша је војска документовала у ратовима од 1912 до 1919 године да је здрава и снажна и баш за то не трпи у своме организму ничега што је нездраво и несавремено.

Наша нација има нечега продуктивног у самој својој природи и баш за то ова необезбеђеност њених најбољих синова спутава је и кочи јој напредак и рад.

Само по себи намеће се даље питање.

„Па шта да се ради и како да се помогне?“

Ово у толико пре, што сви ми и звани и незвани осећамо величину и тегобу решења овога проблема, који се компликује несређеношћу стања и финансиских прилика у целоме свету после овога рата:

Разумљиво је да је тешко помоћи, познато нам је и то у каквим се тешким финансиским приликама налазе и многе богате и моћније државе од нас, знамо и разумемо шта значе речи „нема се“ јер и сами сваког дана то на себи осећамо, — али тако исто осећамо да од правилног решења овога питања зависи и благостање наше војске, управо њено правилно развијање и живот и пошто је наш официр воли и толико је срођен са њом, то је и у интересу њеног опстанка потребно нагласити неопходну реформу у дане када се сређује материјал за реорганизацију војске.

Да, избавити официрски кор од сиротиње, материјално га обезбедити, значи исто, што и дати му моралног подстрека за даљи рад, потенцирати жељу и дати полета за још већу истрајност и у корену посећи ону апатију и клонулост, каква се, из истих разлога, већ опажа.

Како се има ово питање решити ствар је која потпуно излази из границе овог разматрања, али да законодавац у интересу државном има да пронађе начин за повољно решење овог питања — то мислим да је ван сваке сумње.

Што је до овога стања дошло и логично је и појмљиво, јер је светски рат толико уздрмао финансије целог света и успорио обнову после рата још несређених економских тековина целог света, да друкчије није могло бити; но овакво стање не значи да га не треба уочити и да не треба радити на санирању овог болесног питања.

У времену када се решавају овако крупна питања, која засецају дубоко у животни организам војске није без интереса изнети и неке опаске у коме се правцу развија решење овога питања у неким од страних војсака.

Из разговора са неколицином савезничких официра по овом питању закључио сам да је, на пр., и у француској несређено стање у овом погледу (а каква ли је тек разлика између француске и наше војске баш у овом смислу) али да државна управа интезивно ради на њему и постоји нада ће решење овога питања бити и повољно и савремено.

Из даљих разговора да се закључити, да француски официри, наравно они који осећају потребе за тим, врше ван службе и друге послове који им доносе можда и веће новчане награде, него и саме плате. На тај начин њихови официри, који ван службе носе грађанско одело, у слободно од службе време могу бити и банкарски чиновници и у опште службеници.

Уверавање да од оваквог начина рада служба не трпи уштрба мислим да није правилно и држим да би корисније по нашу војску било поднети и највеће материјалне жртве, него дозволити официрима да на овај начин одвраћају пажњу и интересовање према служби и да се индиректно отуђује од војске.

У другим савезничким војскама осећа се иста тежина несређености материјалног стања, а изгледа ми да Јапан чини изузетак и да су њихови официри потпуно материјално независни.

Дакле, једина нам је утеха што нисмо сами и што се и много силнији и моћнији од нас боре са истим недаћама, али на завршетку ипак, поред свих тих „олакшавних околности“ не треба заборавити да је решење овога питања камен темељац на коме почива наша војничка зграда и да она само онда може да се одржи, ако јој је темељ чврст и сигуран.

То је тек једна страна решења овога питања. Решење материјалног обезбеђења официра и његове породице после смрти.

Друга страна овога питања, нераздвојни и саставни део првога дела, то је достојно обезбеђење породица свих палих ратника целе војничке породице — њених официра, подофицира и војника.

Решење овога питања залога је будућности наше војске, залога је њене моралне моћи, то је онај невидљиви морални ослонац који ће је подстицати на највеће жртве у будућим сукобима; решење овога питања створиће од наше уједињене војске стару Шумадијску војску из епохалних ратова од 1912 до 1919 године и биће вечни подстрек свима генерацијама да није само дужност, већ је и витешки жртвовати живот за Краља и Отаџбину, а за што? — за то, што ће се материјално обезбеђени члан породице палог ратника осећати и морално награђен од стране Отаџбине за живот, који је на пољу части дао његов отац или брат, што му на тај начин држава даје дуг захвалности и оно што је за нас од највећег значаја и што ће подстицати борце од највећег до најмањег на пожртвовања, — то је уверење да се крв уме да цени, да се она на овај начин отрже од заборава.

Наш народ, који је у погледу самопрегоревања, чини ми се, далеко измакао од осталих народа, који је у овим ратовима дао и оно што ни машта није могла да замисли, — наш народ је осетљив и тешко прима срцу негирање његових најсветијих осећања и запостављење.

Са овим се мора рачунати, а пошто је наша војска *наоружан народ* — ми смо дужни да о томе водимо рачуна.

Решив на овај начин питање материјалне обезбеђености породица наших ратника, ми, поред тога што ћемо дати будућој војничкој организацији једну здраву основицу, ми ћемо на тај начин подићи и вечити спомен нашим „*великим незнатим јунацима*“ који су пали за ову земљу и уједињење, а тај спомен у лицу обезбеђености њихових живих и знаних сроднике биће од много већег морала, подстрека и ефикаснијег значаја, но ма који величанствени храм — споменик палим борцима.

Одајмо пошту палим борцима преко њихових незбринутих живих чланова, решимо ово питање на такав стваран начин, да њихова материјална обезбеђеност нађе одјека и у последњој, најудаљенијој кући сељака која нам даје војника — борца и онда можемо бити убеђени да смо тим питањем одједном решили читав низ проблема који су у вези са развијањем моралног елемента у војсци, а као први резултат имаћемо при првој мобилизацији будућег рата исту слику, као и за време мобилизације 1912 године, на прва црквена звона која су мобилизацију огласила, цео је народ стао под оружје и ставио свој живот на расположење.

Не регулисати ово питање или одлагати његово решење значи не само не одати дуг захвалности сенима оних што су пали за домовину, већ и убити у клици морални подстрек ка

служби и дужности, или другим речима потсећи корен „*моралном елементу војске*“, без кога она не може ни да егзистира.

Све материјалне жртве за решење овог питања толико су незнатне кад је у питању благостање и развитак наше оружане силе, — да ми се чини да будући историк неће моћи наћи оправдања законодавцу који ово питање не би привео одговарајућем решењу.

Напоследку, у истом смислу треба обезбедити и наш подофицерски кор.

Подофицерски кор је стожер војске.

Подофицери су не само вође и помоћници официра у делу васпитања и борбене обуке, него су и једине старешине, које су у сталном и непрекидном додиру са војницима и онда, кад они нису под утицајем својих официра.

У осталом, познат је сваком војнику значај савремено спремног подофицерског кора да би о томе требало опширније говорити.

Кад је овај и овакав подофицерски кор толико потребан војсци, кад је он извор његове снаге и моћи, онда тај кор треба не само одржати, него га и унапредити.

Шта видимо ми код нас?

Наших старих подофицира—ветерана и нема. Већина излази из војске по одслужењу обавезног рока услед *материјалне необезбеђености*.

Дати нашем подофициру у сразмерној мери све оно, што треба да имају официри и породице палих ратника, дужност је која не трпи одлагања у интересу војске, њеног развијања и усавршавања.

На крају написа, сматрао сам за потребно да изнесем и то, да мислим да је од опште користи да сваки појединац изнесе своје опаске на поједина питања чија су решења на дневном реду, а све у интересу нашем заједничком и то само као податак оном огромном материјалу, који се прикупља, да би једнога дана из тога материјала никла нова, савремена и модерна организација, какву захтева потреба наше војске и њени интереси.

Велизар Д. Ђурић,

пешад. мајор.

ТАКТИКА НЕМАЧКЕ ФОРТИФИКАЦИЈЕ

ОД 1914 ДО 1918 ГОДИНЕ

— Са седам слика у Прилогу I —

I.

Еволуција немачке и француске фортификације од 1914 до 1918 године скоро је ратна историја; то је фаза вечне борбе између наоружања и оклопа; а то ће рећи да је и она у ствари потчињена променама тактике.

Сваком прогресу у наоружању одговарају нови поступци у утврђивању. После сваке офанзиве великог стила, која је показала „надмоћност ватре“, полетеле су нове инструкције као поуке. Солуција створена на крају 1918 године не представља још никако последњу реч фортификације, и ништа не би било опасније него веровати у магичну моћ рецепата и формула; али још мање, да ћемо моћи поставити неке принципе у улози садашњих активних средстава, средстава, која су за моменат остала онаква каква су била и у часу примирја.

II.

Пре рата Немци су више но Французи култивисали утврђивање, и поред свога офанзивног духа и доктрине напада до крајних граница што им је тако добро успело у 1870 и 1871 години.

Још на маневрима 1911. могла се приметити искључива примена напада и одбране утврђених положаја. Свему томе разлог је тај што они никад нису рачунали напасти свуда на једанпут, и њихова одлука а priori да се држе у Алзасу и на руском фронту, била је праћена озбиљним припремама и значајним нагомилавањем одбранбеног материјала: ручних бомби „миненверфера“ и бодљикаве жице.

III.

Исто тако, одбијени на Марни они се нису збунили, и користећи се многобројним заклонима, укопали су се на обалама Есне (Aisne). Зар то није било изненађење за Французе?

Није ли се одмах почело причати како су они још за време мира предвидели ове положаје. Прва notiца пуштена крајем септембра 1914. показала је, да је то само била импровизација и да „*пришворство*“ игра главну улогу. Уски стрељачки ровови у 3 линије, обично на 100—150 м. удаљени, са леђобранима, траверзама и саобраћајницама, били су поред осталог допуњени многобројним организацијама за дуготрајни отпор као: осматрачницама, заклонима, нишама у грудобранима за муницију и живот, уређењима за одвод воде и т. д.

Војници су распоређивани тако да су се лактовима додиривали, главно оружје била је *пушка*. Прва линија стрељачких ровова имала се држати по сваку цену. То је дакле главна линија одбране. Она је подржавана ватром са задњих линија. Мале траверзе (дебеле 80 сантиметара) на сваких 10 метара штитиле су од обичне ватре.

И поред свега тога идеја маневра није потпуно ишчезла.

У октобру 1914. Командант I армије немачке објавио је да пред напад треба *извидети* противника, осигурати *постојану везу* између *пешадије* и *артиљерије* и комбиновати сваки фронтални напад комбиновати са обухватом, додавши ове две интересантне реченице: „Стална употреба ашова“ и „Франузи су мајстори у организовању шума и села за одбрану.“

IV.

У почетку 1915. почеше се препреке од жица проширавати, заклони развијати и појављивати „*лисичје рупе*“ са два улаза испод грудобрана. Појавише се подземни заклони врло ниски и неугодни, у које се могло ући само пузећи, а у њима само седети. Препоручиваху се покривени стрељачки заклоци, који заклањаху од пољских граната. Бављење у стрељачким рововима постаде нормално за живот трупа и унутрашња уређења развише се. Траверзе се проширише на 2 па до 6 метара и прављаху се многобројни мали заклони врло често лаки (са 30 сантиметара земље на даскама). Употреба ручних граната и светлећих пиштоља постаде општа.

V.

После (зимске) битке у Шампањи Немци констатоваше (нота V. армије 18. марта 1915.), да су њихови стрељачки ровови и препреке рушени и били испретурани од француске артиљерије, која је дејствовала у „*маси*“ и да већ с тога треба одбранбену зону развити тако да се један део налази на задњем нагибу, и да је при том поље дејства од малог значаја, нарочито ако нема фланкирања од митраљеза; да је дефиловање исто тако важно; да заклони треба да буду са два улаза како

би се бар један осигурао од рушења, и напослетку да батерије буду организоване у гнезду отпора, и њихове осматрачнице брижљиво утврђене, а ваздушне телефонске линије удвојене.

Стражари осматрачи да се пласирају испред препрека; да су позиције друге линије одбране потребне како би могле спречити противника у случају делимичног успеха; оне треба да буду прилично удаљене од прве (1500—2000 метара) да би тиме изазвале нову припрему артиљеријом и нове пешачке нападе.

Најзад треба с времена на време употребити лажне пешадијске и артиљеријске положаје.

Бацајуће бомбе и гранате као и ручне бомбе развише се.

VI.

У јуну 1915. немачка Инспекција Инжињерска издала је „Поуке из рата, које се односе на пољску фортификацију.“ Ово је први већи докуменат ове врсте. Ту се вели: „Пешадија треба да без помоћи пионира буде у стању да израђује стрељачке ровове, нарочито под ватром“.

Утврђивање једног одсека треба да има дубине, ради тога морају се утврдити најмање два положаја. Одстојање ових положаја треба да је толико, да задњи не може једновремено бити нападнут кад и предњи, и да против њега непријатељ мора повести сасвим нов напад, са премештањем своје артиљерије. Према томе то је одстојање 1 до 2 км., па и веће. Сваки овакав положај састоји се из неколико борбених линија на 50—100 метара једна позади друге, везаних довољним бројем саобраћајница. Ово је одстојање узето да линије не буду истовремено у зони артиљеријског растурања и да би резерве могле у случају потребе доћи брзо до предњих положаја.

„Поље дејства од 200 метара, па и мање, довољно је, нарочито ако има препречних средстава.“ Препоручљиво је да су положаји позади, на задњим нагибима висова, и да се не тежи за „командовањем“ код положаја, осим ако су потребни за артиљеријске осматрачнице.

„Фланкирање је од особите важности, и то је први услов при стварању положаја.“ Митраљези као и топови од 37 мм., од 5 и 9 см. и 77 мм. употребљују се за Фланкирање. Фланкирање треба тако удесити да сваки део фронта буде стављен под уздржну ватру, а тако исто и предња ивица препречних средстава (види сл. 1.) Да би се избегло „проширивање“ стрељачких ровова прве линије, ископају се на 12 м. позади њих ровови за саобраћај.

Уз то треба подићи многобројне покривене заклоне (обично мање), у виду минских или бетонских галерија, да би се спречио ефекат при дејству противничких зрна. Израда заклона за све четне офицере уједно није допуштена. Треба употребљавати разна препречна средства која се могу под противничком ватром постављати, као: гвоздене колце са навојима у виду бургије, крстила са мрежом од жица и т. д.

VII.

Средином 1915. Немци увидеше (нота Немачке VI. армије №17103) да је због силног дејства непотребно и штетно увлачити у стрељачке ровове прве линије већи број трупа и да су довољне и бројно слабије трупе, снабдевене митраљезима за фланкирање, с тим да осматрачи имају остати на свом месту и под најјачом ватром.

Даље се препоручује предузимање непосредног противнапада за повраћај изгубљених делова положаја, и употреба топова за фланкирање, за разбијање противничког напада, тукући најјачом ватром ровове одакле противник полази на напад.

Исто тако препоручује се и „електрична струја у препречним средствима. Она је била корисна и имала значаја против патрола, али не и при силном бомбардовању, јер су јој са простројења кварила те су тада остајала без дејства.

Пошто су увидели да и фланкирање не одолева силном дејству артиљерије француске, закључише да се *митраљези* извуку из стрељачких ровова и пласирају на отвореном терену (маскирани), и да се не откривају ватром до последњег момента (Французи су у Шампањи осетили дејство овог поступка.)

Сви ови поступци изискавали су много материјала, те од тога доба депо-и материјала почеше да играју важну улогу.

VIII.

У 1916. немачки команданти стално су настојавали да се први ровови поседају са врло слабом снагом. Међутим, принцип одржавања првих линија пошто пото остаје догма (Нота II. армије № 138.)

IX.

13. новембра 1916. немачко Министарство Војно издало је упут „О организацији положаја у опште“, а доцније 15. децембра „Детаљ о организацији положаја.“ У тим упутима између осталог се вели:

„Терен треба искористити тако, да се сопствене трупе ставе у што угоднији положај, а противничке у што незгоднији.“

Прва линија одбране да се састоји из више непрекидних стрељачких ровова на удаљењу од 150—200 метара, везаних уназад саобраћајницама, које не морају бити многобројне.

У позадини треба имати најмање један *прихватни положај* на удаљењу 4—10 км. При избору положаја водити рачуна о позадинским комуникацијама и артиљеријским осматрачницама сопственим и противничким. *Поље дејства* другостепеног је значаја.

„*Митраљези* су скелет борбене линије.“ Они се до тренутка упутребе налазе у бетонираним заклонима, израђеним са стране њихових ампласмана. Они се не смеју постављати у дубоке заклоне, јер их је тешко извући одатле, кад се за то појави потреба. За послугу израдити заклоне против обичних зрна, у непосредној близини митраљеских места.

Прва линија мора бити сачувана од сваког изненађења, а главни део посаде мора бити у задњим стрељачким рововима и саобраћајницама под заклонима, ради употребе за повраћај изгубљенг терена.

Савезни трансверзални ровови и тачке где се они укрштају спречаваће противнику могућност да развије постигнути испех.

Стрељачки ровови узани и дубоки заклањају добро, али се лако обурвавају и затрпавају, с тога их треба копати у дубину 2,5 метра, а у ширину толико да дозвољавају пронос рањеника. Радити их без насрешица, дакле тако, да се из њих може пуцати преко грудобрана на све стране.

Забрањује се сувише детаљисање; све се мора употребити да се добије што више борбених положаја.

Траверзе треба да су 5—6 метара широке. Припремити извештај број саобраћајница за анфиладну ватру.

Преиречна средства треба да су што више невидљива, и да се налазе у теренским угибима или позади маски. Израђивати их на 40 метара поред ватрене линије у више појасева од 5—10 метара ширине.

Осматрачнице осигурати од најжешће ватре (бетониране и оклопне).

Лаки заклони су више од штете но од користи.

Заклони морају одољевати дејству зрна од 15 см. и 22 см., с тога их равити под земљом, а нарочито од бетона.

Они морају бити организовани за самосталну одбрану.

За бацање бомби подизати ниске заклоне од бетона или у виду блиндажа покривених треггерима.

Батерије са заклонима за послугу маскирати или блиндирати и организовати за блиску одбрану.

За бацаче мина спремити многобројне ампласмане. Њихова покретљивост најбоља је заштита.

Израда и одржање утврђених положаја изискује много раденика, с тога овај посао изводити по *плану*.

Камуфлаже се нарочито препоручују. —

Х.

Али се потезом пера не могу модификовати организације које изискују дугогодишњи рад, нарочито у мирним секторима где су ефективни редуцирани.

На Соми (јула 1916.) немачке трупе ангазоване, као и француске на Вердену не нађоше више ровова.

Француска артиљерија са нечувеном је жестином тукла и рушила и саме оклопе. Немачка пешадија тучена митраљезима са авијона прибијала се у своје уске ровове. Саобраћајнице су толико бомбардоване, да су одржачи везе радије ишли откривено.

Потребно је да су закони све јачи и ешалонирани као и саме линије. Веза између пешадије и артиљерије мора се што јаче учврстити

Препреке више нису ишле паралелно с борбеним линијама, већ у облику цик-цак'а.

Ров престаде бати јачи од шопа.

25. децембра 1916. маршал Хинденбург у једној ноти изјављује: „Непријатни и тешки наши неуспеси пред Вердемом у октобру и децембру, дају нам могућности за следеће напомене.

„Није довољно имати неколико линија стрељачких ровова, него треба створити *једну зону*, која је утврђена, дубоко у назад проширена и снабдевена потребним везама, и помоћу које ће се положај моћи одржати чврсто чак и после губитка неких елемената стрељачких ровова.

Ова зона је у свом задњем делу један систем ослоних тачака, група митраљеза и т. д. који се међусобно одржавају, а унапред се продужава у мрежу ровова увек најтешње испреплетаних.

Треба пошпауно забранити употребу дубоких подземних заклона у истакнутим линијама, Они су представљали затвор за људство. Оне који постоје уништити.

Заклоне покривене и бетониране, треба подизати у задњим линијама и у разним размацама. *Већи подземни заклони* могу се радити за резерве, али они морају бити постављени што даље у назад.

Много је боље организовати *многобројне препреке* у дубини утврђене зоне, дуж уздужних и попречних саобраћајница и око ослоних тачака, него радити широке препреке испред истакнутих линија, које се увек поруше при једном озбиљном нападу. Већи број препрека поред осталог збуњује противника, те не може да се снађе.

Код Вердена било је много заклона у истакнутим линијама, и један део пешадије није могао из њих брзо изаћи. Исто тако недостајало је препрека перпедикуларних на фронт.

Осматрачице, како артиљериске тако и пешачке, треба да су заштићене против најјаче противничке ватре. Тога није било код Вердена.

Противника треба извиђати авијонима и привезаним балонима.

Најзад, пешадија у рововима треба да се чува од *изненађења*.

Посада истакнутих ровова не треба да буде сувише слаба. Као максимална граница узима се један човек на 3 метара, а обично један на 6 метара.

Ослоње тачке морају имати посаду која је одговорни за њих.

У предње линије могу се оставити само неколико изолованих митраљеза, остали имају да се пласирају на поједине добро изабране тачке позади првих линија, тако, да се не могу приметити са авијана, нити ставити под противничку ватру. Особиту пажњу обратити на њихову инсталацију и замењивање.

Резерве морају тачно знати све што имају чинити, чак и у суседним дивизијским секторима. Ако прилике допуштају, обучавати их на лицу места. Све старешине, од Команданта батаљона па до највишег, треба да развијају велику активност у обучавању и нагледању својих трупа у истакнутим положајима. То је прека потреба.

Команданти батаљона и пукова треба да, према приликама, воде своје резерве и личним ауторитетом. Нико не треба да чека заповест за контранапад. Сваки старешина има то да реши по властитој иницијативи.

Контра батерије противничке, помогнуте авијонима једино су средство да зауставе непријатељски напад.

Пред почетком напада тући артиљеријском ватром противничку пешадију.

Треба тући позиције где се ради и где има живих објеката.

Осматрање за време ватре од капиталног је значаја.

Авијони могу летети ниско позади сопствених трупа.

Али на крају пешак је тај који има да одбије противника прса у прса својом пушком, митраљезом и ручним бомбама.

Трупе које су смењене (на одмору) треба да се одмарају и да врше обуку. Штетно је употребљавати их за утврђивање, али по некад ни то нужно зло не може избећи.

28. фебруара 1917 године Лудендорф је остао на овим принципима: *Да офанзивна борба артиљеријска* против живих објеката и против противничког материјала остаје у првом реду.

Ешалонирање артиљерије по дубини отежава дејство противничке артиљерије.

Авијони су дати дивизијама ради извиђања за време борбе, и ради осигурања везе команданта и артиљерије са ангажованом пешадијом.

Рушење и заузимање првих линија правилно је увек.

Кад је офанзивна моћ противничка разбијена и кад борба узима вид једне дуготрајне дефанзивне борбе, може се мислити на одмор резерве у позадини.

XI.

30. јануара 1917 године ђенерал Фон Белов, Командант I немачке Армије, издаје „Поуке црпљене из битке на Сони од 24. јуна до 26. новембра 1916 године.“ У њима се вели: „Узроци наших губишака су дејство противника у маси, нарочито у области авијатике и артиљерије.

Противнички авијатичари не само да су без узнемирења вршили реглажу своје артиљерије, него су још тукли бомбама или митраљезима и нашу пешадију у рововима и на маршу. Ма да су губитци незнати, морално дејство је знатно.

Многобројни балони висили су у ваздуху изнад наших линија као гроздови.

Грешке старешина да се ешалонирају у дубину и да држе прву линију против свега и свачега, учиниле су да је људство напуштало предње ровове и не заузимајући задње.

Појачања притицала су помало да једва попуне најопаснија места, с тога су се често губили положаји.

Стварање попречних ровова умањило је ово.

Прва дужност сваког старешине пешачког јесте да своје људство обучи за борбу *прса у прса* и да то не буде прерогатива само јужних трупа. Друга дужност истина тешка за испуњење јесте да им пред борбу и за време борбе одржи борачку моћ у физичком и моралном погледу. Најзад, најтежа од многих је, да могу на време изићи из својих заклона и бацити се на непријатеља.

У овом рату где техника и број, изгледа, имају примућство, јачина воље сваке индивидуе јесте оно што задобија решење.

Један митраљез треба да се за 30 секунда извуче из заклона и да се спреми за дејство. Треба обучити људство у контра нападима на откритеном терену, да се и под најживљом ватром одржи у недовршеним рововима ит.д.

Заклони за митраљезе биће порушени артиљеријом ако нису под земљом и удешени да прогивстају дејству артиљеријских зрна; стога их не постављати на грудобран до момента дејства.

Силно дејство противничке артиљерије, које траје данима пред напад, претвара стрељачке ровове првих линија у рушевине. За време овог силног бомбардовања осматрања ће се вршити из позадине. Баражна ватра отежаваће долазак резерви; с тога ће за дуже време само посаде првих линија дејствовати пешадијском ватром.

Да би се избегли губитци, прву линију треба заузимати са што слабијом снагом; један човек на 4—6 метара, кад су појачања у оближњим заклонима.

У критичним моментима избегавати велику мешавину разних јединица; боље је имати слабију снагу, али којом командују њихови Команданти.

Повлачење траса пешачких линија треба да буде улога артиљеријских осматрачница. Оне ће бити добро повучене ако се у задњем нагибу на виде са противничког терена, и ако се напротив са паших артиљеријских осматрачница могу надгледати, са којих се између осталог треба да види најмање за 200 метара терена испред препречних средстава. Само једна траса биће скоро увек остварљива.

За брањење стопу по стопу првих положаја није довољно неколико паралелних ровова; мора се имати једна *ушврћена зона* са рововима дубоко у назад ешалонираним, која ће образовати формалну мрежу од ровова везаних саобраћајницама. *Сваки ров, свака саобраћајница* у ма ком правцу ишли морају имати најмање са једне стране препречна средства и заклоне. Ако се противник не успе одбацити, бар ће се оставити у своме гнезду, а то ће олакшати контра напад.

И најбоље позиције не могу спречити да се не изгуби терен под јаком концентрисаном ватром артиљеријском.

За време борбе треба увек организовати толико исто нових положаја колико их је и изгубљено.

У *првој линији* једног положаја не треба подизати велики број заклона, но само онолико колико их је потребно да приме

слабу рововску посаду. (Ова напомена изгледа као критика на адресу Хинденбурга).

С друге стране 7. фебруара 1917 Генерал Лудендорф стајао је на овом гледишту:

„На више тачака фронта израда заклона у првој линији била је потпуно забрањена. Овакав поступак не одговара директивама: *Израда положаја и поуке из последње бишке.*

Искуство је показало колико је опасно правити широке и дубоке заклоне. Напротив, чак и у првим линијама, треба имати заклона и осматрачница, које ће се поседати слабијим ефектима.

За време борбе треба поставити најпре препреке од жица испред прве линије и почети у исто време радити заклоне друге линије. Из овога скелета изаћиће мало по мало један положај који се састоји из две линије. Испред првих ровова, у виду цик-цака треба поставити препреке ширине од 60 до 200 метара. Тако ће се противник принудити на утрошак огромне количине муниције, да би то разрушио; и чак после дејства од неколико дана читава једна гомила жице стајаће му на путу (види сл. 2.)

Позиције од левкастих рупа образују прву линију у очајној борби; оне пружају ту корист да су мало уочљиве. Али имају следеће огромне незгоде:

- а.) Нераспознавање ватрене линије, отуда тешкоћа дејства баража.
- б.) Командовање је скоро немогуће.
- в.) Исцрпљује људство и излаже га непогодама и блату.
- г.) Изложене су изненађивањима и онемогућавају основац за контра напад.

Генерал Фон Билон 18. априла 1917 као Котандант VI Армије пише:

„Важност фортификације левкастих рупа за активну одбрану није још позната свуда. На отвореном земљишту само левци штите од извиђања аеропланских и са противничког терена.

Они између осталог дају ове користи;

- а.) Изводе се без муке и са мало умешности.
- б.) Посао упола довршен употребљив је и није изложен методичном бомбардовању.
- в.) Њихово одржавање изискује мање рада и материјала него стрељачки ровови.

Ако нема природних левкастих рупа, треба их створити минским путем, никако на други начин.

Поред принципа утврђених зона, објављених од Ђенерала Фен Билова још у јануару 1917, *прву линију треба брани*ти, а ако је изгубљена тући се да се поврати.

Драговољно напуштање једног дела неког положаја може имати врло рђаве последице по суседне трупе и по артиљерију; стога се то не сме вршити без наређења највиших старешина; за време битке на Соми то су били команданти армија. Сваки војник има да се бије и да остане тамо где је постављен и противник се тада не може макнути.

Противник који успе у надирању може се одбацити само контра нападом са брзо извршеним обухватом. Ако противник успе да се задржи, треба предузети методички контра напад, чија припрема изискује много времена.

Само старешине велике енергије могу у датом моменту, под највећом ватром, повести на јуриш своје људе који су дуго у рововима, слабо храњени и ретко замењивани.

Сваки пешачки командант треба да непосредно располаже резервом за контра нападе.

Посада сигурности не узима учешћа у нападу.

У изненадном контра нападу, као и при обичном нападу, митраљеци су органи за ослонац и фланкирање јуришних трупа. Они се носе на заузете положаја, чим их пешадија заузме.

Удаљење пољских батерија првих линија одређено је максималним дејством баражне ватре; дакле не више од 3000 метара.

Тешка артиљерија не сме бити сувише удаљена тобож због њеног великог домета. Велики домет баш је и потребан да се што даље бије противничка позадина.

Чим се предвиди напад, трупе за појачање и резерве треба да буду спремне да се могу употребити тамо где буде нужде.

1. марта 1917 Врховна Немачка Команда објавила је поправљени упут: „Принципи за вођење одбранбеног рата у позицијској војни“.

„Одбрана не треба да буде базирана на употреби највећег могућег броја људи, но да рачуна поглавито на њихово наоружање (Артиљерију, миненверфере, митраљезе и т. д.).

Одбрану треба водити на такав начин, да сопствене трупе буду на повољном терену, а нападачеве на неповољном. Дужност је Команданта Армије и Корпуса да одобравају напуштање извесних делова положаја, када њихово одржавање не одговара више тактичкој ситуацији. Само у хитним случајевима Команданти Дивизија имају право одлучивања о овоме, јер ово не зависи само од локалних прилика. Треба испитати

последнице тога и код суседних сектора. То је питање велике одговорности.

Кад су ровови прве линије претворени од противичке ватре у серију левкастих рупа, оне треба да се искористе као стрељачка гнезда јачине десетине, и да формирају око заклона тамо где они постоје. Важно је, да се вежу са задњим рововима, искористе и за то борбено затишје, ноћ или маглу. Утицај старешина осећаће се само на најближу околину. У овим приликама, одважни војници челичних нерава, постају ослонац битке.

У борби овакве природе није умесно појачавати посаду прве линије, нити им слати сваки час појачања. Ови ефективни морају бити слаби, и не треба да буду буквално привезани за једну тачку кад на њој могу да нађу заклона. Они могу у извесним границама и да мењају своја места само да би избегли врло интезивно бомбардовање. Треба осматрати пад противничких метака и избегавати зону где они интезивно туку, крећући се унапред или се повлачећи у страну, или на обличја појачања. Најбољи је начин ићи напред; тада се најбоље избегавају губитци; свако друго кретање је опасније и даје противнику могућности да се неопажено увуче и утврди. Одељења у рупама не треба изгубити из вида, и прву линију треба стално надгледати из позадине.

Ако противник успе да продре у наше ровове, артиљерија треба да га бије баражном ватром и да оспе на њега фронталну и анфиладну ватру из пушака, митраљеза, миненверфера и ручних граната. Ситуацију у којој се он тада налази треба искористити не чекајући наређења. У борби прса у прса, треба уништити противника до последњег човека бајонетом и ручном бомбом.

Резерве не треба да ојачавају нападнуте ровове већ да узму офанзивну улогу, и, пре него што противник нападне нашу прву линију, да изврше контра напад, осигуравајући своје бокове и остављајући позади извесан део за сигурност.

Ако предње трупе не могу да одбаце противника, треба предузети напад са општом резервом, док се противник још организује на положају који не познаје.

Ако непосредни напад не успе да се непријатељ протера, не треба га поново предузимати, но отпочети методички напад.

Ако су ровови противнички у непосредној близини наших, тако да би баражно дејство било опасно по нас, тада миненверфери, бацачи бомба и пешадија бомбардују прву противничку линију. Баражно дејство артиљерије преноси се на задње противничке ровове.

У овој епоси узеће учешће тенкови са бушећим зрнима, пешачки топови, револвер топови, тешке хаубице и миненверфери. Само озбиљно организовано бомбардовање успеће против тенкова; међутим ако све батерије које виде тенк окрену ватру на њега, тиме ће се само створити забуна.

Пионири се ни у ком случају не смеју упошребити за послове које су у стању пешаци извршити. Командант Дивизијске инжињерије командује пионирским батаљоном, четом миненверфера, рефлекторским одељењем као и четама раденика.

Дивизијски Фронт дуг је 2500—3000 метара.

Корпусни и дивизијски Ђенералштаб треба да буде на 10—15 километара позади фронта, да не би били изложени борбеним утисцима,

За отежавање припреме прошивничког напада Немци су препорчивали дејство великих домета, бомбардовање авијонима, (кантонмана, комуникација, мостова, станица, депо-а, аеродрома). Употребу граната са гасом. Тучење осматрачница. Узнемиривање у сваком тренутку дањи и ноћу.

За пријем Француске офанзиве у априлу 1917 године на Chemin des Dames веће немачке јединице биле су у близини другог и трећег положаја; распоред немачки између Graonne и Vergru-au-Vas био је следећи:

Позади трију дивизија у првој линији, налазиле су се две Дивизије у Армијској резерви; позади другог положаја још једна Дивизија даље у назад као резерва Врховне Команде. Једна од дивизија (50-та.) из армијске резерве подељена је:

1). Половина од прилике (4 пешадијска батаљона, 1 чета пијонира, и 2 групе пољске артиљерије) у близини другог положаја, на 6 клм. од прилике од првих линија;

2). Остатак дивизије (5 пешадијских батаљона, 1 чета пијонира и 2 групе пољске артиљерије) у положају очекивања између друге и треће позиције. Чело на 9 клм. од прве линије.

У мају 1917 Французи су констатовали у Шампањи да Немци не дају више јогунаст отпор у својим првим линијама, и да су оне поседнуте слабом снагом, али да предузимају непосредне и силне контра нападе брижљиво унапред припремљене. Резерве су им долазиле из дубоких заклона у тачно одређеном правцу са циљем, да на изабраној тачци буду у бројној надмоћности.

Немачки команданти жаљаху се на бесциљну прекомерну баражну ватру, узалудно трошење муниције и кварење оруђа, и тражаху јаче дејство на живе мете.

Мада су препоручивали мале и брижљиво распоређене заклоне по терену, Немци су у Шампањи ипак много употребљавали „тунеле“ (подземне заклоне са великим запремином)

што је могуће ближе првим линијама за скривање јачих резерва, које су извршавале контра нападе. Тако у априлу 1917 тунел Cornillet показао је све добре и рђаве особине оваквих објеката. Cornillet је био за Немце изврсна осматрачица и ослона тачка. Израђени тунел састојао се, у својој северној падини, из три галерије од по 300 метара дужине, које су освежаване ваздухом са 3 стране. У тунел је стало три батаљона и за 10 дана хране и муниције. За време француских напада 17. априла и 4. маја тунел је остао неповређен и посада његова је са успехом вршила контра нападе. Али ноћу 19/20. маја дејством нарочитих граната угушише се пионери и не могаху оправити квар; а 20. маја једна граната од 400 mm. покварила је канал за довођење ваздуха, убила једног команданта батаљона и јако деморалисала посаду. Предузет напад после тога дао је као заробљенике 2 команданта батаљона, више артиљеријских официра, 6 пешадијских чета, 4 одељења митраљеска у 4 вода пионирска.

Према збиру прикупљених офанзивних намера, Немци су стварали закључак да ли ће бити нападнути. У принципу, они су остајали агресивни да би ометали противничке припреме и угушили напад у самом зачетку. Примери: Lombaertzyde пред офанзиву француско-енглеску у Фландрији 1917. итд.

Против француских авијона за време веће офанзиве они су имали три боража скоро стална. Први на 2 или 3 км. фронта да би заштитили своје авијоне за регулажу и омели противничке. Други и трећи позади. Авијони за борбу кретали су се у групи од 5 до 5 на броју, час у једном, час у другом сектору и појављивали у развоја, нападајући француске авијоне за регулажу и балоне, истовремено тукући митраљезима ровове.

Да би спречили пробој предвиђали су:

Посаде сигурности у другој и трећој линији, митраљеска места између друге и треће линије, исто тако и на нагибима иза треће линије. Посаде сигурности су потпуно приковане за своја места.

Добро припремљена позиција принуђава противника да врши дуге припреме и да употребљава јаку снагу. Треба приметити да чак и добро утврђени положаји бивају порушени интензивним бомбардовањем; стога не треба ићи у крајност и одрицати се утврђивања. Немци су приметили да је чак и јако дејство већих калибара недовољно против „положаја из левкастих рупа“ ако није комбиновано са дејством средњих и малих калибара.

XII

30. јуна 1917 године ђенерал Sixt von Arnim командант IV армије немачке издао је упуство „Утврђивање дефанзивних положаја“, које у главном почива на напред изнетим идејама.

„Искуство стечено у току бораба 1917 године доноси корените измене у утврђивању дефанзивних положаја:

А. Организација положаја на бојном пољу

„Положаји рађени до данас, који се састоје из више непрекидних линија рушени су од противника методички од почетка борбе, употребом велике количине муниције.

Држање противника у неизвесности и незнању о нашим борбеним организацијама чини *моћ дефанзивне борбе*.

Ровови, заклони, амбрасмани митраљески и батеријски, који се могу открити фотографисањем са авијона, биће сигурно порушени од противника. Непрекидност ватре противничке чини оправку ровова немогућом, сваки покушај оправке под ватром исцрпљује борбену моћ трупе, и никад се не може постићи да се оправи оно што се поруши. Треба употребити други начин рада:

За време рушилачког противничког дејства највећи део пешадије повући из нападнутог дела и распоредити је по дубини у назад.

За време борбе, више непрекидних ровова испред фронта заменити стрељачким гнездима у рупама (створеним од граната) која су везана у групе и помагана ватром изолованих митраљеза.

Жица као препрека стављаће се испред рупа, а често пута и у саме рупе. Позади, препрека треба да је на неким местима отворена како би тиме принудила противника да се онуда креће, где ће бити стављен под анфиладну ватру наших митраљеза (сл. 3.). У исто време ови отвори служиће за наша офанзивна дејства.

Резерве ће се већим делом држати на неудешеном терену: у близини левака или у самим рупама, у шумама, обронцима и т. д., избегавајући по могућству села, јер она привлаче противничку ватру. Треба методички радити на образовању *једног непрекидног дефанзивног система* који се састоји из више линија ровова на задњем нагибу, а на 1.500—2.000 метара позади линије рупа које су највише истакнуте“.

Б. Израда нових положаја,

Сваки положај који је обележен у току његове израде, губи један део од своје важности. Треба врати противника израдом лажних објеката.

Израду *заклона* треба предузети једновремено на целој одбрамбеној зони, и то по дубини:

- а). У предњим рововима за шестину посаде прве линије;
- б). у другој, за трећину;
- ц). у позадини, за половину борачког ефектива.

Исто тако подизати многобројне заклоне изван ровова. Заклони треба да имају два излаза и да буду заштићени земљом дебљине 8—10 метара. Употребом отпорнијег материјала, као армираног бетона, шина итд. смањује се дубина заклона, а тиме се олакшава излазак из њих. Код заклона веће дубине искуство је показало да излазе треба радити ка позадини (Сл. 4.). У близини заклона правити осматрачнице, које морају бити заштићене од парчади зрна.

Испред највише истакнутих ровова подизати препреке од жица, непрекидне и у три линије, сваку од по 10 метара ширине и на удаљењу 5—10 метара једна од друге. Прво се раде оне које су најближе противнику. Оне су надгледане од стражара постављених у рупама. Сувише затегнуте жице кидају се од треска зрна. Отвори остављени у препрекама испред задњих положаја затварају се кочевима, крстилима, оплетеним жицом итд. (Сл. 5).

Распоред рада је следећи: препреке, заклони, ровови само у случају недовољности материјала. У исто време правити што већи број митраљеских амбрасмана између одбрамбених линија. Они се не смеју постављати на узвишењима него на подинама, у превојима нарочито за фланкирање.

Саобраћајнице радити по сл. 6., заштитити их препрекама и спремити их за дејство.

С. Преобраћање раније постојећих положаја.

Подизати заклоне друге линије и редуцирати их у првој линији.

XIII

15. августа 1917 године објављено је упуство „Израда положаја“. Карактеристика тога упуства је што ствара две зоне, заштитну зону (*Zone de couverture*) и борбену зону. То је плод битке код Есне (*Aisne*).

Борба треба да се води не око линија, но у борбеним зонама. Ако се ова реченица упореди са овом од 10. јуна 1917.: Борба у првим линијама и за њих је постала борба за прве положаје, видеће се сва еволуција доктрине немачке дефанзиве.

„Борбена отпорност једне зоне не може се ослањати једино на фортификацијску моћ, јер ма колико да је та зона солидна, она не може одолети силном дејству великих противничких калибара. Што је више организација у борбеним

зонама и између њих, што су више расејане и заклоњене од ока противничког и са авијона, у толико ће више отежати распознавање најважнијих положаја и принудити противника да, ради њиховог уништења утרוши више муниције и времена. Заштита од авијона врло је важна. Сувишни детаљ је грешка. Ако се хоће сувишна солидност (сувише дебели бетонски сводови, широке препреке), мање ће се урадити. Престати са цифрањем и кокетеријом“.

Борбена зона садржи скуп организација одређених да помоћу пешадије и артиљерије осигурају одбрану. Она је састављена из мреже ровова, саобраћајница, ослоних тачака итд. протежући се више километара. Одбрана је организована по секторима.

Треба образовати више борбених зона, једну позади друге, најмање на 3 километара удаљења, да би се избегла једновремена артиљеријска припрема на две зоне.

„Одбрана треба да буде покретна и активна. Трупe не треба везивати за утврђења. Избегавати гомилање трупа. Осигурати везу и припремити слободног простора за контра напад.“

Разне борбене зоне.

Треба унапред одредити зону, где ће се одбијати најжешћи противнички напади, то је *зона јаче борбе*, која ће бити независна од *обичне борбене зоне*.

Прва зона или обична борбена зона, организована да одбије сваки напад изненађењем, сматра се као *заштитна зона*.

Она је повољна кад приморава противника да, њеног заузећа ради, ангажује знатан материјал и знатне снаге, услед чега ће се ослабити за главни напад.

Према терену, заштитне зоне и зоне јаче борбе понекад су непосредно једна позади друге; према приликама, оне су на већем или мањем растајању.

Између ових двеју зона разлика је само у томе што ова друга треба да буде што брижљивије организована.

Уређење пешадиских положаја.

Положај се опредељује: Према лакоћи саобраћаја са позадином, и

Према осматрачницама и артиљериским положајима (сл. 7).

Пешадијски положај треба да образује један систем многобројних и непрекидних ровова, трасе неправилне и удаљене на 150—400 метара.

Саобраћајница да има што више. Противник који продре у положај, треба да буде опкољен с фронта и с бока рововима и препречним средствима и буде стављен под концентричну митраљеску и артиљериску ватру. Сем овога, и згодне теренске тачке треба уредити за одбрану и везати их једну с другом.

Обратити пажњу на фланкирање.

Костур положаја одређен је митраљеским местима и заклонима. Митраљези се распоређују шахматно и по дубини. У првој линији мало митраљеза.

За заклоне у првој линији правило предвиђа бетон или још боље армирани бетон. Заклони да буду мале дубине. Дубоки и пространи заклони могући су само позади.

Осматрачнице треба да издрже најјачу ватру.

Уређење артиљерских и минерверферских положаја.

Правило тражи да се заклони за људство подижу против свију зрна, а за муницију против обичних. Покретљивост је најбоља заштита. Исто тако, правило прописује израду резервних амбласмана са заклонима. Амбласмане треба и на карту тачно пренети. Оно иде још даље и каже: у битци или у специјалним приликама искоришћење неспремљених амбласмана биће увек означено.

Осматрачнице треба да буду многобројне и ешалониране по дубини, а не у групи. Оне су у првој пешадијској линији изложене прераном кварењу и рушењу, с тога се важније раде позади.

За минерверфере пропис је исти, изузимајући за оне који су одређени да заузму противничке организације под јаком ватром; они се истурају довољно у напред.

Од велике је важности стварати, у исто време кад и позиције, железничке путеве за храну, муницију, материјал итд. Колосек тих путева је: 0,40 м., 0,60 м. и 1 метар.

Извршење послова.

Унапред спремити план. Добра подела радника. Искористити офицере на секторима. За време борбе прва зона биће убрзо претворена у левкасте рупе. Некорисно је поправљати је, боље је радити и ојачавати задње положаје.

Начин извршења хитних радова исти је као и у 1916 г. Заклони, фланкирање, осматрачнице, затим препреке и веза. Облагање долази на последње место.

XIV.

Битка код Малмезона (La Malmaison) 23. октобра 1917 показала је:

да су ровови и препреке од жица потпуно разрушени;
да су само по неки бетонски заклони остали употребљиви;
да су митраљези на отвореном терену остали неповређени;
да су против напади противнички извршени на одбранбену организацију у којој су сви детаљи предвиђени, одбијени са великим губитцима.

Вратило се поново на идеју да се прва линија држи чврсто; али се тражи, да се употребом рупа створених ударом граната

Костур положаја одређен је митраљеским местима и заклонима. Митраљези се распоређују шахматно и по дубини. У првој линији мало митраљеза.

За заклоне у првој линији правило предвиђа бетон или још боље армирани бетон. Заклони да буду мале дубине. Дубоки и пространи заклони могући су само позади.

Осматрачнице треба да издрже најјачу ватру.

Уређење артиљерских и минерверферских положаја.

Правило тражи да се заклони за људство подижу против свију зрна, а за муницију против обичних. Покретљивост је најбоља заштита. Исто тако, правило прописује израду резервних амбласмана са заклонима. Амбласмане треба и на карту тачно пренети. Оно иде још даље и каже: у битци или у специјалним приликама искоришћење неспремљених амбласмана биће увек означено.

Осматрачнице треба да буду многобројне и ешалониране по дубини, а не у групи. Оне су у првој пешадијској линији изложене прераном кварењу и рушењу, с тога се важније раде позади.

За минерверфере пропис је исти, изузимајући за оне који су одређени да заузму противничке организације под јаком ватром; они се истурају довољно у напред.

Од велике је важности стварати, у исто време кад и позиције, железничке путеве за храну, муницију, материјал итд. Колосек тих путева је: 0,40 м., 0,60 м. и 1 метар.

Извршење послова.

Унапред спремити план. Добра подела радника. Искористити офицере на секторима. За време борбе прва зона биће убрзо претворена у левкасте рупе. Некорисно је поправљати је, боље је радити и ојачавати задње положаје.

Начин извршења хитних радова исти је као и у 1916 г.

Заклони, фланкирање, осматрачнице, затим препреке и веза. Облагање долази на последње место.

XIV.

Битка код Малмезона (La Malmaison) 23. октобра 1917 показала је:

да су ровови и препреке од жица потпуно разрушени;
да су само по неки бетонски заклони остали употребљиви;
да су митраљези на отвореном терену остали неповређени;
да су против напади противнички извршени на одбранбену организацију у којој су сви детаљи предвиђени, одбијени са великим губитцима.

Вратило се поново на идеју да се прва линија држи чврсто; али се тражи, да се употребом рупа створених ударом граната

свој положај учини непознатим. Оружје за њихову одбрану јесте митраљез. Пешадија је за извршење контра напада. Позади, ствареће се испред ровова препреке за тенкове.

Сва села позади фронта уређују се за одбрану.

XV.

Лудендорф, ослободивши се руског фронта, мисли поглавито на офанзиву и покрет. Напад базирати на изненађењу, енергији и брзини. Јуриш почети са „Stosstruppen“ подржаван бацачима пламена после кратке али јаке артиљеријске припреме, а нарочито рововске, он треба да отвори пут. За тим, експлоатисати брешу са малом „продирућом групом“: неколико бомбаша, један лак митраљез, нешто артиљераца и пијонера са једним официром.

6. јула 1918 године Лудендорф вели, да истакнута зона од 100—200 метара није довољна. Она треба да буде дубља (500—1000 метара, па и више). Посада ове истакнуте зоне игра улогу патрола. Ешалонирање борбене снаге почиње на главној линији. У случају методичног противничког напада припремљеном артиљеријом, треба евакуисати истакнуту зону. Ми ћемо изгубити терен, и бојазан да нас Антанта може бацити у назад више километара, неоправдана је, јер она има исто тако мало мало људи као и ми, и треба се само радовати ако нас нападне.

И поред свега овога 15. јула Немци су напали Французе.

После 18. јула кад су Французи на Марни и Есни преузели победоносно офанзиву, Лудендорф чини следеће опаске:

„У модерној *еластичној одбрани* са ретким поседањем земљишта није увек могуће спречити противника да не продре у прве линије, нарочито кад се користи изненађењем, као што смо видели 18. јула. Али како се ми не боримо за чување терена, овај продор је од малог значаја, под условом да је одбрана ешалонирана на потребну дубину.

Кад смо изложени битци великих размера, може се у извесним случајевима подражавати Французима (као што су они чинили 15 јула), и уступити већи део земљишта без борбе, чак и од неколико километара.

На први поглед предузимање ових мера изгледа противно реду и моралу војничком. Али у ствари није тако; зашто страховати за морал трупа, кад се уступа терен по наређењу старијих, који су добро промислили о томе? Старешине су позване да одлучују да ли ће се одступати или не. Трупама треба улити у душу, и данас као и пре, да оне треба да одрже терен који им је повери или да га поврате контра нападом, све дотле док не добију друго наређење.

Држање више или мање стотина метара неког терена од малог је значаја, ми не бранимо непокретне ровове, но се боримо да уништимо противника. Дефанзивни рат не сме се водити круто ангажујући масе људи; напротив у борби треба бити агресиван и покретан, искришћујући моћну митраљеску, пушчану, миненверферску и топовску ватру.

Од неког времена проносе се мишљења да није потребно ојачавати одбрану фортификацијом. У неким срединама ишло се чак дотле, да се мисли да је напад на утврђени положај тежи но на онај који је ојачан рововима и препрекама. Све су то идеје које се лако могу оборити. Очевидно је, да подземни заклони имају видну улогу и важност, али паралелно томе немогуће је копати силне ровове и правити препреке у очи почетка дефанзивне битке.

Ровови су преко потребни за покрет у напред трупа, борбених средстава и хране. Ако су ровови штетни, офанзивна снага ангажованих трупа пада невероватном брзином, нарочито при неповољним атмосферским приликама. Препречна средства дају увек најбољу заштиту против изненађења. Према томе, изван сваке је сумње, да је терен, који је снабдевен рововима и препрекама, лакше бранити од онога који то нема. Последње борбе то су и потврдиле.

Ако је напад спремљен и навијен као сат, велики део баража остаће без корисна дејства. Артиљерија треба:

а.) Да што могуће више, стално држи под бомбардовањем граната са гасом, за време пешачког напада, целу нападну зону, а особито задње линије и тачке ослонца.

б.) Да смањи артиљеријску припрему на прве противничке линије и слабо брањене просторије. Јако дејство миненверфера биће ту довољно.

Скраћена припрема омогућава изненађење (Припрема 15. јула трајала је више од 9 сати и дала могућности противнику да се припреми за дочек).

с.) Продужити бомбардовање задњих зона и линија строго је забрањено.

Наши ранији успеси против тенкова учинили су да потцењујемо њихову моћ, а ту немамо право. Сада су машине много опасније но раније; моћније су наоружане, мање и покретљивије. Ми морамо посветити највећу бригу томе да их савладамо.

Али ни најбољи принципи не вреде, ако није довољна офанзивна окретљивост и способност трупе. Ако противник успе, као 18. јула, да изненади и продре дубоко на већем делу фронта, знак је да ови услови мањкају. Ја тражим од свију

старешина да на то обратe сву своју пажњу, нарочито на секторима који изгледају мирни и слабо поседнути.“

Лудендорф „тражи“, не „заповеда“ више. Крај је близак.

XVI.

Лудендорф је ипак сувише горд да у овом моменту прибегне јединој могућној и спаваћој солуцији: *скраћивање фронша*.

Он још студира, припрема чак положаје у Белгији ослањајући се на Мец. Најбоље позиције, па звале се оне Хинденбург и сам Мец, пашће, јер тамо више нема морала, ер већ више месеци трупе не жуде ни за чим другим да за одмором јер су престале да верују у кратак рат са великим добитима и у сву моћ права песнице.

У овој кризи борбене снаге, контра напади вршени су не са дивизијама као пре, но најчешће са пешачким пуком и једном групом артиљерије. Његово дејство унапред је предвиђено и брижљиво испитано.

10. августа 1918 године изашло је ново издање „У опште о организацији положаја“. У њему је реч „положај“ скоро изостављена, у епоси кад се из дана у дан све лакше губи терен, избегава се дефиниција борбене зоне. (То је ешалонирање организација по дубини за борбу, не око линије но у зони).

Заштитна зона може достићи 4—6 км. дубине. „Отпорна снага једне борбене зоне не може се оснивати једино на утврђивању, јер не постоји тако солидна зона да на крају неће подлећи ватри тешких противничких топова. У осталом, чак и у једном добро утврђеном положају, *морална снага посаде*, непокретне и привезане за терен, извесно је да неће одолети силном бомбардовању.

Утврђени положаји не треба да наведу трупе да ту остану; напротив треба бити покретан и офанзиван.

4. септембра 1918 године Лудендорф нише: „Посада заштитне зоне ради исто што и предстраже. Пробој учињен у суседству не даје довољно оправдана разлога за повлачење.

Али се већ свуда осећа таласање: Лудендорф прописује: „Контра напади извршаваће се само онда кад има изгледа на успех.“

Заповест VIII армије, од 8. септембра 1918 године забрањује употребу баражне ватре, која више не одговара непрекидно променљивом фронту и замењује са уништавајућом рушећом ватром у борбеној зони. Та ватра ће се управљати:

1. На зборишта противника.

2. на зону која се налази непосредно испред предстраже, и

3. на зону која се налази непосредно испред главне линије. За одржавање главне линије треба се борити до краја. Старешине су одговорне својом чашћу за одржање свог положаја. Упад противника у главну линију није довољан разлог, да се наша одбранбена линија повуче у назад. Ни у ком случају трупе не смеју да пренесу у назад главну линију отпора, да би сачувале заштитну зону. Ова зона има да се унапред обезбеди нападима своје посаде. За главну линију нема више покретне одбране.

Али све је то узалуд. Требало је најпре спречити војнике да не остају у заклонима, кад треба да пођу у напад. Немачки војници неће више да се бију. Они су већ побеђени.

У септембру 1914 године на отвореном терену, Немци решише да бране по сваку цену своју прву линију. Они нас принудише да се и сами укопавамо. Од тада, борба није више као некад што је била, комбинација спреме старешина и храбрости војника, она је само резултата од количине, граната.

Фаза или борба између оклопа и наоружања вршила се у корист наоружања. Човек као фактор скоро је усамљен. Али не могу се вечито присиљавати природни закони. Човек се свети и на крају он нам даје доказа да је и да остаје главни борбени елеменат.

Еволуција се ствара мало по мало. Тако, у почетку услед немогућности да се одржи у разним рововима, појављује се потреба за непосредним контра нападима, пре но што би противник имао времена да се учврсти у њима. Затим се повраћа принципу сигурности; жица није довољна, ствара се заштитна зона уз образовање праве предстраже.

Одбрана бива све више и више активна. Али ни у једном моменту фортификација није напуштена, чак кад је била и разорена пљуском граната свију калибара; *до краја служило је се пијуком толико исто колико и пушком.*

Дубина утврђених зона увећавала се из дана у дан. Једног дана појави се камуфлаж; у почетку неодлучно, потом стално. Али оно што чини закон и влада кроз све векове, *што је човек са својом главом, рукама и срцем.*

Кратак преглед еволуције.

1914	}	Употреба ашова да се смање губитци.
Преимућство пушке и пољског топа (мало граната, нарочито разорних).		Три линије ровова на 100 мет. удаљења. Поседање, војници један уз другог. Мало саобраћајница. Препреке паралелне. Заклони лаки. Траверзе. Фланкирање.

- Почетак 1915*
Стабилизација.
Бомбе.
Баражно дејство
топова 75 см.
- Јуни 1915*
Развијање артиљерије. Контра батерије. Осматрање са авијона и балона.
- 1916*
Моћна тешка артиљерија. Рововска артиљерија. Авијони за регулажу.
- 1. март 1917*
Огромност муниције. Рушеће дејство свију врста. Употреба гасова. Употреба тенкова. Фотографисање са авијона.
- Унутрашња уређења. Ровови покривени.
Митраљези под заклонима.
Батеријски закони.
Подземни закони са два излаза.
Лажни положаји. Мала дубина.
- Дупли ровови.
Подземни закони са два излаза.
Смањивање посаде прве линије: митраљези за фланкирање у рововима, лаки топови. Дебље траверзе.
Саобраћајнице удешене за одбрану.
Блиндиране осматрачнице.
Други положај на 1 или 2 километра.
Батерије гнездо отпора. Камуфлаже.
- Уништавање прве линије: искоришћење рупа.
Митраљези на отвореном земљишту и у шахматном поретку.
Други положаји на 4 или 10 км. позади.
Дубоки закони (8 мет. земље или 1·50 метра бетона).
Повраћање прве линије непосредним контра нападом.
После Соме: Потреба утврђене зоне; саобраћајнице, широка препречна средства у виду цик-цака. Обустављање употребе заклона у правој линији, ешалонирање артиљерије и митраљеза по дубини.
- Слабо поседање првих линија.
Уређење рупа створених од граната.
Отпор на јаким тачкама (закони, места митраљеска на задњем нагибу, батерије, позадна села).
Покретљивост артиљерије и миненверфера.
Припрема контра напада из дубине.
Борба артиљерије против тенкова.
Неутрализација батерија гасовима.

- 15. август 1917*
 Артиљерија спречава да се понова заузму положаји, она их може потпуно порушити.
- Јули 1918*
 Моћна тешка артиљерија. Јуришна кола у маси. Завеса од дима (изненађење). Криза ефектива у Немачкој
- Борбене зоне (у место положаја):
 заштитна и јаче борбена.
 Одбрана мобилна и активна, престајући да буде везана за организацију.
 Паралеле на 150 и 400 мет. даљине.
 Саобраћајнице. Све се згодне тачке утврђују.
 Артиљерија покретна и дејствује са места која нису у напред спремљена.
 Предња се зона не држи по сваку цену.
- Еластична одбрана. Терен испред главне линије постаје истакнута зона (за предстраже) на најмање 500—1000 метара.
 Задњи положаји постају заштитне линије артиљерије.
 Специјалне пушке, зрна С. М. К., топови, миненверфери, разне препреке тенковима.

М. В. С.

ИЗНАЛАЖЕЊЕ МЕСТА НЕПРИЈАТЕЉСКИХ БЕЗЖИЧНИХ СТАНИЦА У РАТУ

— Са три слике у Прилогу II —

У рату је веома важно пронаћи места, где се налазе непријатељске безжичне станице, а то се може постићи нарочито конструисаним антенама.

И код предајних и код пријемних безжичних станица антене се могу тако конструисати, да електромагнети таласе зраче само у одређеном правцу, као и да их само са одређеног правца примају. За антене код свију ових уређења карактеристично је то, што им се даје велика дужина правца, у коме треба да предају, односно са кога треба да примају таласе.

Најбоље уређење у једном одређеном правцу јесте *хоризонтална антена*. Она се састоји из једне жице, која се поставља хоризонтално на извесној висини (не малој) од земље и изоловано од ње. У средину овако постављене антенске жице уводи се нарочити калем, који служи за везу са пријемним апаратима. Овако конструисана антена прима само таласе у правцу, у коме је постављена; а таласе у правцу, који би био управан на њен правац, не може примити. Таласе у правцу, који би се налазио у средини између правца антене и правца управног на њу, може примити али врло слабо. Ово се може врло лако објаснити на следећи начин:

Замислимо две управне антене на међусобном растојању од 100 метара, конструисане од по једне вертикално постављене жице висине око 20 метара, које су штимоване на таласну дужину једне исте предајне станице, постављене упрацу симетрале линије, која би спајала поменуте две управне антене. По себи се разуме, да ће таласи са ове предајне станице долазити на обе вертикалне антене са истом јачином и истом фазом таласања, те ће према томе и горњи крајеви обеју вертикалних антена имати исти потенцијал. Ако се сада поменути крајеви ових антена вежу хоризонталном жицом, услед једнаких потенцијала на крајевима, у њој неће тећи никаква

струја. Ако се предајна станица буде налазила у правцу ван симитрале, а нарочито у правцу саме линије, која спаја поменуте две вертикалне антене, онда ће и њени таласи долазити такође на обе вертикалне антене готово са истом јачином (јер је њихова раздаљина мала); ну неће бити у истој фази таласања, те ће онда и потенцијалне разлике на горњим крајевима обеју антена бити различите. Ако сада ове крајеве вежемо хоризонталном жицом, у њој ће услед поминуте разлике потенцијала тећи струја, која ће бити најјача онда, када се једна вертикална антена налази у позитивној фази таласа, а друга у негативној; а то ће бити онда, кад је њихова раздаљина равна половини дужине таласа, који од предајне станице долазе. Дакле види се, да кад је предајна станица била управна на правац хоризонталне жице, у њој није текла никаква струја, па према томе ни примање није било могуће; а кад је предајна станица била у правцу хоризонталне жице, у њој је било струје, па наравно и примање је било могуће. Ако се замисли само ова хоризонтална жица без вертикалних антена, појаве ће бити потпуно исте, јер ће таласи који долазе односно треперење етра на њеним крајевима, произвести исте потенцијалне разлике, као да су ту и вертикалне антене. Ово се може још боље објаснити и механичким упоређењем на овај начин:

Замислимо да је на каквом удаљеном месту водене површине бачен камењ, и да произведени таласи долазе до нас. Ако сада на површину воде ставимо какву краћу цев управно на правац таласа који долазе, у њој се неће приметити никакво водено кретање при наиласку поменутих таласа, јер ће њени крајеви, с обзиром на њен правац у односу на правац таласа, бити увек у истој висини ниво-а водене површине — односно водених таласа. Напротив, ако се цев постави у правац таласа који долазе, у њој ће се приметити водено кретање, јер тада њени крајеви неће бити при наиласку таласа у истом ниво-у, већ ће један крај бити одигнут таласним испупчењем, а други спуштен таласним улегнућем. Дакле између крајева цеви постојаће разлика у висини ниво-а, те ће и у њој тећи вода. Кретање воде у цеви биће најјаче, кад се један њен крај налази на највишој тачци таласног испупчења, а други на најнижој тачци таласног угнућа; а то ће бити онда, када је дужина цеви равна половини дужине дотичних таласа.

Из горњих разлагања јасно се види, да је погодном конструкцијом антене могуће удесити такво уређење пријемне станице, да она прима само таласе из једног одређеног правца, а из других правца не. Наравно овде треба разумети, као што је већ напоменуто, да ће оваква станица примати и оне

таласе, који се по правцу мало разликују од одређеног правца, али ће ово примање бити много слабије, него што је примање у одређеном правцу.

На исти начин и истим уређењем хоризонталне антене омогућено је, да се и таласи са једне предајне станице предају само у одређеном правцу. Наравно и овде треба имати на уму, да ће таласи ићи у неколико и у другим правцима, нарочито ако се мало разликују од одређеног, али ће ипак свуда бити много слабији, од оних што иду у удређеном правцу.

Користећи се напред поменутиим принципима, лако је сада увидети, на који се начин помоћу једне пријемне станице може лако одредити правац, у коме се извесна непозната предајна станица налази. Ако се сад помоћу двеју оваквих пријемних станица одреди правац, у коме се извесна предајна станица налази, онда ће и њено место бити управо онде, где се та два правца секу. Да би се на основу изложених принципа помоћу једне пријемне станице могао да одреди правац какве непознате предајне станице, мора се на тој пријемној станици имати такво уређење, да се хоризонтална антена од неколико стотина метара дужине окреће око своје осе заузимајући постепено све правце, да би се утврдило у ком се правцу примање најбоље чује. Или у место једне антене треба поставити више антена једновремено у свим правцима и пријемни апарат прикључивати час једној, час другој, трећој и т. д., док се не добије најјаче примање.

Као што се види и један и други начин били би непрактични, те је и ово питање практично решено уређењима по овим системима:

а) Систем „Bellini — Tosi.“

Овај систем, који су своје уређењу дали Bellini и Tosi врло је прост и састоји се свега из две хоризонталне антене постављене управно једна према другој, образујући на тај начин хоризонтални крст, у чијој су средини пријемни апарати. По себи је јасно, да ће само или једна или друга антена бити доведена у дејство долазећим електромагнетним таласима са предајне станице, када се ова налази тачно у правцу једне или друге антене. Обе антене биће доведене једновремено у дејство исте јачне, када се предајна станица налази тамо под углом од 45 степени према једној и другој антени. За обе антене постоји свега један затворени пријемни ланац који се куплује за једну или другу антену тако, да може примати долазеће таласе било само од једне било само од друге антене, било од обеју једновремено. За ту сврху служи уређење по слици 1., где су: А А₁ и Б Б₁ обе хоризонталне антене

постављене под правим углом, aa_1 bb_1 јесу антенски самоиндукциони калемови за њихово штимовање s је калем помоћу кога се врши купловање затвореног пријемног ланца за антенеки ланац и S је затворени пријемни ланац са својим детентором D , телефоном за уминање T и кондензатором C за штимовање ланца. Калем за купловање се окреће око своје осе, те се на тај начин може поставити или да прима осцилације (произведене у антени долазећим таласима) само од једне или само од друге антене, или од обеју једновремено. Ако се при томе примање чује само по једној антени, а по другој не, онда се станица која предаје налази у правцу оне антене, по којој се примање чује. Ако се пак примање чује по обема антенама, и то подједнаком јачином, онда се предајна станица налази у правцу под углом 45° и према једној и према другој антени. Ако се примање чује по обема антенама, и то по једној јаче, а по другој слабије, онда је предајна станица у правцу који образује мањи угао са антенном, где се јаче чује; а већи са антенном, где се слабије чује. Однос величине свих углова у односу на једну и другу антену може се одредити према односу јачине примања по једној и другој антени, јер се ту примљена енергија разлаже на две компоненте, од којих једна дејствује по једној антени, а друга по другој; а од њихове величине зависи и јачина примања по дотичној антени. Када се овај однос одреди, тиме је одређен и правац станице као што је и графички престављено на слици 2. Према овој слици калем за купловање S постављен је у положај, у коме се према правцу предајне станице најбоље чују знаци и по једној и по другој антени. Енергија од долазећих таласа поделиће се на две компонентне и једном x дејствоваће на антену a , а другом y , на антену b . Компонента x је већа од компоненте y , те ће следствено томе и примање по антени a бити јаче, него по антени b . Ако се сада према величини ови компонентата, односно јачини примања по једној и другој антени, конструише паралелограм сила, онда ће њихова резултатна R показивати тачно правац предајне станице, која ће наравно са антенном a образовати мањи угао, а са антенном b већи. Овај правац штимује тачно са положајем калема за купловање, јер је овај калем у правилном положају само онда, кад се примање и по једној и по другој антени најјаче чује (наравно да је сам однос јачине примања по једној и по другој антени различит према правцу предајне станице). Према томе и сам положај калема за купловање, кад је правилно постављен, опредељује правац предајне станице.

На овај начин помоћу двеју пријемних станица са оваквим уређењима, постављеним на разним местима, можемо

лако одредити место, где се предајна станица налази, што је у рату од велике важности за изналажење непријатељских безжичних станица; а у миру за изналажење места, на коме се налази извесна лађа на мору, нарочито ако је у опасности, те јој треба одмах помоћ послати.

б) Систем „Телефункен компас.“

Овај систем састоји се из 37 хоризонталних антена постављених у кругу на растајању једна од друге под углом од 10 степени. За све ове антене употребљен је само један затворени пријемни ланац као и код пређашњег система, који се помоћу нарочитог мењача прикључује брзо час једној, час другој, час трећој и т. д. антени. Најјаче примање у пријемном ланцу чуће се онда, кад је овај ланац прикључен оној антени, у чијем се правцу налази дотична предајна станица. Да би се одредио још тачније правац и у границама од 1 до 10 степени, употребљава се исти принцип као и код пређашњег система. Тако, ако се примање чује по два суседним антенама истом јачином, онда је предајна станица у правцу симетрале њиховог угла, то јест: тада би правац предајне станице са обема суседним антенама склапао угао од 5° . Ако се по једној антени чује јаче примање, а по њеној суседној слабије, онда је правац предајне станице ближе антени, по којој се примање јаче чује и то у оном односу, који се може наћи као и код пређашњег система.

Мана је овог система, што употребљава велики број антена, што га је тешко конструисати, и што често тај велики број употребљених антена доводи и до извесних грешака.

в) Систем, „Dr. Kann.“

Овај систем састоји се од осам антена на растојању под углом од 45° — односно, што је све једно, из 4 пара антена, од којих се увек два суседна пара везују наизменично за пријемни ланац помоћу нарочитог вибратора, који брзо трепери, доводећи тиме у везу час један пар антена, час њихов суседни. Уређење пријемног ланца и начин купловања за антене исти су као и код система Bellini Tosi.

Под овим условима пријемни ланац биће увек под наизменичним утицајем суседних парова антена и то неједнаком јачином, ако калем за купловање није правилно постављен; а једнаком јачином, ако је калем правилно постављен, то јест: ако правац долазећих таласа штимује са положајем поменутог калема. У првом случају на телефону пријемног апарата чуће се два тона, који брзо следују један за другим (трилер), и који се по јачини разликују; а у другом случају чуће се такође два

тона, који брзо следују један за другим, ну који су и по висини и по јачини исти.

Као што се види, код овог система упоређење јачине примања по обема антенама врши се једновремено, док се то код система Bellini Tosi врши постепено померајући калем за купловање у одговарајући положај, те је према томе и овај систем бољи и тачнији.

г) Систем „Marconi.“

Још у 1904 год. конструисао је Marconi нарочиту врсту хоризонталне антене (види слику 3.) са задатком, да таласе са предајне станице може да шаље само у одређеном правцу, као и да их само из одређеног правца прима. Као што се на слици види, његова антена састоји се из једног хоризонталног дела АВ и једног краћег ВС. за који се везује било предајна, било пријемна станица. Испитивањима код овакве антене утврђено је, да она зрачи најјаче таласе у правцу АВ, док су ови у свима другим правцима много слабији, као и да је најјаче примање оних таласа, који долазе из супроног правца тј. из правца од В ка А.

Добра страна при употреби овакве антене та је, што се најбоље ради само у јадноме одређеном правцу, те се и сметње, које долазе од других станица, умањују; а с друге стране употребом оваквих антена може се лако определити правац и место непознатих безжичних станица, што је, како је раније напоменуто, веома важно у рату за одређивање места непријатељских станица; а у миру за одређивање места лађи на морској површини, а нарочито оних, које су у опасности и којима је потребна помоћ.

У опште при одређивању правца и места непознатих станица тачност игра веома важну улогу, те се при томе мора обратити нарочита пажња и на узроке, који долазе од разних околности и који могу у овом погледу да причине некад и и осетне грешке, тако:

1) Оцена правца појединих станица, као што је напоменуто, врши се према јачини примљене енергије. Примљена енергија, која долази од предајних станица, подложена је утицајима атмосферног стања, те ће и грешке бити веће у пределима, у којима су ове промене веће. Ово се мора имати на уму при избору места за овакве станице. Ово место треба бирати тамо, где су локалне промене атмосферног стања незнатне. Пределе, у којима су велике промене воденог стања у ваздуху, као например: у великим речним долинама, пространим шумама, треба избегавати. Исто тако и велике воде,

баруштине и воде у унутрашњости земље треба избегавати, и станицу одмаћи бар неколико километара.

2. Све антене употребљене код оваквих станица морају бити потпуно једнаке елетричне вредности, т. ј. морају имати једнаки капацитет и једнаку самоиндукцију. Материјал за антенске жице мора бити хомоген. Висина антенских жица и њихова нагнутост према земљишту мора бити потпуно једнака, а тако исто и земљиште испод њих у погледу ствари и влажности треба да буде исто.

Високо дрвеће, зграде, громобране и остале металне конструкције као и телеграфско-телефонске линије у близини антена треба избегавати.

3. Карактер земљишта и његова покривеност такође је од утицаја, јер ту настају одбијања и интерференције таласа, који слабе њихову енергију. То бива нарочито где су високе планине са стрмим странама и велике шуме. Према томе карактер земљишта у појединим правцима мора се узимати у обзир при одређивању места станица.

4. На интерференцију таласа мора се обратити нарочита пажња. Интерференција је узајамно дејство одбивеног таласа и правог таласа. Одбивени талас од каквих стрмих планинских страна може имати у једном случају такво дејство, да појача прави талас; у другом да га ослаби. Према томе, по једној истој антени, приликом истраживања непознате станице, чуће се час јаче, час слабије примање, што је знак да постоји интерференција, и да онда добивени резултати у погледу одређивања правца непознатих станица нису тачни, те се и место станице, којом се тражи друга непозната станица, мора променити.

Из ових разлога само се онда резултати могу сматрати као тачни, кад се по једној антени чује нормално примање увек, т. ј. приближно исте јачине, а никако кад јачина нагло расте и опада.

Имајући у виду напред наведене узроке, моћи ће се готово увек при одређивању правца и места непознатих станица постићи задовољавајући резултати.

По изложеним системима и принципима постоје разни модели станица нарочито конструисани за одређивање места непознатих безжичних станица, те су према томе и назване: „*радиогониометарске станице*“. Овакве станице у минулом рату умале су све модрне војске и оне су у извесним приликама веома успешно употребљене за проналазак непознатих непријатељских безжичних станица, дајући тиме велике користи.

У будућности ове ће станице бити од велике користи и за време мира за изналажење оних безжичних станица, које ће поједине државе средством својих шпијуна тајно инсталирати у туђој земљи, те да им служи за хватање безжичног рада и шпијунску службу. (Види мој чланак у Ратнику „Безжична телеграфија у служби шпијунаже“).

Инжињерски потпуковник,
Стојан Беговић.

РАЗЛИЧНОСТИ

КВАРЕЊЕ ТОПОВА И ЊИХОВЕ МУНИЦИЈЕ ЕКСПЛОЗИВОМ.

— Са две слике у Прилогу III —

У рату се врло често дешава, да морамо кварити топове, које по сили околности остављамо на положајима непријатељу.

Небрежљивост у овоме погледу много пута се љуто осветила ономе, ко је за то крив; јер су топови, остављени на положају у исправном стању, окретани од непријатеља, одмах по заузећу, против њиховог сопственика, наносећи му при одступању велике штете и стварајући панику.

С тога је неопходно потребно, при напуштању топова и њихове муниције, постарати се, да се на њима учини што већи квар, како би непријатељу, који их је заузео, требало дуже времена да их доведе у исправно стање. Најбоље је, ако већ немамо наде да ћемо изгубљене топове и муницију повратити, уништити сав овај материјал тако, да га непријатељ може по заузећу употребити још само као старо гвожђе.

Пошто у већини прилика немамо много времена за кварење топова и муниције, то се овај посао најбоље и најбрже врши помоћу *експлозива*. Овим се уједно постиже и најбољи резултат.

Овде ћемо изнети упут, како се на најбољи и најбржи начин врши квар на топовима, и како се ови и њихова муниција уништавају.

1. Кварење артиљеријских оруђа и лафета.

Кад смо принуђени да напустимо наше топове или привремено освојене непријатељске, морамо се постарати да их покваримо. Ово се најлакше изводи помоћу експлозивних патрона (пунења).

Да би покварили пољски топ треба нам 1,50 кгр. експлозива (тона, пикрита, скразита, пироксилина и т. сл.). Ово пунење поставља се у цеви на месту, где стоји затварач, или *над* затварачем (сл. 1—А). У овом последњем случају задњи

део цеви ће се улубити, те се услед тога затварач не може ни отворити ни затворити, а при том се никакви парчићи гвожђа неће разлетети, те се наши војници, који врше кварење топова, не морају далеко уклањати.

Ради кварења пољске хаубице, треба нам 2 кгр. експлозива. Пунење се и овде поставља на напред описан начин.

Ако хоћемо још више да оштетимо топове, крхамо им, помоћу пунења од 2 кгр., осовину точкове и лафете.

Кад хоћемо да покваримо челична опсадна и тврђавска оруђа, употребљавамо експлозивна пунења тежине од $2\frac{1}{2}$ до 8 кгр. према калибру топа и његовој тежини. Тако на пример:

Тешко оруђе од 2000 кгр тежине и калибра 155—200 мм. квари се са 3 кгр. експлозива.

Тешко опсадно оруђе од 3200 кгр. тежине и калибра 200—250 мм. квари се са 4 кгр. експлозива.

Тврђавско оруђе од 4500 кгр. тежине и калибра 250—300 мм. квари се са 6 кгр. експлозива. —

За тешки топ калибра 380 мм. треба 8 кгр. експлозива, па да му се поквари цев код затварача.

2. Уништавање артиљеријских оруђа.

Ако желимо да топ сасвим уништимо, тако да се више као артиљеријско оруђе не може употребити, тада поступамо на следећи начин:

Старе топове од ливеног гвожђа уништавамо, ако у цев ставимо експлозивно пунење израчунато тако, да на сваки сантиметар калибра дође по 200 грама експлозива.

Челични пак топови могу се уништити помоћу експлозивног пунења, израчунатог по тежини тако, да на сваки сантиметар калибра дође по 600 грама експлозива.

Пунење треба израдити дугуљасто, положивши по једној летви патроне, и чврсто их за њу везавши дебелом канапом; или треба повешати патроне на конопцу, па, уздигнувши цев у вис, спустити их у унутрашњост ове тако, да дођу у средину али тако да не доспеју потпуно до затварача. У овако издигнуту цев сипати по том воду или засути је песком.

При експлозији разлетају се парчићи цеви на велику даљину; да би се то избегло, топ се пре паљења пунења ставља у рупу, чија се горња површина покрије даскама и на ове набаца земља дебљина 60—100 см.

На овај начин топови се уништавају само онда, кад имамо довољно времена за то.

Овде ћу навести један пример из наших ратова, који ће нам доказати, да у то време нисмо уништавали топове у то-

ликој мери, да их непријатељ више не може употребити, и ако смо за то имали довољно времена:

Кад се наша војска повлачила из Пећи 1915 године, топови су кварени ломљењем точкова и одношењем затварача и нишанских справа; док су цеви и лафети у већини прилика остајали цели. Овако покварене топове непријатељ је са мало труда оправрио и употребио доцније на македонском фронту противу нас.

Да смо покварили цев и лафете на напред описани начин, Бугари би наше топове могли још само употребити као старо гвожђе.

На кварење и уништавање потова нарочито треба обратити пажњу, ако непријатељ, коме остављамо топове, има исте такве, те употребом својих резервних делова може брзо довести у исправност напуштене топове.

3. Уништавање артиљеријске муниције.

Тежина експлозивног пунења неопходног за уништавање артиљеријских зрна од ливеног гвожђа показана је у следећој табlici:

Калибар зрна	тежина пунења у кгр.
75 мм.	0.150
105 мм.	0.300
120 мм.	0.450
150 мм.	0.600
200 мм.	1.000
240 мм.	1.500
300 мм.	2.500
380 мм.	5.000

За уништавање зрна од каљенога ливеног гвожђа и челика узима се 2 пут већа количина експлозива од оне која је показана у горњој табlici.*

Кад уништавамо артиљеријска зрна, која нађемо на терену већ избачена из топова, *не смемо им мењати положај*, већ их уништавати у оном положају како смо их нашли.**

Пунење на зрнима распоређује се онако како је показано на сл. 2—А. Патрони се поређају на горњој страни зрна у један или два реда; а ако има ових више, онда у неколико редова. Патроне треба све заједно привезати за зрно и навалити преко њих бусење, да се не би склизали са зрна и да би се постигло јаче дејство.

* За уништење 1500 мм. шрапнела довољно је 300 грама експлозива. — Напред наведена таблица важи за гранате (пуна зрна). —

** Јер постоји опасност да експлодирају сама од себе при померању.

Услед тога, што при дробљењу зрна експлозивом, често експлодира и унутрашње пуњење овога, треба се уклањати од места експлозије и то: код зрна до 15 см. на 450 корака, а код већих калибара на 750—1000 корака, или се приликом експлозије склањати у нарочити заклон.

Већу количину муниције можемо уништити од један пут, ако је повадимо из сандука и сложимо на гомилу да зрна дођу, што ближе једно другом, па ставимо експлозивна пуњења на неколико зрна и упалимо једновремено, — најбоље електричним путем. — Зрна ће у овој прилици једно друго разоравати, или ће експлозија бити једновремена за сва зрна. У овој прилици треба се измаћи на велико одстојање од места експлозије. —

ПОТПУКОВНИК
Ђ. ЈОРГОВИЋ

МОГУ ЛИ ВОЈНИ СУДОВИ ОСУЂИВАТИ ВОЈНА ЛИЦА И НА ПОЛИЦИЈСКИ НАДЗОР?

Питање о томе, могу ли војни судови, који према § 1. закона о Устројству војних судова врше судску власт у војсци, осуђивати војна лица, поред главне казне, још и на полицијски надзор, као споредну казну, лишењем слободе, интересно је и важно у толико више, што се оно истиче сада, после толико година једне устаљене праксе код војних судова.

Још од дана свога устројства, па до данас, колико је нама познато, војни судови нису никада осуђивали војна лица и на ову врсту споредне казне, налазећи да је такво њихово становиште правилно с погледом на § 12. вој. казн. законика, у коме су побројене све оне казне, на које војни судови могу осуђивати војна лица т.ј. она лица, која према одредбама војног процесног права потпадају под њихову надлежност суђења.

Оснивајући своје мишљење на томе законском пропису, ранији војни правници, и без дубљег проучавања истакнутог питања, стали су на гледиште, да војни судови могу изрицати само оне казне, које су у § 12. вој. казн. законика таксативно побројане. Ни на какве друге казне војни судови нису у опште овлашћени осуђивати војна лица, пошто за то, како они мисле, немају ослоња у закону.

Не упуштајући се у оцену овога питања, пошто је на то гледиште стао и Велики Војни Суд, као суд највише инстанције у војсци, каснији војни правници прихватили су ово мишљење својих старијих колега, те се у томе правцу оно

стално одржало. Као резултат таквог мишљења, створила се по томе питању и једнообразна пракса код војних судова.

Ми се не слажемо са изнетим мишљењем старијих војних правника, нити се пак можемо сложити се таквом праксом војних судова, јер налазимо, да је она постављена на погрешној основи, која не одговара правом стању ствари, нити пак закону.

Основа, на којој базира досадашња пракса код војних судова, јесте одредба § 12. вој. казн. законика. У томе законском пропису предвиђене су, односно побројене су све казне, на које војни судови могу осудити војна лица, што потпадају под њихову надлежност суђења.

Настаје сада питање: по којим делима војни судови изричу казне предвиђене у поменутом законском пропису?

Ми мислимо, да те казне војни судови изричу само и искључиво по делима изложеним у војном казненом законнику, јер су те казне због тих дела и прописане. Та су дела војни преступи и злочини. Војни су пак преступи и злочини теже противправне повреде војних добара, која су заштићена војно казненным закоником, а повреде њихове загрожене су казнама. Казне због тих престапа предвиђене су у § 12. вој. казн. законика.

Специјалне казне, дакле, предвиђене су у посебном закону, противу повредилаца специјалиих добара.

Приликом изрицања казни по војним преступним и злочиним делима, војни су судови дужни да претходно испитају услове и погодбе кажњивости. Те услове и погодбе војни судови налазе у одредбама уводних правила и части прве о кажњавању злочинства и преступљења у опште, што је изложено у казненом законнику од 29. марта, 1860 године. Те одредбе према § 2. вој. казн. законика, важе и за *војне преступне злочине* и то, под условом ако се у одредбама војног казног законика, као специјалног не уређује другојаче.

На овај начин усвојен је основни принцип о важности и односу општега права, према свом посебном праву исте врсте и рода. По томе принципу опште законске уредбе важе и у области свог специјалног закона у колико се у свом последњем другојаче не наређује.

То пак што се у § 12. вој. казн. законика другојаче наређује, него што је наређено у § 12. казн. законика, односи се само и искључиво на дела повреде специјалног војно-казненог законика, како се то јасно и види из § 2. вој. казн. законика.

Поред војних престапа и злочина, војни судови суде и дела повреде општега права, кривична дела предвиђена у казненом законнику. Овај закон, као материјалан, предвиђа и

све казне, које су побројане у § 12. истог законика и које се, у сваком случају, по делима из тога законика, противу кривца имају и досуђивати, јер те казне и загрожавају та дела.

Према § 3. вој. казн. законика, стављено је у дужност војним судовима: да војна лица за кривична дела, која нису предвиђена у војном казненом законнику ни уредбом о војној дисциплини, *кажњавају по казненом законнику*.

Према томе, могу ли сада војни судови, код овакво јасног законског прописа по делима из казног законика, ипак досуђивати само оне казне, које су предвиђене у § 12. вој. казн. законика?

Могу ли они то чинити само зато што, на пример, казна коју у конкретном случају треба досудити по тим делима, није предвиђена у поменутом законском пропису?

Свакако да не могу, јер за то немају ослоња у закону. Они, не само што немају ослоња у закону, већ би, на против, тиме повредили одредбу § 39. казн. законика, по којој „никаквога кривца није слободно осудити на друго што, осим оних казни, које су овим тј. казним закоником прописане“ (§ 12. казн. законика).

Признати повреду општега права а загорзити такву повреду казном по каквом специјалном закону, не да се у опште ни замислити. Да би таква повреда била кажњива и по каквом специјалном закону, она мора бити издвојена из општега и призната специјалним законом, али у томе случају таква повреда мора бити загоржена и специјалним начином.

Крађа, на пример, предвиђена је и као повреда општега права и као повреда специјалног војног казног законика.

С погодом на место извршења дела, на извршиоца дела, као и на онога, који у моменту извршења дела притежава ствар, дакле са нарочитим—специјалним, и поред општих елемената за корпус деликти или суштаство дела крађе, законодавац је и нашао за потребно да крађу, са изложеним елементима, издвоји из општег казног законика и да је загрози специјалном казном, остављајући ипак, у последњем ставу § 144. вој. казн. законика, право и дужност војним судовима, да крађе које нису предвиђене војно-казним закоником, или су пак извршене на опасан начин, кажњавају по казненом законнику.

Могу ли сада војни судови, код овако изричних наређења у закону, пропуштати да крађе, извршене на опасан начин, или просте крађе које нису предвиђене у војном казненом законнику, не кажњавају по казненом законнику; и да кривце, поред тога, не осуђују и на полицијски надзор, као споредну казну лишењем слободе, кад ова дела, према § 37б казн. законика, поред главне казне, повлаче и ову врсту споредне казне?

Могу ли они то чинити само зато, што кривцима суде војни судови, и што та споредна казна није предвиђена у § 12 вој. казн. законика?

Одредбе уводних правила и части прве о кажњењу злочинства и преступљења у опште, које су изложене у казненом законнику од 29. марта 1860 године, намењене су првенствено повредама општега права. Али те одредбе, према § 2. вој. казн. законика, важе и за војне преступе и злочине, у колико се оне не мењају војно казним закоником, као специјалним законом. Или, другим речима, војни преступи и злочини казниће се увек по војно казненом законнику, под овим истим условима и погодбама кажњивости, под којим се кажњавају и дела повреде општега права, ако се ти услови и погодбе не мењају одредбама вој. казн. законика, као специјалног закона исте врсте и рода.

Из овога се јасно види, да одредбе војног казног законика постоје само и искључиво за дела повреде специјалног права, дела из војног казног законика, а ни у ком случају за дела из општега права, казног законика, према којима се у сваком случају има да примењују само одредбе из уводних правила и части прве казног законика, па према томе и оне казне, које су у § 12. казн. законика и побројане, јер су ове за та дела и прописане, односно та дела оне и загрожавају.

То пак што је примена одредаба из уводних правила и части прве казног законика, проширена и на дела из војног казн. законика, не може имати никаква утицаја на досуђивање казне из казног законика, те се с тога не може ни узети, да је тиме одредба § 12. казн. законика укинута и замењена одредбом § 12. вој. казн. законика, као одредбом доцнијег закона, пошто се у њој другојаче наређује. То се не може узети са разлога, што одредба § 12. вој. казн. законика предвиђа и прописује казне, које се имају да досуђују само по делима у томе закону предвиђеним, те се оне ни у колико не односе на дела из општих законика, дела повреде општега права.

Да је то тачно, види се из § 32. вој. казн. законика, у коме се наређује другојаче, него у § 71. казн. законика. У поменутом законском пропису вели се, да се казна, одређена за учињено кривично дело, услед поштравне околности, може удвојити.

Једна од поштравних околности јесте и поврат. Могу ли сада војни судови једног повратника, који се налази у поврату по делу из казног законика, осудити на двоструку казну за учињено дело, примењујући наређење § 32. вој. казн. законика?

Могу ли они то чинити кад наређење § 71 казн. законика, не тражи удвојену, већ много блажу казну?

Ми мислимо, да војни судови ни у ком случају то не могу чинити, јер би се у противном случају, применом такве казне, повредио принцип сразмерног одмеравања казне, према учињеном делу, принцип који има свог ослоњаца у § 39. казн. законика.

Сем тога војни судови, не могу то чинити, из разлога, што би једног повратника, с обзиром на то што му суде војни судови, лишили у овоме случају једне законске привилегије, коју му пружа одредба § 71. казн. законика.

Питање о томе, може ли се, и на који начин, полицијски надзор, као споредна казна лишењем слободе, кад је ова казна досуђена противу војних лица, и извршити, сасвим је одвојено од питања о изрицању ове казне. То није ствар материјалног закона, већ процесног права, ствар извршних власти, закона о извршењу казне.

О извршењу ове казне имали би се побринути, с обзиром на чл. 40. правилника за вој. држ. тужиоце, сами војни државни тужиоци, јер је њима поменути чланом правилника и стављено у дужност старање око извршења пресуда.

Војни државни тужиоци били би дужни, да о овој казни извести месну полицијску власт онога места, где ће се осуђени, по издржаној или опроштеној главној казни, стално настанити, или живети, а то је, највероватније, место његовог рођења или место, где је средиште његових економских интереса. Сем тога, и осуђена лица дужна су, да се по издржаној или опроштеној им главној казни, сами пријаве својој месној полицијској власти, ради издржавања полицијског надзора. Поред тога, и сама полицијска власт, дужна је, да ову казну над осуђеним изврши по званичној дужности, кад о њој буде сазнала.

Полицијски надзор, као споредна казна, досуђује се уз главну казну само за неколико кривичних дела и она су сва теже природе.

Крађа, разбојништво, хајдуковање, прикривање или јатаковање и хотична паљевина, јесу дела, која се најчешће врше и која вређају најдрагоценија добра. Са тих разлога та дела најтеже и падају грађанима. У интересу је и самих грађана и правног поретка у држави, да се вршење тих дела, у колико је то могуће, отклања, јер су она стална опасност за друштво. Али, сем тога, кад су она већ учињена, потребна је једна превентивна мера безбедности самих грађана, да се кривци, односно они који су ова дела извршили, или су припомогли да се иста изврше, ставе за неко време под присмотру, надзор полицијских власти, како би се осуђени на ову казну, могли

за време издржавања исте, размислити шта су учинили, покајати се и, по издржаној казни, вратити се у редован ток свога живота, ступити у ред својих честитих суграђана.

Са ових разлога полицијски надзор, као споредна казна, има благотворно дејство тек онда, кад осуђени, по издржаној или опроштеној му главној казни, дође међу своје суграђане да са њима у друштву живи.

Војни судови, као што смо већ утврдили, немају ослонца у закону, да војна лица не осуђују на ову врсту споредне казне лишењем слободе, која се с обзиром на § 37.б — казн. законика, по свима тамо изложеним делима, досуђује уз главну казну, јер ову казну војно лице има да издржи код своје куће, по изласку или отпусту из робијашнице или затвора. С тога ништа не стоји на сметњи војним судовима, да ову казну и изричу у толико пре, што из напред наведених разлога имају за то ослонца у закону.

Неко време од досуђеног полицијског надзора, војно би лице имало ову казну, према чл. 10. законика о устројству војске, да издржи у дисциплинској команди, где би, у самој ствари, било под надзором својих претпостављених старешина до времена одслужења свога рока у кадру. Осуђени на ову врсту споредне казне, не би могли дослужити свој рок у јединици, којој по формацији припадају, јер нису више војници, пошто су по закону, услед осуде, изгубили грађанску односно војничку част.

Како пак та дисциплинска команда није ни до данас установљена, то се војна лица, осуђена на ову казну, стриктно по закону узевши, по издржаној или опроштеној главној казни, имају отпустити својим кућама по изласку из робијашнице или затвора.

И са тих разлога, војни судови, у интересу безбедности самих грађана и правног поретка у држави, дужни су да војна лица, по делима из општег казненог законика, осуђују свагда и на полицијски надзор као споредну казну лишењем слободе, која се, према § 37.б казн. законика, по делима тамо побројеним, досуђује уз главну казну, јер су зато овлашћени одредбама казненог законика и § 3. вој. казн. законика.

Судски мајор

Влад. М. Јевтић

УТИЦАЈ ВУЧНЕ СНАГЕ НА УПОТРЕБУ АРТИЉЕРИЈЕ У ТАКТИЦИ И СТРАТЕГИЈИ.

Услови покретљивости артиљеријског материјала у основи су модификовани за време рата.

До последњег времена, искоришћавана је само животињска вуча. Аутомобилска пак вуча, данас тако распрострањена, једва се могла назрети у 1914.

По свршеном рату, појава лафета и трактора са бескрајним платном, ствара читаву револуцију у идеји о покретљивости и маневру артиљерије.*)

Моћ и покретљивост артиљер. материјала. У многим делима, која су се до сада појавила, увек се једна особина противстављала другој. Тако, код старих моћних топова средњег и великог калибра, употреба при нападу и одбрани једино се предвиђала са платформе и иза бедема. — Али употреба аутомобилске вуче, транспорт жељезничким пругама, честа декомпозиција тешког материјала ради транспорта, омогућили су да се и у покретном рату искористи материјал који је дотле био лишен сваке покретљивости.

У будућности, моћ и покретљивост материјала неће стајати у супротности, повећање једног неће ићи на рачун другог. Тако н. пр. рововски мерзер 155 мм. сматран као моћно но мало покретљиво оруђе, употребом трактора са бескрајним платном, представља једно изванредно пратеће оруђе.

У погледу покретљивости, артиљерија треба да има:

1) Материјал коме ће покретљивост омогућити да прати пешадију на сваком терену (мала брзина, кратке етапе), т. ј. за тактичко маневровање артиљеријом; и

2) Материјал са великом покретљивошћу, погодан да се од њега образује једна артиљеријска маса, која ће се брзо и тајно моћи премештати са једног битачног поља на друго (већа брзина, етапе до 100 км.), што би било стратегијско маневровање артиљеријом.

*) У Америци, фабрика Холм израдила је два нова типа са бескрајним платном и назвала их „М 1921.“ год. Један је удешен да прими топ 75 мм., или хаубицу 105 мм. Мод. 1920. год., а други топ 155 мм., или хаубицу од 8 палаца. М. 1920. год.

Први је модел тежак 5.900 кг. и може да достигне брзину од 43 км. на сат. Мотор удешен да може потпуно и у води радити. С тога се њиме може и преко плиће воде прећи.

Други модел тежи око 32 тоне и на добром путу може достићи брзину од 24 км.

1. Тактички маневар артиљеријом.

А) *Коњска вуча.* — У погледу тежине оруђа спремног за марш, материјал са коњском вучом може да се подели на:

1) Материјал чија тежина воза не прелази 2.200 кгр., и чији је тип пољски топ 75 мм.

Са добрим коњима, на добром путу и у независној колони, брзина марша (са наизменичном употребом каса и хода) за средње маршеве од 20—30 км., јесте 7 км. на сат. У изузетном случају ови маршеви могу да достигну 35—40 км., а још ређе, у случају крајње потребе, и то само за малу даљину, може да се пређе преко 7 км. на сат. Али би чешће понављање ових маршева упропастило коње.

2) Материјал чији воз достиже тежину од 3—4 тоне. Представник је ове групе хаубица 155 мм. (Шнајдер), а и дугачки топ 105 мм. улази у ову категорију.

На друму са запрегом од 6 (105 мм. дуг.) или од 8 коња (155 мм. хаубица), могу да се пређу етапе од 20-30 км. брзином од 5 км. на сат, што дозвољава марш заједно са пешадијом.

3) Материјал чија тежина воза може да достигне 6 тона (155 мм. дугачки, Шнајдер). Нормални темпо ходом може да достигне 4 км. на сат за етапе од 20-25, изузетно 30 км. Кретање на испресецианом терену или по кишном времену треба да буде прецизно ограничено и брижљиво испитано.

Дубина колоне при маршу једне арт. групе (ма ког калибра) износи око 1. км., али је два пут дужа на излоканом путу и са провизорним мостовима.

Маршовање артиљерије са коњском вучом. — У принципу, артиљерија са коњском вучом маршује изоловано кад год то прилике дозволе, што је нарочито погодно у погледу економије снаге људи и стоке.

У случају заједничког марша са пешадијом, артиљерија подешава марш према последњој. Но ипак брзина кретања пешадије није равна брзини коња у ходу, и брига да се избегне одужавање колоне чувајући стриктно прописно одстојање (1-2 м. између возова), проузрокује код коња велики умор и ране од прибора. Ноћни марш повећава рђаве последице.

Најглавније је стриктно одржати маршевне дисциплине пешадије. Моментани застој маког малог дела пешадије преноси се нагло и зауставља целу колону; отуда честе и многобројне повреде на запрези.

Општи поглед на коњску вучу. — Коњска вуча даје материјалу велику моћ покретања и омогућава му да свуда прати пешадију; једино најцелисходније решава питање тактичког манерва артиљерије.

Овај начин вуче биће увек и у будуће употребљен у нормалном стању артиљерије пешад. дивизије (у артиљериским бригадама).

Пошто се истакла велика способност и корисност коњске вуче, намеће се питање, да ли би је требало усвојити у опште код свију батерија? Ми не мислимо. Мада је ратно искуство показало велику улогу теглећег коња, ипак је губитак у коњима био велики. Губитцима од ватре и отровних граната, треба додати и губитке од изнурености, недовољног старања, а по каткад и од недостатка хране.

Потреба за теглећим коњима врло је велика, и најсигурније је, кад се рачуна само на изворе своје земље, — те због овога треба ограничити број запрегнутих батерија. Нарочито се у незгодном положају налазе државе које су приморане да набављају коње са стране; прво што ће често општи развој политичке и војне ситуације то спречавати, а друго, што ти коњи нису аклиматизовани, нарочито ако долазе са велике даљине. Ми смо на Солунском фронту добили коње из Канаде и њихов је проценат угинућа био далеко већи него код коња које смо извели из Отаџбине. Са почетком офанзиве и доласком у Отаџбину, овај се проценат још више увећао на штету канадских коња, пошто је и климатска разлика постала осетна. Сем овога, на издржљивост коња много утиче и тренирање.

У Француској с јесени 1918. само артиљеријске јединице имале су око 400.000 теглећих коња, што се могло постићи једино благодарећи увозу коња са стране. Но ови су коњи били средњег квалитета, неаклиматизовани и необучени, због чега се њихов губитак осетно повећавао.

Од 1914. до 1918. у Француској се осећала падесет пута већа потреба за теглећим но за јахаћим коњима.

У опште узев, у већини случајева за материјал тежине највише 3—4 тоне коњска вуча је у превази над аутомобилском, пошто је гипкија и дозвољава еволуционисање у непријатељској ватри.

в) *Мошорна вуча.* — Невероватно усавршење средстава за отпор који се организовао у више линија по дубини, изазвало је потребу суделовања у тактичком маневру и најтежих оруђа (на пр. топа 220 мм., као и мерзера 240 мм.) Истраживањем и употребом средстава за вучу овог тешког материјала, дошло се тако рећи до савршенства, јер увођењем нарочитих моторних кола са бескрајним платном, осигурава се кретање тешке артиљерије на сваком терену. (Кретање са трактерима ван пута, било је могуће само са великим тешкоћама и напрезањем).

Због своје веома мале брзине, ово средство не може послужити за стратегијски маневар артиљерије, чији транспорт на великим даљинама изискује нарочита кола или железницу.

2. Стратегијски маневар артиљерије

Аутомобилска вуча. — Видели смо да коњска вуча као и кола са бескрајним платном дозвољавајући напредовање артиљерије заједно са пешадијом, испуњавају услов тактичког маневра артиљерије.

Али се врло често појављује потреба, да се једна артиљеријска маса транспортује (пребаци) са једног битачног поља на друго, т. ј. да се оствари стратегијски маневар артиљерије, што је једино могуће аутомобилском вучом (повећана брзина, велике етапе, које иду и до 100 км.).

Нарочито на западном ратишту врло се често појављивала потреба, да се услед изненадног и успешног напада противника на извесном делу фронта што пре ка истом концентрише велика артиљеријска маса, — због чега су се морале довлачити артиљеријске јединице са великих даљина и то, како оних из артиљеријске резерве, тако исто и оних са мање ангажованог фронта. Ово се могло постићи једино транспортом помоћу железница и аутомобилском вучом. Овде ћемо сада расмотрити само ово друго средство.

Аутомобилска кола, у смислу стратегијског маневра, искоришћена су двојако:

а) *Тракшери.* — Обични француски трактери са нормалном маршевом брзином од 6—12 км. на сат и дужином марша од 80—100 км. Са садањим материјалом специјално организованим за овај начин транспорта (висећи лафет, точкови са гумом) они могу реморкирати воз тежине до 15 тона. Благодаречи томе што су им сва четири точка са мотором, трактери могу да скрену са пута ради изласка на положај, но само на кратком растојању и ако је терен довољно чврст.

б) *Лаки тракшери и камиони.* — Нормално се искоришћавају за депласирање топова 75 мм. такозваних „носећих“, а евентуално, за депласирање батерија тешке артиљерије.

Средња брзина на сат до 12 км., дужина марша до 100 км.

Ношењем материјала веома се лако осигурава депласирање артиљерије, али се само компликује постављање за дејство и снабдевање муницијом.

Камиони не могу да сиђу са пута, те, да би се оруђе извукло на положај, треба се у извесним случајевима помоћи запрегом или трактерима суседних јединица.

Но у последње време увођењем у праксу аутомобила са бескрајним платном добиће се врло много у томе, што се то-

пови 75 мм. неће више носити на камионима, него ће се вући овим аутомобилима и тиме правилно решити питање о лакој пласирању и депласирању оруђа, као и о слободном и сигурном кретању ван пута.

Изгледа да нисмо далеко од реализовања једног идеалног средства, којим би се једновремено осигурао и тактички и стратегијски маневар артиљеријом. — То би од прилике била моторна кола удешена тако, да се са оруђем, које би се возило као задњак кола, крећу друмовима приближно брзини аутомобила (стратегиски маневар). А када буде устребало да скрене са пута ради изласка на положај и затим да се прати маневар пешадије, онда се предњи (или и задњи) точкови подигну, а спусти се механизам са бескрајним платном, те тако осигура тактички маневар артиљеријом.

Артиљер. потпуковник,

Богољуб А. Јовановић.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ИТАЛИЈАНСКЕ ВОЈСКЕ И ОБАВЕЗА КАДРОВСКЕ СЛУЖБЕ ОД 18 МЕСЕЦА.

5. јануара ове год. одржан је у Риму министарски савет о питањима одбране земље, те је у овоме италијански министар војни, ђенерал Диац предложио свој предлог о продужењу рока службе у кадру и о реорганизацији војске. Овај предлог је био једногласно усвојен и одобрен у министарском савету, те је указ већ и од краља потписан, тако — да одмах ступа на снагу и извршење.

У својем предлогу истакнуо је ђенерал Диац ово што иде:

Неуспели покушаји. — После Светског рата тежња је била свугде приближити се идеалу „наоружаног народа“, па према овом захтеву створити у миру „једну праву војну школу за целу нацију, која ће бити оспособљена, да у рату служи као костур за пријем и увршћење свих националних снага којима држава располаже.“

Да сада држало се, да се мора систематизовати за све способне грађане једнака скраћена обавеза војне службе, а као подлога томе служило је: 1.) да се одстрани и одрекну употребе војске у свим службама, које би је могле спречавати или задржавати у њеној обуци, а ова обука морала би се најуже сасредити и најинтезивније спровађати, (елиминисати такође употребу војске за јавну безбедност, те из овог разлога успоставити нове и јаке полицијске корпусе); 2.) да рекрути ступају у кадар са већ довољном претходном војном спремом, те

да је могуће скратити њихов рок служења под оружјем у кадру.

Из наведеног гледишта а понајвише под утицајем политичке ситуације оног доба у нашој земљи — потиче краљевски декрет бр. 452 од 20. априла 1920 год., који предвиђа и прописује неизмерно прекратки кадровски рок од само 8 месеци, а скраћени рок са разних социалних разлога и т.д. од 3 месеца.

Наравно, да је из техничких и практичних разлога за прелаз са старог на нови систем овај декрет овластио владу, да може продужити у случају потребе рок службе у кадру, те да се прелаз на осмомесечни кадровски рок има тек постепено спровести. У ствари класа 1900. одслужила је 33 месеца, а класа 1901. од 20 до 22 месеца под оружјем у кадру.

Пошто се је могло предвидети, да се анормалне прилике после рата — које су знатно отежавале како чисто војничку, тако и ванвојничку употребу војске — неће особито и у кратко време променути, као и чињеница, да предвојничка изобразба и обука није могла наједанпут да даде жељене резултате, — довеле су до уверења, да је одређени рок кадровске службе сувише кратак, те да је и његова материјална примена несправедљива. Из наведених разлога био је и министар Гаспарото принуђен званично да објави и пропише продужење кадровске службе на 12 месеца.

Са класом 1902-ом намеравало се је по први пут учинити покушај са кадровским роком од 12 месеца, али су се убрзо и овде показали сви недостатци и овог система. По отпусту из кадра класе 1901., остала је била под оружјем само класа 1902. (први семестар), до тада само овај део позван на одслужење кадровског рока, те су се овом приликом увиделе тешке кризе, које су у војсци владале, проузроковане недовољном техничком спремом особља ове задње класе и сувише малим бројним стањем јединица, тако — да се је већ почетком септембра морало позвати на одслужење рока и друго полгође класе 1902. и ако је овај позив био пројектован тек за другу половицу октобра; да би се избегло компромитовање владе са овим последним позивом — није био у њему наведен рок службе, као што је то био случај у првом позиву. Дапаче са наређењем од 15. септембра продужује министар рок кадровске службе за 2 месеца, дакле на 14 месеци, служећи се при томе краљ. декретом од 20. априла 1920. и то, да би у будуће повећао број старих војника, неопходно потребних за службене захтеве и за омогућење надокнадне обуке војника првог полгођа. Тако је и овај покушај са роком од 12 месеци кадровске службе доживио потпуни неуспех.

Немогућност примене крашког кадровског рока. — Из великог броја од владе предузетих и учињених покушаја, може се извући закључак, да поред свих добрих интензија владиних — један систем са прекратким роком надровске службе није применљив у Италији под данашњим приликама. До истог закључка долази се и тачним теоријским испитивањем целог предмета. У стварности сваки краћи рок службе од 18 месеци — захтева постепене полугодишње позиве, као и отпусте. Са таквим системом имаде се у војсци у свако доба године само половина (недовољно) обученог контингента (и то само, ако је поред употребе војске за разноврсне службе, било могуће спровести први део обуке) и половина рекрутског контингента, са којим се имаде тек да произведе прва обука; дакле као последицу овога имадемо чињеницу, да је половина бројног стања употребљива за какво дејство. Мора се приметити, да је обучени контингент у својем највећем делу апсорбован унутрашњом и спољном службом (војничком и ванвојничком), на што прилике после рата знатног утицаја имају, остају дакле осим за помоћ код обуке задржаних старијих војника — јединице састављене искључиво од рекрута. Кроз дупли позив упливишу ове чињенице на сваки контингент и отежавају обуку и задржавају дупло време особље, које је предвиђено за инструкцију. Готово је немогуће по овом систему спровести укупну обуку, — а у случају нужде — не би се знало како саставити јединице способне за операције и борбу, као што би то могло доћи до потребе према данашњим међународним политичким приликама за интервенцију и дејство наших јединица ван отаџбине, као и у земљи у случају јавних нереда. Немогућност удовољења овим захтевима појављује се особито у прво доба придоласка рекрута, када ови још нису ни један метак опалили или научили седати у седлу. Какву би вредност имала једна наша јединица употребљена особито у иностранству, ако би била састављена од самих рекрута? Јесу ли политичке и интернационалне прилике данас такве, да ми не требамо рачунати са случајем, да буде потребно саставити за најкраће време такве јединице, које би имале особине за свако дејство? Нити деликатна погранична служба не би могла бити довољно осигурана. Са превише кратком кадровском службом (кадровским роком) немогуће је постигнути онај потребни степен војничке обуке и извежбаности војника, који степен захтева модерни рат и данашњи велики развитак технике. Потребно је дакле пронаћи један систем, који нам при доброј обуци војника пружа такође могућност, да смо у стању у свако доба имати на располагање — јединице потребне јачине и довољне дејствене моћи.

Одговарајући је рок 18 месеца. — Дакле рок службе у кадру, којем сваки грађанин подлежи, мора се повисити на 18 месеца. То захтевају данашње прилике у сврху одбране наше отаџбине, а то је и најнеопходније потребно време, да се може обука — одговарајућа данашњим многим и разноврсним захтевима — спровести. Овај рок даде се такође довести у склад са нашом националном, социалном и економно финансијском политиком. До сличних закључака дошле су и друге државе. Интересантно ће бити споменути, да од војничких држава са којима се граничимо, Француска и Југославија имају такође прописан рок кадровске службе од 18 месеца. Ове две државе имаду дапаче најмањи рок 18 месеца, (нпр. у Југославији служе јахаће трупе 24 месеца у кадру) не обазирајући се још при овоме на многе друге повољне чињенице, које код нас из разних разлога нису применљиве. (Француска имаде перманентно бројно стање од 100 000 војника, али при томе имаде великобројну колонијалну војску, у ужој европској домовини.)

Изгледа, да такође и Русија жели прибећи 18 месечној кадровској служби (а много дужој за све техничке трупе.) Напротив, Белгија имаде краћи кадровски рок, али се мора мислити на њену неутралност, на угодне политичке и географске услове, те напokon на повољне уговоре ове земље, којима је тако уско везана за Француску — тако, да јој то све гарантује донекле њену сигурност.

Не спомињући једино добре стране инстуктивног карактера, — кадровски рок од 18 месеца ставља нас у стање, да се само једанпут годишње врши позив, разумевајући и при овоме такође што могуће мању употребу војске за ванвојничке сврхе. У свако доба године имаће јединице довољно бројно стање и довољну дејствену моћ и снагу; у јесен и зими морамо и овде стварати један минимум активности, коју морамо имати при руци, у пролетном и летном периоду — који су за војничку обуку најповољнији а политички можда најважнији — у стању смо спровести укупну обуку и у вишем степену, а можемо у случају потребе без даљих позива успоставити и већа тела и с њима вршити операције. Све то нас ставља у много повољније прилике и знатно олакшава пријем и уоквирење код мобилизације.

Кроз целу годину моћи ће се рачунати са половицом довољно извежбаног контингента, т.ј. са једном целом класом, те ће бити потребно — у непредвиђеним случајевима ма какве употребе војске — прибегавати новим позивима у току године.

Сувишно је навести да нам 18 месечни кадровски рок дозвољава, да извршимо и довршимо цео циклус обуке; га-

рантује нам довољну припрему резервног официрског кора, са чијом сурадњом у рату се мора највише рачунати, те овом питању највећу пажњу посветити, као и довољну обуку контингентских подофицира. Овај рок пружа нам могућност бољег обучавања војника у свим гранама данашње модерне и јако развијене ратне технике, то вежбање тако потребних специјалиста и боље конзервисање материјала. Једном речи, ако се жели војска подићи на оно стање, које од ње зактевају војничке и политичке потребе као и наш народни понос, мора се апсолутно одмах и неодложно увести кадровски рок од 18 месеца.

Најбоље би било, када би сви за војничку службу способни држављани — који се у ратно и мобилно доба позивају — могли одслужити свој кадровски рок, али то би нам донело сувише велико мирнодопско бројно стање, које се не би дало довести у склад са нашом финансијском моћи и са данашњим демократским гледиштима, — због тога ћу донети предлог о неким ослобођењима кадровског рока, као и о скраћеном року у разним случајевима личне природе. Иначе нас је рат и онако научио, да је боље располагати са једним мањим делом, али тактички и модерно технички добро обученим, него са великим масама недовољно инструктираним. Овај у миру необучени део народа служиће у ратно доба по спроведеној обуци као допуна. Биће такође лако у будућности дозволити свим оним скраћење рока, који код обуке покажу довољно предвојничко изобраење. Такође би се земљорадницима могла дозволити одсуства за време сијања и жетве.

Реорганизација сувоземне војске. — Предвиђа се на челу војске у мирно доба једна нова институција у облику „војне комисије,“ под председништвом министра-председника а састављене од министра војног, министра морнарице, директора авијатике, инспектора појединих радова оружја, као и највећих војничких и других заинтересованих државних ауторитета.

Од предратне организације војске задржало би се све оно, што се је у рату и у перспективи будућности корисно показало; модификације и преиначења увела су се свуда онде, где је то строго стручно испитивање са погледом у будућност нашло за потребно.

Нова реорганизација (сем поверљивог још непознатог) одређује:

За пешадију: састав пеш. једаница са новим оружјима (митраљевима, ручним митраљезима, рововским топовима, бацачима мина, граната пламена итд.) и нових тактичких предвиђаја као што каже општи декрет. Реорганизација трупе „Алпини“ из пукова и самосталних батаљона у „алписке ди-

визионе“, те формирање ових у брдске одреде, придодавајући им организацијски као саставни део осим свих код пешадије наведених оружја, и „оделења брдске артиљерије“, јер то одговара боље данашњим захтевима за све трупе, убрзава мобилизацију и њихову ратну употребу. Задржавају се и даље „12 традиционалних берсаљерских пукова“, искоришћавајући их у нове, корисне и потребне сврхе, то јест састављајући од њих јединице на бисиклима и мотосиклима, које ће правити саставне делове „великих здружених брзих одреда (корпуса)“ (le grandi unità dei corpi celeri misti), т.ј. заједно са коњицом, коњичком и аутомобилском артиљеријом, аутомитраљезима, лакшим тенковима итд. Осим тога имаду бесаљери да служе као костур и оквир за састављање „јуришаних одељења“. Надаље предвиђено је успостављање нових „тенковских одељења“ разне конструкције (Fiat) и јачине, који су се у задње доба светског рата, као неопходно нужни у модерном рату показали. (Број ових одељења и њихов састав није још познат). Осим тога предвиђа и још више других установа код пешадије, како декрет каже, од мање вредности.

За коњицу: органичени састав јединица — аналоган оним код пешадије, т.ј. са придодавањем свих модерних оружја, да би се потребно модерно дејство овог рода оружја увећало, што савремена тактика захтева. Појачавање и увећавање сада постојећих пукова са новим коњич. јединицама, како би се могли што боље саставити већ поменути „велики здружени брзи одреди (корпуси)“ у савременом рату најбоље способни за искоришћавање успеха, допуне извиђања и решења многих стратегијских и тактичких задаћа. (Предстоји постављање нових коњич. пукова.)

За артиљерију: Повећање броја брзо покретљивих јединица (за брзе здружене одреде) и хаубица код пољске артиљерије. Старање за што већи наслон и укупни рад овог рода оружја са пешадијом, имајући при овоме увек у виду карактеристичност нашег терена. Повећање у великом размеру механичке вуче код артиљерије средњег и великог калибра. Проналажење нових и употребљавање досадањих средства и институција, да се артиљерија направи што мање осетљива у будућој употреби у великим размерима загушљивих и отровних гасова.

За инжињерију: Не изоловати као до сада овај род оружја. Постављање сапера (овде спадају и посебна одељења за бушење у карсту), минера и телеграфиста директно под команду појединих корпуса, који са њима располажу. Ново успостављање „радиотелеграфског пука“ са многим и разним јединицама, који одговара развоју и важнојупотреби овог вида телеграфије у савременом рату.

Осим наведеног предвиђа се особито велики развој „авијатике,“ као и успостава институције за проналазак, испитивање и употребу „отровних гасова“ са називом „Хемијска војна служба.“

Задржавање досадањих само неопходно потребних завода и установа.

Реорганизација „Коморе,“ са што већом употребом аутомобила.

Повећање броја „централних школа“ појединих родова оружја за обучавање активног официрског и подофицирског кора, као и „Корпусних школа“ за ђаке и подофицире из резерве.

Сваки корпус мора да је састављен из свих потребних му јединица и да у случају мобилизације добива целу допуну само са своје територије. Корпусне територије поделене су по целој земљи, али је предвиђено, да се у случају потребе може велики број војске одмах концентрисати на оном крају и месту од куда опасност прети, а поред тога бићемо у стању да на свакој тачки полуотока дочекамо сваки напад, па био овај управљен са мора или из ваздуха.

Коњич. капетан 1. кл.,

Радослав В. Перовић.

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

ФРАНЦУСКА

Реорганизација војске и бројно стање официра. — Нар. посланик за град Париз, потпуковник г. Жан Фабри, поднео је скупштини декларацију поводом поднетог законског предлога о старешинском кадру војске, односно о издатцима за његово издржавање, у којој је изложио принципе новог закона тражећи извесне измене. У Француској је ратним унапређењима знатно прекорачен законски број официра, те се финансијским делом предлога хоће да регулише овако незгодно стање. Посланик Фабри, наглашујући те незгоде тражи, да се регулација изведе што правичније. Није стало до тога, вели он, да се отпуштањима заслужених официра смањи сувишак, него да се изазове и олакша драговољни излазак из војске. То се може постићи, ако се правилно уреде пензије, а при одређивању додапака да се узме у обзир породично стање бивших официра, што новим законским предлогом није довољно узето у обзир. Максимум додатака, одређен у 10.000 франака годишње не обезбеђује опстанак официра, оптерећеног породицом. Али финансијски део закона врло је тешко уредити на основу садање организације војске, а нова организација има да се прилагоди не само садањим, него и будућим приликама. Овим говорник хоће да каже, да треба најпре сачекати колики ће број официра бити потребан према новом устројству (вероватно већи него према старом), па тек онда извести регулацију бројног стања старешинског кадра. Али за то је потребно да се што пре изгласају организацијски закони војске: о рекрутовању, формацији, старешинском кадру и бројном стању, од којих се први већ налази пред сенатом, а ови други пред комором. Говорник моли министра за дејство, да се ови закони што пре дефинитивно изгласају.

(France Mil.)

Предавања за резервне официре. — Заведена су краћа предавања са вежбама за резервне официре. Тако је крајем фебруара једног дана одржано:

у јутру а) предавање о авијацији и посета летелишта у Вилакублеју; б) вежбање пешадијске борбе са службом веза у вече: а) маневар у Саторију извршен јединицама пешадије, артиљерије и борних кола; б) предавање о пешадијској борби са борним колима.

Оваки „инструктивни дани“ за рез. официре одржаваће се чешће. Пријава је добровољна код управе дотичних школа и курсова.

(France Mil.)

Шасерски митраљески батаљони. — Министар војни решио је да се створе 13 митраљеских батаљона шасера у централној земљи, који су предвиђени будућом организацијом војске. Гарнизони ових батаљона биће: 1. Кале, 2. Конде-сир-Еско, 3. Конфлан, 4. Милуз и Белфор, 5. Троа, 6. Гренобл, 7. Сарбур и Нефшато, 8. Кале (депо), 9. Конде-сир-Еско (депо), 10. Конфлан (сада у Рајнској војсци), 11. Још неодређено, депо у Троа, 12. Још неодређено, депо у Нефшато, 13. Још неодређено, депо у Белфору. Ово су мирнодопски гарнизони.

Теоријски узев број официра је овако предвиђен: Командант батаљона (самостално у миру); шест капетана, од којих један ађутант; један капетан шеф мобилизације (capitaine-мајор); четири командира, седам поручника и потпоручника, од којих један благајник, један управник магацина (материјала), један за вођење евиденције бројног стања и за мобилизацију, четири у четама.

Сви пеш. официри војске у централној земљи могу тражити превод у ове јединице, ако су напунили минимум година службе у чину, сем оних који су сада у оперативној војсци.

(France Mil.)

Пет нових пукова борних кола, који су установљени у месецу фебруару, имају ове гарнизоне: пук 516 Линевил, 518. Безансон, 519. Мец, 520. Мобеж, 551. (тешка кола), Шалон.

(France Mil.)

Нов топ. — „Матен“ јавља, да је радионица у Риелу (Ruelle) излила топ чија је цев дуга 21 м. тежина 90.000 кг. (са лафетом 230.000), тежина зрна 420кг. домет 90 км. Оруђе сместиће се у једну ратну луку.

Будућа војна организација Француске. *Извештај потпуковника Фабриа, посланика Париза, који је, у име војне комисије, поднео француској народној скупштини.* — У вези са вешћу, коју саопштавамо на првом месту у овом одељку за ову Државу, биће од интереса донети и доња излагања.

Пошто је скупштинска војна комисија свршила претрес будуће војне организације, то је потпуковник Жан Фабри, посланик Париза и општи извештач ове комисије, завршио свој извештај о којем је дао листу *La France Militaire* ове податке:

I. Будућа војна организација предвиђа:

1. Мирнодопску војску (у мобилно доба истурену на границу да штити мобилизацију народа и земље), која се брзо мобилише и тако је приуготовљена да непосредно и одмах продре на непријатељску територију ради чврстог поседања исте.

2. Групне јединице и установе у мобилно и ратно доба, које се мобилишу у земљи и чије „здружавање образује војску наоружаног народа у мобилно и радно доба.

По известиоцу, ова организација оснива се на овим трима елементима:

а) На основној бојној јединици, а то је на дивизији, која је снабдевена најмодернијим средствима за дејство, која је доста моћна и доста јака за хармонично дејство свију потчињених јој делова, а и доста еластична за лако управљање њоме, те да њен командант са својим штабом може одржавати хомогеност целине и добро функционисање веза и установа. Међутим дивизија не треба да је сувише гломазна, да не би постала јединица врло ограничене покретљивости и врло тешког руковања.

б) На моћним средствима за дејство, која нису стално у саставу основних бојних јединица (дивизија), али која ће помагати ове јединице у нарочитом задатку, који она треба да изврше, јер су нарочито погодна да им осигурају успех.

Ова средства за дејство (батаљони митраљеза, борна кола — тенкови, — артиљерија, ваздухопловна средства, итд.), која су учинила неизбежним: умножавање материјала, појачање отпорне снаге одбранбених организација, — назвата су доста нетачно „опште резерве“, које су на расположењу командовања.

в) На организацији штабова, надлештава и установа, која успоставља што је могуће савршенију хармонију између трупа, средстава за њихово снабдевање и средстава да се трупама командује, и која дозвољава да се устале свачије одговорности разумном поделом опште службе, јер се најбољи и највећи резултат рада осигурава онда, кад управљачких органа (orga-

nes de direction) у штабу*) нема сувише, па и нимало преко потребног броја а да ипак ниједан не буде недовољно снабдевен средствима. И ако се организација овако спроведе, потребно ће бити још да се и бројна јачина, којом ће се располагати, удеси тако како би се постигла и највећа покретљивост и највећа моћ.

— Усталивши све предње, извештач војне комисије испитује потом командовање и, усвајајући лекције искуства из последњег рата, претерано хвали ова велика тела:

а.) корпус дозвољава згодну поделу (на одсеке) бројног фронта;

б.) армија осигурава на једном фронту, — који терен, железничке пруге и путеви обележавају доста видно — извршење једног сасвим опредељеног ратног задатка.

в.) група армија осигурава сарадњу више армија, које оперишу једна поред друге, те да достигну опште објекте или да изврше општи заједнички задатак. —

Врховна Команда осигурава заједничко одговарајуће садејство група армија или оних армија којима она непосредно управља у општој битци, предвиђеној с погледом на ратну политику Владе. Она има више задатка да подели изворе и средства на армије.

— По закону од 1873. год., кад је Француска била подељена на 19 области, које су давале 19 корпуса, командант корпуса од две дивизије био је у исто доба и командант одговарајуће корпусне области. Ова организација одговарала је територијалној подели, била је непосредна последица усвојеног војног принципа и одговарала је опстанку и потребама мобилизације мирнодопских кадровских јединица.

Пошто у корпусу број дивизија (за време рата,) или трупа ван дивизијског састава неће бити сталан, то је војна комисија прекинула са поменутиим принципом и тако се наша пред ова два питања:

1., Колико је потребно мобилизацијских области?

2., Колико је потребно корпуса?

II, — Војна комисија одговорила је на прво питање усвајањем 20 мобилизацијских области, урачунавајући у тај број војну управу Париза, који постаје област.

Због преформирања војне управе Париза на област и због повратка Алсас-Лорена Француској, Французи ће имати поновно груповање. Да би се задржали на броју 20, војне управе Лиона, Меца и Штрасбурга биће укинуге.

*) Органе у штабу, надлештву и установи, Французи називају једном речи: управитељни органи, који израз није код нас одомаћен.

Командант области биће ђенерал. Исвестилац оправдава ову потребу речима:

Прво, ако би „смањивања наоружања“ навела Француску да још смањи број корпуса, овај командант области могао би имати, у извесним случајевима, да у мобилно и ратно доба осигура наставу контингентата који се могу мобилисати. Потом, заузет администрациом резерава у мобилно и ратно доба, које живе организоване под војном хијерархијом, нужно је да он заузима узвишев ранг у овој хијерархији; напоследку зато што је сталност у мирнодопском и ратном времену један апсолутни услов доброг рада мобилизацијског органа. У ратном стању: командант корпуса одлази на мобилизацију а командант области Париза постаје управни и централни орган народне одбране у Паризу, а у унутрашњости остају: области, обласне команде и њихов ђенералштаб, а то је главно. То је још један разлог, да команданти области буду апсолутно одвојени од командовања мирнодопским трупата. Али се непосредно и брзо њихове надлежности за време рата проширују. Слагалишта, јединице у формирању, или које већ гарнизонују, а који су у области, — потчињени су команданту области. Радови одбране — нарочито у граничним областима — треба да се предвиде и изврше. Само један ђенерал може одговорити овим војним захтевима ратног времена. Дакле, командант мобилизацијске области треба да постоји још за време мира.

III. — Пре но што одговоримо на друго питање: колико је потребно корпуса? мислимо да треба да изнесемо схватање о делогругу корпуса према мишљењу известиоца војне комисије.

Да би се осигурала нормална и правилна веза нужних односа између труппа и територије, неодложно је да виша команда врши над обојим непосредни утицај.

Избор команде, која има ову улогу, важан је. У формули организације, која нам је предложена, та је команда корпус, као први степен више команде, који ће имати ову улогу под условом да је она јасно прецизована.

На једној страни (труппа) имаћемо команданте дивизија и команданте извесних трупних јединица или извесних трупних формација ван дивизијског састава.

На другој страни (територија) имаћемо команданте мобилизацијских области (дивизијске или бригадне ђенерале.)

Изнадове две одвојене команде биће постављен први степен више команде, а то је корпус,*) као што смо поменули.

*) Слично овоме, код нас, за време мира, дивизијска команда врши ову улогу над потчињеним јој кадровским јединицама и војним окрузима.

Командант корпуса командоваће дивизијама и трупним јединицама ван дивизијског састава руководећи се ратним по-укама; он ће престављати више командовање за сва питања: наставе, дисциплине и употребе трупа.

Над областима, командант корпуса ће преко делегације Владе упражњавати управно командовање, какво се примењује у организацији земље за време рата. Он ће управљати органима (области), оспособљеним да припреме мобилизацију свију средстава. Министарства, која су заинтересована у мобилизацији земље, имаће утицаја на њега и на обласне команде под његовим подручјем.

Област, у својој дужности, инспирисаће се дужношћу управног и централног организма народне одбране; трупе ће имати посла, наравно, само са војним министарством. Корпус ће дејствовати као преставник и једног и другог.

*

Законски пројект кадрова и ефектива прописује 32 дивизије; од овог броја он устаљује број дивизија, који ће се на 20 области поделити овако: 6 дивизија биће на Рајни а 26 дивизија биће подељене на 20 области.

Свака мобилизацијска област имала би начелно, једну белу дивизију (три бела пука т. ј. од белих људи а не црнаца); 6-та, 7-ма и 20-та гранична област; 14-та, 15-та и 18-та област имле би другу дивизију звану мешовита дивизија, која се састоји из једног белог пука и два пука колонијалних урођеника, свега дакле 6 мешовитих дивизија, што са оних 20 белих дивизија чини укупно 26 дивизија.

Али, и ако законски пројект о организацији војске ништа не говори о броју корпуса, Влада је наговестила да ће их формирати 16, од којих ће бити 3 на Рајни, а 13 у унутрашњости.

Тринајест корпуса у унутрашњости били би подељени¹⁾ на 13 команданта корпуса, — који ће имати двоструку улогу: и команданта трупе и команданта територије, — и то овако:

Пет команданта корпуса командовали би сваки са по једном граничном облашћу: 6-ом, 20-ом, 7-ом, 14-о и 15-ом и сваки са по двема дивизијама (једна бела и једна мешовита);

Један командант корпуса командовао би облашћу војне управе Париза²⁾ и једном белом дивизијом;

Један командант командовао би двема областима: 17. и 18. и трима дивизијама (две беле и једна мешовита³⁾ дивизија);

¹⁾ О подели три корпуса (6 дивизија) на Рајни ништа се не говори, вероватно из разлога прећутљивости.

²⁾ То је 19-та област.

³⁾ Сва мешовита дивизија гарнизонираће у 18. области.

Шест команданта корпуса командовали би сваки са по двама областима: 1 и 2-ом, 3 и 4, 5 и 8, 10 и 11, 9 и 12, 13 и 16. и сваки са по двама белим дивизијама.

Такви су велики потези пројекта будуће организације француске војске.

Пуковник Милош Ђ. Станковић

Letenje bez motora i vazdušne struje. — S pogledom na vrlo važne i interesantne oglede koje se vrše u nekim državama, naročito u Francuskoj, a o kojima smo izveštavali svoje čitaoce, dobili smo ovo izlaganje od kapetana g. Miletića, koje saopštavamo kao informaciju:

Ima više od 20 godina kako su ljudi govorili o letenju: da je to utopija, da čovek nije, niti može biti ptica; da u letu ptice ima nečeg misterioznog, a da se ta misterioznost ne može otkriti, a još manje imitirati; da ptica ima nečeg, što održava njenu težinu, neku nepoznatu radioaktivnost.

Eto, takva su ubeđenja vladala kod većine ljudi, sve dok nije pronađen i upotrebljen motor na avijonu.

Danas, takođe mnogi skeptici govore o letenju bez motora: to je i to će ostati samo jedan lep sport koji neće imati nikakve praktične vrednosti. I još tvrde, da današnje letenje bez motora, koje je bilo preko 3h, i da to letenje ničeg zajedničkog nema sa letom ptice. I najzad, svi ti skeptici služe se jednim argumentom, misleći da je najjači: „Vi možete leteti samo u mestu i vremenu kad ima vazdušnih struja, koje se penju u vis, ali po horizontalnom vetru ne možete leteti.“

To je istina, da se današnjim letenjem bez motora koristi samo vazдушna struja koja se penje i silazi. Ali konstruktori ovih aparata, takođe studirajući let ptice došli su do tog zaključka: da ptice to isto rade i da iste vazdušne struje koriste. Samo ovih struja koje se penju, — da ih nezovemo „uzlaznim strujama“, za razliku od vertikalnih, ima više, koje baš mi moramo pri letnju upotrebiti, i nemogućih je za sada odrediti. To još nauka nije ispitala.

Ptica zna i može letiti po svima ovim mnogobrojnim uzlaznim strujama ili bolje reći ima vrsta ptica različitih, koje koriste i mogu koristiti samo izvesne pomenute struje. Neke ptice lete, planiraju (letenje bes pokretnja krila) u nekim predelima, gde je ovaj „uzlazni“ vetar vrlo kratak, nekoliko metara po širini, te tu ptica mora da upotrebi čitavu virtouznost da bi se održala. Druge pak ptice u jednom predelu, gde ima mešavine vetra: uzlaznih i silaznih koriste vrlo vešto samo jedne vetrove.

Ptica zna bolje nego mi, gde se nalase dobri, povoljni uzlazni vetrovi, ali treba znati da ptica ima jedno preimućstvo: svoja

krila, koja su od rogjenja naviknuta da se održava u vazduhu jednim naizmeničnim pokretom; sem toga, sve joj je dato da se ona može održati i bez tog nazmeničnog pokretanja krila. Ona tim naizmeničnim pokretanjem krila koristi čas uzlazni, čas nizlazni vetar.

Mnogo je naučeno od ptica: studirajući njihova krila, rep i njihove pokrete. To studiranje nije definitivno, jer u samoj konstrukciji krila ptice ima još mnogo neotkrivenih tajni.

Za tim je vrlo teško pronaći i koristiti ove izlazne vetrove kao i pronaći njihov uzrok, ali sigurno će se otkriti ta tajna, kao što je sada mnogo što šta pronađeno i otkriveno.

Vrlo često posmatram orlove, koji krstare, naročito kada je vreme mirno. Čas se kreću po jednoj liniji u krugu, čas se penju, a čas silaze?! Zar sve to nije za studiranje? Svi ti orlovi gotovo i ne čine nikakve pokrete krilima, a naročito kad su na stalnoj visini. Ovo letenje u krugu vrše pomoću naročitih vetrova: možda baš horizontalnih, pokrećući pri tome samo radi promene pravca glavu i rep. —

U svakom predelu ne može se uspešno leteti. Otuda je još taj nedostatak avijona bez motora; ali smo ubeđeni da će se vremenom otkriti i to: da će se moći leteti u svima krajevima, kao što i ptica može leteti svuda i po svima krajevima.

Za svako letenje bez motora moraju se najpre dobro ispitati atmosferske prilike, pravac, jačina vetra i sve što je s tim u vezi. Kad se sve to zna onda se sa uspehom može preduzeti letenje, odnosno jedrenje.

Mi smo takođe uvereni da će se moći leteti na vodi pomoću vetra i povojnih talasa a naravno, da će nam ipak biti potreban jedan mali motor kad se desi promena u pravcu vetra, — struje.

Možda će doći vreme da nam motor apsolutno neće biti potreban i da ćemo se moći kretati i dalje pravcem, kojim želimo i ako se desila promena vetra. Danas jedrilica na moru pomoću svojih jedpa i dobrim upravljanjem ide na onu stranu kuda mi zaželimo.

Ne budimo neverni i skeptici u ovom pitanju; već učinimo samo toliko sa svoje strane, da tim ljudima koji se bave proučavanjem, — usavršavanjem avijona bez motora, poklonimo svoje interesovanje, a samim tim ih podstrekavamo na istrajan, uspešni rad.

Verujemo da će se mnogi iznenaditi skorašnjim uspesima u letenju bez motora kao i uspesima koji će se postići za nekoliko godina. Usavršavanje je otpočelo rapidno, a savršenstvo ima tek da dođe.

Капетан,
Ник. С. Милетић

СЕВЕРО-АМЕРИЧКЕ СЈЕДИЊЕНЕ ДРЖАВЕ

Оруђа калибра 406,4 милиметара (16 палаца). — На крају светског рата, Сједињене државе имале су у конструкцији топове и хаубице калибра 406,4 милиметара (16 палаца), са хидрауличким кочницама и повратницама са опругама, који су били намењени за наоружање сталних обалских батерија или за формирање батерија на железничким шинама. Стална оруђа била су монтирана на еклиптичним лафетима*) или на платформа-лафетима.

Али се ускоро увидело, да је систем хидро-пнеуматичног повратника био гибак, да се лако прилагођавао за гађање под великим угловима и дозволио, — употребљујући га на платформи-лафету, — да се оствари велика економија у односу на еклиптични лафет. Изгледа, да су еклиптични лафети, као и повратници са опругом, данас напуштени.

Најновија оруђа од 406,4 милиметара, која се почињу усвајати, јесу топ и хаубица,

Топ, од 50 калибара, назват *16-палачни (406,4 милиметара) топ, модела 1919. М II*, има почетну брзину 822 метра и баца зрно тешко 1060 килограма Пунење је тешко 385 килограма. и оно је подељено у четири дела. Домет је прелазео 45 километара; на овој даљини разорно зрно пробило је плочу од 35 сантиметара дебљине.

Цев са затварачем тешка је близу 150 тона; она се враћа у колевку (врсту цилиндричне кошуље) у чију су масу уметнути цилиндри од четири кочнице са уљем. Радње пуњења, нишањења, и т. д. врше се електричним моторима, но равнотежа је тако добро осигурана, да један војник може топ померати руком.

Напомињемо, ради куриозума, да је челична жица, која ојачава цев, тешка 35 тона а дугачка 450 километара.

Зрно је снабдевено лажним ушрафљеним оживалом, који је врло издужен и направљен од челичног блеха. Под лажним оживалом је врх зрна, који је покривен једном капом

Хаубица, од 25 калибара, названа *16-палачна (406,4 милиметара) хаубица модела 1920. год.*, може се монтирати или на платформа-лафету, или на место топа тешке артиљерије на железничким шинама од 14 палаца (455,18 милиметара) на четрнаесто палачни трик-лафет модела 1920. год. Она баца исто зрно као и топ, али с барутним пуњењем од 152 килограма. Максимални је домет 23 километара.

*) Под њима се разумеју лафети, помоћу којих се цев оруђа диже при гађању и по опалењу цев се аутоматски спушта и скрива.

Примедба преводиоца.

Овде излажемо карактеристике ова два оруђа, које су сада познате; додајемо им карактеристике топа модела 1919. м. I. и хаубице модела 1918., из којих произилазе оруђа модела 1920. год.

БРОЈНИ ПОДАТЦИ	ТОП		ХАУБИЦА	
	1919. М. I (на же- лезн шинама)	1919 М. I на плат- форма - лафету	1918. (на же- лезнич шинама)	1920. (на же- лезнич. шинама)
Дужина у калибрима	50	50	50	25
Целокупна дужина . . . у мет.	21	21	7,8	11
Број олука	144	144	144	
Увијање олука	3°30' до 7°10'		4°30' до 8°55'	
Кретање цеви у висину (еле- вација и депрес.)	0° до + 40°	- 7° до + 65°	+ 20° до + 65°	- 7° до + 62°
Кретање цеви у хоризенталном правцу	0	360°	10° (360°)	360°
Нормална дужина трзања у мм.	1.220		1.220	780
Прит. у души цеви кгр. на см. ²	2.670	2.670	2.670	
Почетна брзина мет. у секунду	822	822	579	609
Максимални домети у метрима		45.000	21.000	23.000
Број метака на сахат	12		20	
Висина зрна у метрима	1,80	1,90(?)	1,60	
<i>Тежине</i>				
Цеви (без лафета) . . у кгрм.	154.600	172.250	40.900	114.400
Барутног пуњења	380	375	108	152
Зрна	862	1.060	750	1.060
Експловива	57		102	

(Rev. d' Art.) М. Ст.

НЕМАЃКА

Немачки cepелини за време rata. — Немци тек сад публикују статистику — pregled свих cepелина, људстava и потребе која је била за време rata. Све су ово Немци држали као велику тајну, те су сад први пут објавили.

Налазим, да ће и нас интересовати и poučiti; с тога све те њихове податке износим, како су их они објавили.

Од 1. августа 1914 године до новембра 1918. Немачка је имала 78 cepелуна од којих су 6 служили за школу или за неке специјалне мисије; 72 cepелина узимали су удела у извигјанјима и осталим операцијама војске. Процентуално сваки од тих cepелина извршио је око 16 крстарења у ваздуху и три напада. Највећи број cepелина

u zajedničkom napadu bio je 19; u 1917. bilo ih je u službi 39 kom; u 1916. god. bio je izvršen najveći broj napada: 296 krstarenja i 107 napada, ali zato je i gubitaka bilo najvećih: 8 pogogjeno od artiljer. neprijat. vatre, 4 propala od bure i 4 od eksplozije. U 1917. g. bilo je: 9 oboreno od artiljer. 15 od nepogode-bure.

Ukupno 52 cepelina je propalo; od kojih je: 26 od strane neprijatelja, 14 od nepogode, 12 od eksplozije, a ostala 17 u službi prilikom vežbanja ili usled vatre, jer 2 hangara u Fuhlsbüttel-u izgorela su u septembru 1915. god., zatim u Tondern-u tri puta je goreo hangar 4 hangara uništena u Ahlhorn-u, 3 su bila uništena od eksplozije 5. I. 1918. g.

Od 52 posade na cepelinima, 19 su bile uništene, 6 zarobljene i 3 internirane. U ostala 24 slučaja katastrofe nije bilo gubitaka u ljudima. 9 cepelina bili su čitavi pri zaključku mira. Jedan cepelin novog sistema bio je u gradnji.

U 1914. g. od 6 cepelina koji su vršili službu, 2 su bila srušena od bure 17. II 1915. i to L-3 i L-4; L-5 pao je Dunamunde (Kurlandija) u avgustu 1915. g. pošto je bio pogogjen od artiljer. vatre; L-7 oboren od artiljerije 4. maja 1916. g.; L-6, koji je bio odregjen za učenje i trenazu uništen je od eksplozije u svom hangaru 19. septembra 1916. g.; L-8 uništen je vatrom u Tirlemont-u od jednog avijatičara — Nemca, 5. maja 1915. g., i to da ne bi pao Francuzima u ruke.

Od 12 cepelina konstruisanih u 1915. g. uništeni su: L-18, upalio se prilikom punjenja u svom hangaru; L-9 je eksplodirao u svojoj garaži u Fuhlsbüttel u 19. septembra 1916. g. L-10 upalio se 3. septembra 1915. g. u letu iznad ostrva „Neuwerk“. L-12, L-15 i L-29 bili su uništeni od topova. L-17 eksplodirao u svom hangaru u Tondern-u; L-20 uništen u Stavanger-u (Norveška) za vreme krstarenja; L-11, L-13 i L-16 behu razlupani i L-14 jedini cepelini iz 1915. g., koji služaše za školska vežbanja, koji doživeli primirje

1916. g. bila je ne manje fatalna. Evo, šta nam statistika veji: L-21, L-22, L-23 pali su u more pogogjeni artiljer. vatrom; L-31, L-32, L-33 oboreni su od artiljer. vatre kada su bombardovali London; L-34 oboren na Sunderland-u; L-39 oboren kod Compiègne-a od artiljer. vatre. L-24 izgoreo je u Tondern-u od eksplozije drugog cepelina L-17, koji je takogje izgoreo. L-25 i L-29 bili su stvarno vojničke lagje. L-30 L-37 bili su predati saveznicima po zaključenom ugovoru o miru. L-37 i L-38 propali su.

1917. g. izgleda da je bila za cepeline najkatastrofalnija. 2 odmah su odletela u vazduh za vreme rata; jedna strašna eksplozija u Ahlhorn-u upropastila 5 novih cepelina. Zatim cepelin L-57 koji je bio namenjen da preleti u srednju Afriku, bi uništen eksplozijom za vreme borbe. 7. oktobra 1917. g. i to 15 dana posle svog dovršetka — izlaska iz fabrike. Sva posada na njemu je

je bila mrtva. Odmah je sagrađen drugi L-59 za isti cilj: da preleti u srednju Afriku. Ova misija bi izvršena, ali kad saveznici zauzeše celu srednju Afriku polete preko Sudana natrag u Nemačku. Usput je bombardovao Neapulj i Maltu, i nad Otranskim zalivom pojavi se vatra i sav izgore.

Mnogi su bili uništeni na raznim stranama za vreme njihovog letenja: L-43 kod Severnog Mora, L-44 kod Luneville-a, L-45 kod Sisteron-a, L-48 kod Suffolk-a, L-49 kod Bourdones-a, L-50 u Francuskoj, L-53, 54 i 60 od strane Engleskih avijatičara uništena su, L-40 na svom aerodromu bi uništen za vreme letenja.

Ostali cepelini bili su namerno uništeni posle nemačke katastrofe, a neki su bili predati saveznicima.

Cepelini su bili čitavi kolosi, čitave vazdušne lagje; te s toga da bi izbegli domet topova i neprijateljske avijatičare trudili su se da lete na što većoj visini. Naročito u 1917. g. morala je sva posada da upotrebljava za disanje čisti oksigen ili komprimirani vazduh. Naročito L-53 i 55 imali su sposobnost da se penju na 6-7000 metara, ali u 1917 godini na toj velikoj visini bili su uspešno gonjeni od avijatičara, a i od artilj. vatre, te su pribegli poslednjem sredstvu: leteti za vreme magle i kad ima oblaka.

Cepelin, L-70, novi tip imao je 7 motora i leteo je na visini od 7000 metara, misleći da na toj visini mora biti miran i ueuznemirivan od neprijateljske vatre, ali 6 avgusta 1918. g. usled temperature u vazduhu nije mogao da dostigne željenu visinu, te od engleske artiljerije bi uništen.

Tvrdoglavi Nemci ne napustiše rat u vazduhu, već odlučiše da sgrade nov cepelin koji će se penjati na visinu od 7500 — 8000 metara, ali nastade primirje pre dovršenja ovog cepelina, te L-71 bi predat Saveznicima, a L 72 Francuzima koga nazvaše Francuzi „Dixmunde“.

Cepelin L 71 bio je 227 m. dug sa 6 motora „Maybach“ od 260 HP, sa brzinom od 125 km na 1h, mogao je poneti 32 000 kg. težine, od koje težine pada 3000 kg. na gorivo (benzin, zejten), 4009 kg. balasta radi ravnoteže, 2000 kg. na ljude i 23 000 bombi.

Kao što se vidi iz izloženog pregleda cepelini pored sveg truda Nemaca i njihove poznate upornosti, nisu dali one rezultate, koje su Nemci očekivali. Sama izrada i konstrukcija bila je vrlo skupa; zatim dobra meta i za avijatičare i artiljeriju, koji su ih sa uspehom obarali; njihova česta eksplozija, koja je nakad neobjašnjiva i za same njihove konstruktore. Sve nam te činjenice pokazuju da su Nemci i ovde pretrpeli fiasko.

Pa i danas sa trgovačkog gledišta posmatrajući, cepelini nam ne mogu pružiti tu sigurnost, koju mogu dati veliki transportni avijoni. Danas su eskplozije kod avijona vrlo retke, dok kod cepelina toga će uvek biti.

N. M.

Смртност код ратних заробљеника 1914—1918. — У току прошлог рата заробљено је 993 109 немачких војника. Од тога је за 55.065 (тј. 5.54 %) јављено из иностранства да су умрли у ропству. У ствари, тај број је посве нормалан, али немачка штампа тврди да је 122.000 умрло у разним земљама где су били интернирани; то би чинило 12.62%; за ратно време опет не тако велики број. *Militär-Wochenblatt* односи о томе овај преглед:

	Број заробљених	Смртност	%
Француска и Белгија	414.157	38.000	9.4
Енглеска	328.354	9.939	3.03
Америка	49.560	951	1.92
Русија	177.104	66.000	37.00
Румунска	12.989	5.000	39.00

(Rev. d' Inf.)

ИТАЛИЈА

Подела обалских области. — Наређењем министра морнарице обалске области Италије деле се на четири команде: 1. Тиранско море (седиште Специја), 2. Јонско море (Неапољ), 3. Доњи Јадран (Тарент), 4. Горњи Јадран (Венеција).

Temps.

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

Ратни губитци у Мезопотамији. — Влада је дала изјаву у доњем дому да су губитци за време рата у Мезопотамији изнели: 31.000 умрлих и 51.000 рањених. Издатци у времену примирја стали су 147.5000.000 ф. стерил.

Трупа у Цариграду. — За Цариград је наименован један енглески војни комесар, а трупа је појачана са пешадијом и новим ваздухопловним снагама. (MW. Blatt)

БЕЛГИЈА

Мобилна обалска одбрана. — У Зебрижу ствара се база за „мобилну обалску одбрану“ чији је састав: 4 вел. торпедњаче, 4 мале и 1 одељење извиђачких бродова од 10 јединица. Људство се узима из „деташмана торпиљера и морнара“ и састоји се од 2 чете, 1 деповске чете и 1 морнарске подофицирске школе. Оне 2 чете имају 15 официра и 400 подофицира и војника. Седиште је команде и трупе у Анверу. Ова обалска одбрана добиће доцније на расположење и једну француску крстарицу. (MW. Blatt)

MADJARSKA

Organizacija Madjarske vojske, Žandarmerije, Šumarske i finansijske straže, Granične trupe i rečne policije na osnovu Trianonskog ugovora o miru sa izmenama koje je donela saveznička vojna kontrolna komisija:

I. Vojska

§ 1.

Madjarska vojska se sastoji iz trupnih formacija, nadležstava i zavoda:

a) Trupne formacije su:

1.) 7 mešovitih brigada od po: 2 pešad. puka od po 3 bataljona od po 4 čete (od kojih je 4. četa mitraljeska;) 1 velosipedski bataljon, 1 konjički eskadron, 1 divizion artiljerije od 3 baterije, 1 rovovska četa, 1 četa za vezu, 1 odeljenje komore i 1 automobilsko odeljenje.

2.) 4 samostalna husarska puka,

3.) 4 samostalne baterije i

4.) 3 samostalna pionirska bataljona.

b. Nadležstva i zavodi su:

1.) Vojna Kancelarija Guvernerova,

2.) Ministarstvo Narodne Odbrane sa glavnim zapovednikom vojske i inspektorima rodova oružja,

3.) 7 Komandi Domobran kih Vojnih Oblasti,

4.) Budipeštanska Komanda Mesta,

5.) Domobranska Ludovikova Akademija,

6.) Komanda vežbališta u Varpaloti i

7.) Inspektori strelišta, vežbališta i logora.

§ 2.

Najveće brojno stanje Madjarskog Domobranstva može biti 35 000 ljudi i to: 1 750 oficira, 2 334 podoficira i 30.916 redova. Odvojeno od ovoga mogu imati i 1.300 administrativnog osoblja sa i bez rang klase i to 643 u trupni a 657 u nadležstvima i zavodima.

§ 3.

Oficirski kor se sastoji iz: 23 djenerala, 119 pukovnika i potpukovnika, 192 majora i 1416 nižih oficira.

§ 4.

Oblasne Domobranske Komande podčinjavaju se u svakom pogledu pripadajućim Komandama Mešovitih Brigada.

Komande vojnih oblasti su čisto administrativne komande.

II. Žandarmerija.

§ 1.

Žandarmerija podpada pod Ministarstvo Unutrašnjih Dela.

§ 2.

Žandarmerija se deli na:

- 1.) 7 komandi žandarmerijskih oblasti,
- 2.) 30 komandi žandarmerijskih komiteta,
- 3.) 165 komandi žandarmerijskih okruga i
- 4.) 836 žandarmerijskih stanica.

§ 3.

Brojno stanje žandarmerije je i to:

a) *Sa pravom na nošenje uniforme i oružja:*

- 1.) Oficira 600 i
- 2.) ljudstva iz trupe 11.400.

b) *Lez prava na nošenje oružja i uniforme:* 1.000 službenika (auditora, lekara, veterinar, pisara, zanatlija i drugog pomoćnog osoblja.)

III. Šumska Straža

Šumarska straža podpada pod Ministarstvo Poljoprivrede.

Osoblje se sastoji iz: inženjera čumskih i čuvara šuma; njihov ukupan broj ne može biti veći od 624 lica.

IV. Finansijska straža

§ 1.

Finansijska straža podpada pod Ministarstvo Finansija.

§ 2.

U pogledu finansijskom mađarska teritorija je podeljena na 24 Oblasne Finansijske Direkcije, koje se dele na oblasti Finansijskih Komesarijata, čiji je broj različit. Sada ima 117 oblasti finansijskih komesarijata, koje se prema potrebi dele na sekcije.

§ 3.

Osoblje se sastoji iz činovnika, čiji ukupan broj ne sme biti veći od 200 lica, i podoficira, čiji broj ne sme biti veći od 2.800 lica.

V. Granična trupa.

§ 1.

Granična trupa podpada pod Ministarstvo Finansija.

§ 2.

Mađarska je podeljena na 7 Graničnih Oblasti; svaka oblast je podeljena na više odseka a ovi na više carinskih stanica. Sada

postoje 52 komande odseka i 212 graničnih i 9 unutrašnih carinskih stanica.

§ 3.

Osoblje je podeljeno na 2 grupe i to:

- a) Osoblje koje ima pravo nošenja oružja i sastoji se iz:
 - 1.) Činovnika čiji ukupan broj ne sme biti veći od 400 lica (izuzetno je dozvoljeno, da se do 25. februara 1925. gne može držati najveći broj 600 činovnika).
 - 2.) Podoficira i redova (stražaoa) čiji ukupan broj sa činovnicima ne može preći 4.500 lica.
- b) Osoblje koje nema oružja, a to je administrativno osoblje, čiji ukupan broj ne sme preći i 1.2500 lica, od kojih su 150 činovnici.

VI. Rečna policija.

§ 1.

Rečna Policija podpada pod Ministarstvo Unutrašnjih Dela.

§ 2

U važnijim mestima za plovidbu postoje *Komesarijati Pristaništa* U slučaju, da je teritorija Komesarijata pristaništa velika, postavljaju se u važnijim mestima za plovidbu *Delegacije Pristaništa*, a ako služba kontrole iziskuje postavljaju se i *Stanice Odseka*.

§ 3.

Osoblje se deli na:

- a) *Pravo osoblje rečne policije*: Ono se sastoji iz osoblja, koje vrši službu na rečnim jedinicama, kao i straže duž odseka u pristaništu i sprečavanja šverca.

Brojno stanje ovoga osoblja je ograničeno i to na: 96 oficira i činovnika i 1.524 podoficira i stražara. Od ovoga broja 96 oficira i činovnika i 840 podoficira i stražara mogu da nose oružje i uniformu, a ostali samo uniformu.

- b.) *Pomocno osoblje rečne policije*: ono se sastoji iz činovnika, administrativnog osoblja, tehničkog personala i posade; broj ovih ne sme preći 1.800 lica i može se povećati jedino zakonskim putem u slučaju povećanja trgovine.

Ovo osoblje ne sme nositi ni oružje, ni uniformu i ne sme služiti na rečnim jedinicama.

Primedba: Kod sviju regrutovanje je izključivo po dobrovoljačkoj sistemi.

АУСТРИЈА

Војни буџет. — Према изјавама владе војни ће буџет за ову годину изнети 775.654 милијона круна (око 115 милијона динара). Од тога је 65% предвиђено на обуку, остало на материјалне издатке.

(Rev. d' Jnf)

ШВАЈЦАРСКА

Митраљеске чете. — Број митраљеза на митраљеску чету повишен је на 10, и то по 3 на вод и једно резервно оруђе.

(Rev. d' Jnf.)

ДАНСКА

Витешка друштва. — Број чланова гимнастичких и стрељачких дружина порастао је од 72.827 у 1921 години на 78.208 у овој години (више 5381), не рачунајући спортовна друштва. Од горњег броја на стрелце спада 22.000. По старости 5200 су млађи од 20 година, 12.100 су између 20. и 36. године, остали преко тога. Ради упоређења наводимо, да према броју становника број чланова поменутих друштава износи у Данској 0.7%, у Норвешкој 2, у Шведској 2.2%.

(M. W. Blatf.)

СИЈАМ

Општи податци о држави и војсци. — И ако далеко од нас (у Јужној Азији, Задња Индија) ова велика држава, као наша активна савезница у прошлом Великом рату, заслужује нашу пажњу, те да се упознамо бар у главним потезима са њом и њеном војском према најновијим извештајима.

I. Општи подаци. — Површина земље износи 509.000 км.; број становника округло 9 милијона, од којих преко 7 милијона урођеника Сијамезаца или Тај, остатак досељеници. Државни је облик краљевина. Краљ има извршну власт преко владе од 10 министара, које бира међу принчевима свога дома. Законе доноси Законодавни Савет од 40 и неколико чланова, међу којима и државни министри.

Земља је подељена у 18 области („кругова,“ cercles) са по једним гувернером на челу.

Начелници појединих одељења министарства имају уза се помоћнике стручњаке из иностранства.

Буџет за 1921-22. годину у фунтама стерлинга:

Редовни	6.836.048
Ванредни	1.429 011
Свега	8.265.059

То ће рећи преко 3 милијарде динара.

Од овог на војску и морнарицу 1 650.000

На војно ваздухоплавство 77.000

Свега 1.727.000

Тј. округло 650 милијона динара.

II. Војска. — Војни је закон у важности од 1917. Служба је обавезна са извесним ослобођењима. Рекрутовање се врши у 20. години обавезника. Служба под заставом бива:

У активи 2 године,

У 1. резерви 7 година (годишње највише 2 месеца)

У 2. резерви 10 година (годишње највише 1 месец)

У 3. резерви 6 година.

Годишњи контингент износи 60.000 од којих се уврћује половина.

Прекобројни и ослобођени преводе се у „помоћне службе“ где се воде 10 година у „допунском списку.“ Начелно, обавезни су на двомесечну вежбу годишње. После 10 година они се са истом напоменом (за помоћне службе) преводе у 2. резерву, а после у 3-ћу, чиме се сматра да су испунили обвезу.

Може се рачунати да ово уређење даје војсци 300.000 обучених обвезника.

Добровољна пријава почиње са 18. годином старости. Поновни рокови уговарају се за 6 месеца, 1 годину и 2 године.

Подфицири. Начелно се узимају само са продужних рокова. Обуку им даје пук у специјалном воду са обавезним испитом. Артиљеријски подофицири имају своју нарочиту школу.

Официри. Спремају се у јединој „Војној школи“ две године за коју се рекрутују из две категорије: 1) из Кадетске школе са 7 годишњих разреда и 2) из редова резервних официрских приправника. — Свака од ове две категорије даје Војној школи по 50 питомаца годишње, свега 100. (Према томе у Војној школи има увек укупно по 200 питомаца у обема класама.)

У Војној школи питомци слушају специјалне науке у које су расподељени. По изласку из школе иду у пук, где се по практичној служби производе за офицере или, у случају неспособности уврћују у војску као редови.

Велике јединице. Према мирнодопској формацији има 10 дивизија у 3 корпуса, 1 дивизија остаје самостална.

Састав пешад. дивизије:

2 пеш. пука по 2 батаљона,

1 коњич. пук од 2 ескадрона,

1 арт. група од 2 батерије са по 4 топа,

Инжињерија и комора,

Службене гране.

Ваздухопловство. На овај род војске обраћа се нарочита пажња. Сијамско ваздухопловство је за време прошлог рата сјајно дејствовало у Француској.

Више командовање. Краљ је врховни командант. — Министар војни, ђенерал, стара се о потребама војске у персоналу и материјалу. — Начелник глав. ђенералштаба, краљевски принц, спреман и специјализован за свој позив, одговоран је за обуку војске и за њену ратну припрему.

Министарство војно има 12 одељења. Од ових дванаесто сачињава главни ђенералштаб, који је сам собом више снабдевен персоналом него свих осталих 11 одељења. Ово одељење има пет секција (друга је оперативна), а ваздухопловство је такође под ђенералштабом.

Милиција. Под називом „Дивљи Тигрови“ постоји једно грађанско друштво за војно и физичко васпитање које скупља у своје редове добровољне пријавнике. Друштво се издржава државном субвенцијом, чланарином и прилозима, а снабдева своје чланове оружјем. Задатак му је да шири војнички дух и наклоност према витештву код становника, а у случају потребе да помаже и при одржавању јавног поретка. Бројно стање ове милиције износи око 30.000.

Друштво под називом „Синови краљевских тигара“ је омладинско и спрема своје чланове за оне способности као у Европи бојскутови.

Наоружање. У пешадији: Пушка са шаржером од 5 метака 8 мм., Маузерова. Пушкомитраљез Мадзенов. — У артиљерији: лаки топ 50 мм. постепено се замењује брдским брзометним 75 мм. Крупова типа.

Установе. Творница у Банкоку производи само муницију; оруђа се увозе. — Војна ваздухопловна централа у Донг Мунгу, богато снабдевена потребама, производи, монтира и поправља справе.

Грађанско ваздухопловство. Предвиђен је јак развитак поштанског ваздухопловства и дотична устројства, летелишта и остало спремају се.

(**Rev. Mil. Fr.**)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Генерал С. Павловић: у Битољској битци изнад Облакова — 4. и 5. новембра 1912 године. Београд. издавачка књижарница Геце Кона 1923. Цена 5 дин.

Схватајући ратну историју као једину која ће непристрасно и објективно излагати рад и улогу понаособ сваке јединице у операцијама, узимајући да је у првом реду задатак ратне историје да пружи што више тактичко стратегијске поуке и да се на њој што боље поучи војни подмладак, онда се тек може појмити колико је тежак посао око писања и састављања једне такве историје. А онда ће се такође још боље схватити и колико је драгоцен сваки прилог од појединаца, учесника у нашим ратовима у том погледу. Што више прикупљене грађе, што више написа у циљу објашњавања и осветљавања појединих важнијих епизода из операција последњих ратова у многome ће поред осталог помоћи и олакшати будућим радницима на историји да ова буде што вернија и истинитија. Ми држимо да ће апел уредништва „*Рашника*“ сарадницима, позивајући их на сарадњу у прикупљању и слању драгоценог материјала за нашу Ратну историју наићи на одзив онако како то он по озбиљности и заслужује. Генерацији која је водила и на својим леђима тако рећи издржала, изнела славне ратове из недавне прошлости пада и овај задатак да се сачувају спомени на те херојске догађаје и омогући њихов опис. Од учесника те славне епопеје с правом нараштаји који долазе ово очекују.

Ове мисли сугерирала нам је и управо изазвала појава горње књижице генерала г. Павловића. У њој се дају можда неки нови подаци за славне дане Битољске битке 1912 год. Управо њен су предмет 4. и 5. новембар ове битке, а на фронту на коме је писац као командант одреда командовао. Ближе побуде за објављивање ових његових мемоара (а такав карактер у главном књижица носи) налазе се што по писцу у објављеном дану од *Marsa* „*Српско Турски рат у 1912—1913 години*“, писаном из аутентичких извора, има нетачности, бар што се тиче догађаја на левом турском крилу. У својим за-

кључцима на крају ђенерал г. Павловић нарочито удара гласом и истиче озбиљност борби тих дана, 4. и 5. новембра, у циљу да Турци себи, држећи у својим рукама положаје, обезбеде одступницу у правцу Ресна. Дакле читајући и пажљиво употребљујући места у поменутој књизи *Marsa* у овом прилогу ђенерала г. Павловића читалац ће моћи себи створити суд, који ће базирати на више познатих чињеница. Првобитно овај је рад био штампан у „*Српском Књижевном Гласнику*“ и отуда одштампан са исправкама и извесним допунама. Због прилично детаља који су нашли себи место у овој књижици читалац добија веран утисак догађаја, чије излагање још више и још рељефније искаче због живог, лепог стила пишчевог.

Књига је свакако у првом реду намењена војној читалачкој публици те би ова још боље пратила операције које се износе да је приложена карта ма и најмањих размера.

У нашој заиста сиромашној војној литератури ова је књижица добро дошла, особито као леп прилог за студију Битољске битке и свакако да ће још многе изазвати на објављивање својих мемоара, бележак а што ће све ићи у прилог попуњавања наше и онако упропашћене архиве и што скоријем објављивању потпуне званичне историје ових ратова.

Ђ. Ђирић.

Ђенерал Виат: Лудендорф, с француског П. Ј. М. Београд штампарска радионица министарства војног и морнарице 1922 (уз текст две слике). — Неоспорно је да ће ако не постигнути резултати а оно сами догађаји последњих година у светском рату, у којима је тако видну и значајну улогу имао, створити од Лудендорфа бар у његовом рођеном народу једног великана првог реда, готово полубога. То лежи у психологији народа, дубоко у души народних маса. Можда је то и несвесно одвело француског аутора да се позабави његовом личношћу и да што објективније прикаже значај једног од најмаркантнијих немачких војсковођа. И све што се пише о великим личностима прошлог рата има интереса за широке кругове, да одмах кажемо, преводилац пуковник г. Марковић дошао је на добру и срећну идеју да нашој читалачкој публици пружи дело које ће што објективније, што потпуније приказати значај и улогу поменутог немачког војсковође.

Студија ђенерала Биата по свему код читаоца ствара утисак непристрасности. Тај се утисак добија са сваке скоро странице књиге. У томе је и њена вредност. Неоспорно да је писац припадајући другој раси, другоме народу, можда друкчије и гледао на истакнуте проблеме о којима се немачки војсковођа у својим мемоарима бави. Али то није ипак омело

француског ђенерала да се уздигне до строге објективности и да у светлости хладне, позитивне војне науке оцени свог противника, и да о њему да што правичнији суд. Ми држимо да је у томе успео.

*

У рату има нечег авантуристичког ма шта се иначе рекло. То су моменти кад и војсковођа ризикује. Он комбинује, у своје планове кадкад уноси елементе који често са принципима здравог ратоварства немају много сродног и заједничког. Постигнути успеси бележе се и остављају славно име, док напротив негативни резултати чине да се поступци таквог војсковође осуђују. Лудендорф је у главном почео ратну каријеру на источном фронту, ту је и запажено његово име. Он је у операцијама против Руса постигао лепе резултате. Истакнувши се у великој мери он добива положај за који се држало да је особинама и талентом он предстинован и у првом реду позван. Ну како се то често у ратној историји дешава, он наде и очекивања није испунио. Рат је завршен по Немце неуспешно и Лудендорф је вољом судбине морао од ауторитета да изгуби. Рано је заиста да се може сада хладно о њему као војсковођи говорити. То ће остати као задатак доцнијем критичару и историчару, који буде располагао свим потребним материјалом те да буде у стању изрећи правилан суд. Неоспорно је бар за сада признати овоме човеку велику, огромну енергију, вољу, радљивост на свима пољима, особине које ако нису једини а оно можда најважнији услов за човека од акције. Годинама он је био тако рећи на челу војне управе, руководио операцијама, у њега су биле упрте очи целог народа и од њега се очекивао срећан резултат рата.

Но читалац ће пажљивим студирањем још боље сам наћи и запазити све ово, и пуно још других поука које дело пружа, идући, пратећи пишчева излагања у којима је он личност Лудендорфа од његовог живота, кроз његове многобројне улоге и манерве у току рата до слома, јасно и ревефно оцртао. А поуке ће сваки официр на оваквим примерима за себе наћи користећи ове ратне студије ради свог стручног војничког усавршавања.

Још један пример више, наведен баш код самог Лудендорфа у његовим мемоарима, сведочи о важности изучавања ратне историје. На њој и из ње добивеним искуствима, црпљеним здравим погледима командант може проширивати свој видокруг, утврђивати стечена знања из уџбеника и правила, и спремати се за високи, тежак и пун одговорности војнички позив. Тако схватајући и *Мемоари* Лудендорфа биће од драгоцених поука сваком оном који би хтео да се изближе упозна

са стварношћу рата. Ми овде мислимо природно на оно верно и истинито излагање што се ратних операција тиче одбацујући уметање, правдање и места самохвалисања у којима се по урођеној људској слабости није могао ни он да уздигне до потребне објективности. Зато би дакле сами Мемоари Лудендорфа најбоље одговарали горњем циљу. Но због велике опширности тих мемоара место тога добро ће доћи ова Биатова књига у извору и послужити горњем циљу.

Ђенерал Биат радећи по његовим мемоарима успео је да створи правилну слику, да га представи у суштини и да да критику његовог многостручног и огромног рада. Књига је и занимљива јер има особине које је таквом чине: јасан стил, лепо излагање, све што је и у преводу остало а што није мала заслуга. Зато се има благодарити преводиоцу.

У српском преводу налазе се два интересантна предгогора: од француског писца и од српског преводиоца, и две слике: Лудендорфа и ђенерала Биата. Дело је по садржини у ствари приказ и претрес Лудендорфових мемоара, и по брижљивој обради може у многome корисно да их замени.

Али писац је сем тога преставио Лудендорфа као човека и излажући његову улогу операције, извео је закључак пун поуке и велике научне вредности. Пуковник г. Марковић је овом књигом учинио велику услугу млађем официрском кору, да се упозна с тим како се имају непристрасно ценити и противничне војсковође, с погледом — у овом случају — на ратну улогу која се близу тицала и нас. За више команданте пак свакако је добро дошла оцена једне тако истакнуте ратничке личности из пера једног другог не мање важног писца и ђенерала. — После свега излишно је и сувишно књигу нарочито препоручити. Она је обогатила нашу ратну литературу једним знаменитим делом.

Ђ. Ђирић.

Пињеов „бројни знак“ физичке способности рекрута за службу у војсци. — Војним лекарима и члановима рекрутних комисија. — (Pignet: Le choix des conscrit. Издање O Doin, Paris).

Француски војни лекар П. Бонет је написао једну врло лепу и корисну књигу „*Одабирање рекрута*“ у којој се говори о свима тешкоћама на које војни лекари и чланови рекрутних комисија наилазе при оцени способности позватих младића пред рекрутну комисију. У тој одличној књизи говори се и о употреби Pignet-овог бројног знака, о коме сам писац књиге, на постављено питање о вредности тога „знака“ недавно пише следеће у једном медецинском часопису:

„Способност за војну службу подразумева скуп услова који осигуравају организму потпуну пуноћу његових деловања и дозвољавају му да подноси суму замарања и радова, који су потребни за живот војника док је под заставом.

Пошто је војна обавеза у Француској облигатна само за здраве младиће, то јест „способне“ за војну службу, важно је знати, која се то лица морају сматрати за неспособна за војску.

Због тога су се војни лекари, чланови рекрутних комисија занимали овим важним и осетљивим питањем и истражујући проучавали како би што тачније могли утврдити *најмању границу способности за војну службу*. Тако су успели, помоћу упоређивања односа, које пружају разна мерења (тежина тела, обим прсију, висина тела) усталити такозвани *Пињешов (Pignet) бројни знак*, којим се данас у француској служе све комисије за рекрутовање младића за војску.

„Последица ове чињенице, пише Пиње, јесте та, да људи, чији су *бројни знаци* већи од извесне бројке, коју је лако срачунати, а иначе нису болесни), треба да се сматрају као мало способни да издрже замарања војничког живота и да ће *њихова неспособност бити у толико сигурнија у колико је бројни знак код њих већи*.“

Овај нови податак о способности може се нарочито корисно употребити при оцењивању код рекрутних комисија, које се, било како било, врши увек са *извесном журбом* а особито се згодно може применити код оних лица, која су таквим прегледањем од стране лекара нађени „*сумњиве*“ способности, то јест „на граници“ способности.

„Како се увек оцењује по процени упоређивања, пише Lavegan, неки младић сумњиве способности може бити оглашен за способног ако се представи комисији после серије „слабичака“, а тако исто неспособним, ако дође на ред пред комисију после серије много јачих — развијенијих од њега.“ И професор додаје: „Било би врло важно имати у руци неко мерило, које би могло дозволити тачније установљивање физичке способности рекрута, т. ј. да ли је младић, који у осталом нема иначе никакву болест или ману, доиста способан или није за војну службу и служење у кадру.“

Између овакових поступака при процени телесне способности „*Пињешов бројни знак* је најпознатији“ и најпрепоручљивији баш за горе наведене случајеве, за оне, која су „на граници“ способности.

Пињешов бројни знак: Обим прсију, код нормално развијеног човека је у сантиметрима у најмању руку раван половини сантиметара висине тела, и у колико је тело дуже, број

сантиметара обима прсију у толико више расте; Исто тако сразмерно расте бројка килограма мерећи тежину тела у правилно развијена човека. Будући да ове три количине имају код нормално здравих лица извесну сталну паралелу, то нам тај однос, ма како да је висина тела велика, може корисно послужити за оцењивање физичке спососности младића за службу у војсци. Тако је Пиње дошао био на мисао, да ову физиолошку констатацију срачунава на следећи начин: он сабира број сантиметара обима прсију са бројем килограма тежине тела па овај збир одузима од броја сантиметара висине тела и бројку, коју на овај начин добије означује као свој „бројни знак“.

Примери:

I. — Мали човек, средње развијен: висина тела, 1 м. 54; обим прсију, 78 см.; тежина тела, 54 кгр. Бројни знак физичке развијености, т. ј. способности је 22. ($154 - 78 - 54 = 22$, добра, осредња способност).

II. — Висок човек, слабога састава: висина тела 1 м. 72; обим прсију, 80 см.; тежина тела, 58 кгр.; укупно 138. Бројни знак способности, $172 - 138 = 34$ (врло слаб састав).

III. — Човек осредњег раста, врло јак: висина тела, 1 м. 60; обим прсију, 90 см.; тежина тела 68 кгр.; укупно 158. Бројни знак способности, $160 - 158 = 2$ (врло добар састав).

Израчунавајући на овај начин свој бројни знак код свију рекрута прегледаних за војску Пиње је добивао остатак, који се мењао између 0 37 и закључује, да је младић у 20. години живота у толико јачи, способнији за војску у колико је разлика добивених бројака овако срачуната — мања; у толико је пак физичка способност за војску мања у колико је разлика бројака овако срачуната — већа.

Ево и његове скале класифицирања способности, коју је примио као правило:

Остатак мањи од 10, врло јак састав;

Од 11—15, јак састав;

Од 16—20, добар састав;

Од 21—25, осредње добар састав;

Од 26—30, доста добар састав;

Од 31—35, слаб састав, сумњива способност, добро позити на његову способност;

Од 36 па на више, врло слаб састав, те привремено или стално неспособан за војску.

Остатак, добивен одузимањем од бројке висине тела у сантиметрима, збир бројака, који означују у сантиметрима

обим прсију и у килограмима тежину тела, изражава, дакле, бројни знак физичке способности за војску.

Pignet је даљим истраживањима проверио вредност овог бројног знака и уверава, да је утврдио, да је јављање за лекарску помоћ, упућивање у амбуленту, у болницу, отпуштање из војске кући у току служења кадра због привремене или сталне неспособности и број дана лечења таквих рекрута у толико многобројнији у колико је бројни знак у њих био велики, односно већи. —

Три француска војна лекара: Лемоан, Кусович и Папен су потврдили такође овај критеријум људске физичке способности. По мишљењу Бице-а (Bitza), румунског војног лекара, у Румунији се, по правилу, ослобођавају већ при рекрутовању сви младићи, код којих се нађе бројни знак физичке способности већи од 34.

Butza с правом вели: „Узимати у војску такве младиће, значило би штетити друштво; имати их у касарнама под заставом, значи, некорисно оптерећавати трошковима Државу.“

— Желети је, да у правилу о рекрутовању или уредби о рекрутовању или уредби о ослобођавању обвезника од службе у војсци код нас буде од меродавних прописано и ово мерило о цењивању способности баш приликом рекрутовања, пошто је, јер је добро, исто мерило примењено систематски и у француској и у румунској војсци.

Ко није никад био члан комисије за узимање младића у војску, тај ће тешко моћи разумети колико је тешка и деликатна улога нарочито војног лекара, члана комисије у овоме раду. У важност рада чланова рекрутних комисија нико не сумња и оправдано је изабирати међу старијим војним лекарима само дакле искуством обогаћене људе, једино способне да одговаре и стручном спремом и савесношћу тако једном тешком задатку као што је свакогодишње рекрутовање. Јер целокупни терет за оцену способности рекрута и најважнију реч, пресуђујућу реч, практично, ако не скоро и увек остали чланови комисије захтевају од стручњака — војног лекара, чија одговорност према томе није више једнака осталим члановима комисије, него је највећа пред Богом и људима.

Захтевати пак непорочност у смртног човека — војног лекара, официра, макар да је он и највеће воље за рад и најобилније клиничке спреме и човек широког искуства у животу војске и онда кад тај војни лекар мора, само за неколико кратких минута, док је младић пред очима комисије на прегледу, мора, брзо и тачно проценити вредност способности рекрута за војнички живот, т. ј. његово здравље, то је неправедно изискивати нешто, што је скоро немогуће.

Измерити обим и висину 250 до 300 младића за један дан, свакога од њих окренути и пажљиво запажати све недостатке и махне видљиве и обичном посматрачу, зауставити се на свима могућим, честим променима на удовима и зглобовима, оценити степен њихове функционалне вредности, систематски ослушкивати плућне органе код свакога рекрута ради одабирања само оних који ни из далека не таје у себи латентну туберкулозу, прелетети ухом шумове удараца срца код свакога рекрута, најчешће у граји и галами у којој комисија има да ради, проценити сва чула и њихову вредност, умну и душевну способност тако разноврсна материјала из најзабаченијих села наше Домовине, остати напрегнуте пажње према свакоме рекруту, од јутра до мрака и не учинити погрешку при оцени способности то је заиста немогуће.

Али најделикатнија ситуација за лекара је баш онде, где случај хоће, да способност за војску није јасна, већ је дотични рекрут некако као „на граници“. У томе часу морална тежина онако изговорене речи „способан,“ ако можда он то није, тада је највећа и војни лекар нека не заборави, да хвала Богу, више нема потребе претерано строго и штедљиво раздељивати судбину живота данашњих младића — рекрута Југославије као оно некада, што морасмо, у данима великих државних потреба за време минулог светског рата и највећих искушења исповедати начело крајњег искоришћења људског материјала. Нека би у тим судбоносним тренутцима за рекрута, војни лекар увидео, да „сумњива“ способност узета за довољну може бити фатална за живот тога младића у касарнама данашње наше војске, где још увек није све у потпуном хигијенском реду и поретку, још ни из далека, све како би можда могло бити. Нека он не заборави, да баш они „на граници“ способности, јесу најсигурнији кандидати за латентну туберкулозу, која ће се већ првих недеља живота у војсци експлозивно појавити у њему под теретом убрзаног и тешког система обуке, која се данас непојамно тражи од наших рекрута. Нека се најзад сети, да недељни прегледи трупних лекара уз то, по касарнама, ретко када на време пронађу ове „сада сумњиве,“ а у војсци јасно изражене промене туберкулозних оболења на војницима и да њихово најчешће прекасно упућивање у болницу „на лечење“ или кући као оболелог, показује колико лекар, члан комисије, може у оном часу кад кад изговара реч „способан“ погрешити.

Пињеов „бројни знак,“ би дакле, као једно опробано мерило могао, у свима оваковим случајевима послужити као само још једно средство више за оцену и што тачније решење комисије за способност службе у војсци наших рекрута и ја бих

желео, да га г. г. војни лекари при овогодишњем рекрутовању у што већем броју примењују, у намери, дакако, да њихова савест буде што мирнија у оним најтежим случајевима проценивања, а резултат такође њихова рада при одабирању рекрута за војску буде ове године још савршенији у колико је савршенство достижимо при тешкој и пуној напрезања и одговорности улози у друштву и Држави, коју на себе узимамо и која нас и ове године при рекрутовању очекује.

Д-р Ж. С. Ж.

ПРЕГЛЕД ЛИСТОВА И ЧАСОПИСА

Vojenské Rozhledy. — Јун 1922. *Наш ручни митраљез као аутоматско оружје борбене групице* од штабног капетана Евжена Рипа. Писац бави се питањем наоружања борбене групице и долази до закључка, да садање аутоматско оруђе борбене групице хел. војске, ручни митраљез Шварцлозе м7/12, апсолутно не одговара своме задатку. Наводи и закључци пишчеви су врло интересантни и за нас стога што је тај митраљез заузео у нашем наоружању исто место као и у чсл, војсци, т.ј. место аутоматског оруђа борбене групице (десетине). Писац каже у главном, пошто је изложио особине које треба да има аутоматско оруђе борбене групице: Ручни (лаки) митраљез Шварцлозе м7/12 већ за светскога рата није одговарао своме задатку ни у митраљеским одељењима ни у водовима стрељачких чета. Био је само израз очајне тежње, да се појача ватрена моћ и подигне морал пешадије средством које је било при руци. Одличноме митраљезу Шварцлозе м7/12 одузет је сав доњи построј, који је основ прецизности и ефикасности митраљеза, и надокнађен је прво дрвеном, сасвим немогућом дашчицом и доцније железном троногом, и тако је створен „лаки“ ручни митраљез. Лака, слаба тренога узела је митраљезу све: стабилитет, прецизност гађања, лакоћу управљати и могућност прилагодити се земљишту. Лаки митраљез или чак аутоматско оруђе за борбену групицу тиме није створен. Сем брзе паљбе овај ручни митраљез нема ниједне од особина које су неопходне за аутоматско оруђе борбене групице. Ватра није ефикасна морално, јер јој је слабо физичко дејство. При гађању љуља се и тресе митраљез толико да ни најбољи нишанџија није у стању да њиме управља. На даљини већој од 500 корака не може бити ни говора о успешном гађању. Тренога дозвољава само став за који је сувише висока. Нишанџија мора се дизати на лактовима да би могао нишанити, што веома замара. Њена се висина не може мењати, због чега је у неким случајевима (висока трава) нишањење немогуће. Гађање узвишених мета или дуж нагиба је проблем који се са овим доњим постројем не може решити.

За постављање митраљеза у некаквом заклону потребна је велика висина. Послуга мора бити бистра, храбра и енергична; према томе не може се сваки војник чете употребити у послуги ручног митраљеза. За успешно дејство потребне су поред муниције знатне количне воде, зетина и резервних делова; треба дакле доста носилаца услед чега је борбена група сувише велика. Поред тога, ручни митраљез је сувише тежак (28 кгр.) а и носиоци воде, муниције, резервних делова оптерећени су са 24 кгр. Најбољи доказ за то да је овај митраљез сувише тежак јесте да су четама додата кола. Али овакво решење је у савременој војсци немогуће. Кола не могу да прате чету у борбу, а у извесним крајевима уопште нису у стању да прате пешадију. Из свега овога излази, да ручни митраљез Шварцлозе м7/12 уопште не представља добро оружје, а никако аутоматско за борбену групу. Стога предлаже писац, да се овоме митраљезу опет врати његов доњи построј, и овакав, тешки митраљез употреби, као и остали у митраљеским одељењима. Борбеним групама, пак, треба доделити савремено аутоматско оружје које би имало све потребне особине и одговарало у потпуности своме задатку. — *Реформа француске војске* од капетана Б. Цаска. — *Развишак чешке војне књижевности* од Дра. Рудолфа Чарна. Изложена је сва доста скромна чешка војна књижевност од најстаријих историских докумената. Најинтересантнија су правила војне службе из доба ратова за самосталност у средњем веку (прописи Јана Хајка, Јана Жишке и др) од којих су најстарија писана 1413. године. — *Аутомобилизам у нашој војсци* од инж. Карла Мајера. Из овог чланка доносимо само статистичке податке о аутомобилизму у чсл. републици. Крајем 1921. год. било је изузев војних 4276 путничких, 1491 теретних, 80 санитетских аутобила и аутобуса, 218 трокачница, 1998 мотосикла, свега 8063 аутовозова од којих су 3927 производ домаће индустрије. Укупна тонажа теретних аутобила износила је 7650 тона. — *Крашак нацрта развишка и дејства чех. легије у француској* од ђенералштабног пуковника Зденка Јежка. — *Војска у домовини и на страни*: О далеконосним топовима који су бомбардовали Париз од капетана инж. К. Мареша. Амерички артиљериски официри успели су да прикупе извесне податке о овим топовима који су конструисани од инж. Раусенбергера и саграђени у Круповим заводима у Есену. Почетна брзина ових топова била је 1500—1600 м (за даљину до Париза од 110 км довољно би било 1350 м). Брзина при упаду зрна 700 м, трајање летења око 3 мин. Гађано је под углом од 55° да би зрно брзо стигло до ређега ваздуха. Који је барут узет није познато, свакако један од

оних који споро горе. Тежина пуњења била је од 200 кгр. Калибар топа био је 210м/м. Цев је имала дужину од 36 м. и могла да издржи 50 метака. Зрно је имало два упаљача и 10—12 кгр. тротила. Трзање је било дуго 1,30м и кочено је помоћу хидрауличних кочница. Транспортовање топа вршено је железницом на четири вагона (укупно 18 осовина) и гађање са нарочитог построја. У акцији је било 7 топова, који су испалили свега 183 метака у град и 120 ван града; проузроковани губитци 256 мртвих и 620 рањених. — *Библиографија.*

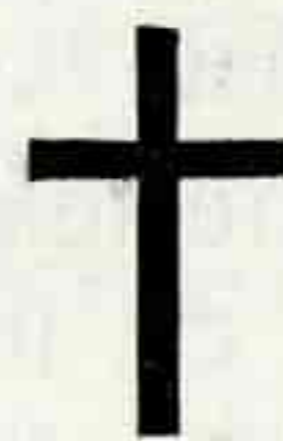
Јул 1922 год. *Липанска загонетка* од Ханума Куфнера. Решава досада нерешену загонетку, наиме на који је начин побеђена хуситска војска оба Прокопа од стране властелинске војске у битци код Липана. — *Нарочите особине борбене технике целе војске у Русији* од мајора Гиндлиха Скацела. — *Организација транспортовања, снабдевања и евакуације у француској војсци* за време рата 1914—1915 год. од мајора франц. ђенералштаба Андреа Робина. *Психологија ратова и ратних доба од санит. потпуковника д-ра Јозефа Винара.* — *Војска у домовини и на страни.* Ратни губитци српске војске по подацима министарства војног у Београду. — *Библиографија.*

Август — септембар 1922. год. *Оправка разрушеног тунела бр. 39 бајкалске пруге* од капетана Јона Валничка. — *Војсковођа Лудендорф* од В. Ј. Хаунера Писац разматра немачку офанзиву у пролеће 1918 год. и нарочито одлуку Лудендорфову у погледу правца напада. Налази да Лудендорф у овој прилици као уопште на западном фронту није показао никаквих стратегијских идеја, позивајући се на став Лудендорфових успомена на рат (*Kriegserinnerungen* р. 471): „Шта ћемо постићи, да ли ћемо пробити непријатеља и доћи до операција, или да ли ће остати при великом испаду, било је додуше несигурно, као све у рату“ и „Биће то моћан бој, који ће овде почети онде се наставити и дуго трајати“. В. Ј. Хаунер се слаже са критиком анонимног ђенералштабног официра (*Kritik des Weltkrieges von einem generalstäbler, Leipzig Koehler*) који налази да Лудендорф никада није имао концепције стратегије уништења. Нападати овде онде и надати се да ће можда доћи негде до операција и правац напада изабрати само по тактичким могућностима, без икакве стратегиске идеје, потчинити стратегију тактици! Лудендорф на западу није онај исти са рускога фронта што споменути анонимус објашњава тврђењем да је на руском фронту био ђенерал *Hoffmann spiritus movens*. 1918 год. био је једини задатак немачке Врховне Команде омогућити да се дође до операција, до рата у отвореном пољу. Према томе је требало изабрати правац напада. Стратегиски је најбоље одговарао напад између Arras-а и St.

Quentin-a у правцу Amiens-a који је био и у тактичком погледу најбољи. Овоме удару непријатељ није могао умаћи, он би га притиснуо на обалу канала la Maiche. Већина енглеских снага била би одсекнута, а на линији Канал — Crozat Some могао се саградити фронт за продужење акције према југу. Овај правац је Лудендорф и изабрао, али он није узео у обзир могућности снабдевања Док је јужно од Arras-a било немогуће дотурати муницију и храну на веће даљине стога што су се тамо у „Албериховом појасу“ и на Соми налазила пространа поља левака, могло се рачунати да ће се снабдевање северно од Араса у фландрима из почетка ограничити на муницију, јер је тамошња низија веома богата, а и путеви нису били оштећени. Са ових разлога, збиља успешан напад који се не би зауставио због тешкоћа у снабдевању био је могућ само северно од Lens-a у правцу Boulogne-a и Calais-a. Овај правац је требало изабрати и ако је напад због баруштина био могућ тек у априлу. Донде су се могле предузети веће диверзије између Arras-a и St. Quentin-a. — *Снабдевање и контрола у војсци* од санит. мајора Јозефа Хервета. — *Реформа француске војске* наставак. — *Ново уређена дивизиска болница у Прагу* од санит. мајора дра. Левита. — *Војска у домовини и на страни.* — Библиографија.

Октобар 1922 год. *Десетогодишњица I. Балканског рата* до потпуковника Војина Максимовића. — *Преглед операција Балканских ратова 1912—1913 год.* од В. Ј. Хаунера. — *Нов пољски аутомобил* од инж. Карла Мајера. — *Аутомобилизација пољске артиљерије* од капетана Милосава Регентика. — *Војска у домовини и на страни.* — Библиографија.

З. А.

ЈОВАН Н. ЈОВАНОВИЋ

коњички мајор

командир 4. ескадрона 3. коњичког пука

Погинуо 5. септембра 1914. год. код села Узвећа
у Мачви.

Писка шрапнела, мумлање граната и фијук пешадијских зрна ретко су те натеривали да легнеш и да се заклониш! Ово нарочито истичем, јер си погинуо у светском рату, у рату где је техника испољила своје савршенство, чему је се на супрот стављало: дубоки ровови за ратнике, гађање из најнижег става, челични шлемови, командовање из лежећег става и т. д.

Па поред свега си у готово свима ратним радњама стајао прибран, храбар, хладан и достојанствен!

Такав си био 1912. год., такав си био 1913. а такав си био и несретне по тебе

1914. год. Такав си био и у последњем тренутку твога живота, када ти је непријатељ једним хитцем и живот угасио!

Из благодарности према твојој савесној служби и патриотизму, ужижем ову воштаницу, осветљавам ону страну историје наше коњичке дивизије, где је твоје име записано крвавим и златним словима!

4. септембра 1914. године око 11 часова ноћу дође код нашег (мога и твога) шатора ађутант пука, ађутант пуковски и викну: „Хајде мајор Јоване, дођите у штаб да примите наређење. Вашем ескадрону наређен је покрет за село Метковић“. Ти се диже одмах и опасујући револвер рече ми: „Још ме боли стомак, и све осећам да ће ми он главе доћи.“ (Тих је дана имао јаке грчеве и спремао се да потражи 2—3 дана поштеде да би се излечио, али је увек одгодио са речима: „ваљда ће ми и овако проћи.“)

Била је тиха звездана септембарска ноћ, чију је тишину до малопре прекидала јака пушчана ватра на Парашници. Кроз тишину чуло се хркање војника који су иза својих коња спавали на гомилицама сена.

Коњи, те племемите животиње, ти верни наши ратни другови, фрхтали су ноздрвама једући сено. Понеки од њих стресао се верујући ваљда, да ће моћи да збаци са себе седло које се већ неколико дана не скида са његових леђа због чега су му се иста формално упалила. Приликом тога стресања зазвоне гвоздени делови узда, које су биле о задњи ункаш обешене, и онда се опет све утиша!

При поласку твом из шатора чуло се само: „уздај 4-ти ескадрон“ и бахат твојих ногу изгуби се на мекој ливади у правцу шатора команданта пука.

„Уздај“ поновише твоји стражари по водовима.

Војници поустајаше.

„Водна колона ескадрона“ чула се после неколико минута заповест твога најстаријег водника и ескадрон је био постројен и готов за покрет.

Ја сам у шатору премишљао оно што се у тим приликама и може премишљати: о штрапацима које смо имали ранијих дана као и о ономе што нас чека сваког тренутка, а једнако су ми звучале у ушима његове речи: „Овај ће ми трбух главе доћи.“

У брзо си се вратио са примљеном заповешћу и са пола бивака чу се твоје: „Сејиз коње“ и „ескадрон јаши“.

Узенгије звекнуше и на полугласну твоју команду: „Ескадрон по водно с десна по четири“, ескадрон ти се осу у колону и пође друмом који води од Богатића за Метковић.

Када си поред мене прошао рекао си ми: Лазо, ја одох за посаду села Метковића на место IV коњич. пука који је отишао да задржава Швабе који су код Дреновца прешли Саву и наступају даље.

У јутру 5. Септембра и остатак пука добије заповест да одмаршује у правцу Шеварица и садејствује трупама које задржавају непријатеља, који прешав Саву код Дреновца све више добија у терену, и једним делом иде у правцу села Шеварица и Узвећа.

Пук је једним делом био истакнут на с. источну ивицу села Узвећа а делом био у резерви на Глушци—Узвеће.

Истакнути наши као и суседни пешод. делови одољевали су храбро много надмоћнијем непријатељу, који је већ претио да нам лево крило обухвати. Око 2 часа по подне ти истакнути делови у Узвећу приморани су били на одступање јер је непријатељ већ ушао у село (како смо доцније чули са 8 батаљона пешадије 1 ескадроном коњице и 2 батерије). Неколико стотина коњичких карабина чији је домет био 1500 мет. противу огромне силе, чије су брзометке имале домет скоро 4000 метара. Због овога наведенога ми коњаници морамо бити горди на узвећску борбу.

Око 4 часа по подне пук је чекао непријатеља на новој утврђеној (слабо) линији, на месту где је била наша пуковска резерва.

Лево од нас послат је 1-ви коњич. пук да нас заштити од обухвата док се непријатељ утврђивао у источну ивицу села.

1-ви коњич. пук наиђе одмах на непријатеља и са њиме се судари. Ватра је била све јача, и поједини метци већ почеше да нам са бока долећу. Људи се мало иза коња закло-нише, док ми официри остваросмо на друму ничим не заклоњени.

Ја те најзад позовем да се иза једне сламе заклонимо но ти ме одби са „нећу“.

Тога момента стајао си прав као бор, но израз твојих очију упаши ме. Ти си ме погледао некако расејано, очи су ти добиле стакласт мртвачки сјај! Твоје очи беху већ угашене.

У томе нас формалан пљусак зрна нагна да се повлачимо.

Ти си последњи пошао са страшног места. Ниси крочио ни 100 корака а твоја се црна слутња обистинила! Погођен једним зрном у стомак, пао си и после неколико часака био си хладни леш.

Твоје пожртвовање било је познато и у штабу армије, јер је приликом твога опела у цркви у Липолисту поред твога

дрвеног ковчега клекао седи војвода Степа и сузним очима упутио молитву свевишњем, препоручивши му твоју јуначку душу.

Скрштених руку отишао си спокојно пред Господа. Гледајући озго са плавих висина, са места на коме злоба и завист нису познати немој се љутити на нас доле који мртвима малу заслугу признајемо и који Вас заборављамо.

Вечан ти покој врли коњаниче!

Друг

п. пуковник **Лазар К. Савићевић.**

ГОВОР

држан¹⁾ приликом откривања споменика војводи Мишићу 3. децембра 1922. на његовом гробу, на Новом Гробљу у Београду

Предратна Србија, као Пијемонт Српства, узданица нашег троименог племена, припремала се деценијама за извршење свога вековнога и традиционалнога задатка — за ослобођење и уједињење нашега целокупнога племена, стварајући главно оруђе за извршење овога великог задатка Српску војску.

У овој припреми мирнога времена за стварање и уређење војске, Војвода Мишић, заузима једно од најважнијих места.

Његов рад у овоме времену видно се истиче у главном у ове две установе: 1. У Главном Ђенерал-штабу, где, поред осталог, спрема приправнике за ђенералштабну струку најпре у бироу, а потом и на терену, и 2. На В. Школи Војне Академије, где такођер предаје Синтезу војних наука Стратегију т. ј. вештину ратовања.

Водећи многе генерације наших младих официра по свима крајевима и на свима фронтима Србије — наше тадашње уже Отаџбине — он се, до ситница, упознаје са тим важним фактором за ратовање — земљиштем, на коме је касније, у ратовима 1912—1918. године тако успешно и деловао.

У овом периоду његов је рад педагошко-научно-васпитног, карактера. Кроз његове су руке прошле читаве генерације младих официра, којима је судбина, заједно са њиховим наставником доделила тако знатне и видне улоге у ратовима од 1912. до 1918. Овај му је рад из мирнога времена и дао ону велику популарност, тако, да је у рат ушао већ са великим именом и са војничким ауторитетом.

¹⁾ У име војске према наређењу Господина Министра Војног и Морнарице.

На практичном пољу — у ратноме времену дотаћи ћу се само три главна момента његова рада:

Први је моменат: његово примање команде над I. Армијом, приликом повлачења целе наше војске у дубину Србије, Крагујевцу у јесен 1914. године. Својим доласком, у овоме моменту, када је морал трупа био већ пао Живојин Мишић је већ самом својом појавом одушевио све и свакога у I. Армији, а, и у Врховну Команду унео је много од свога оптимизма, и био је главни иницијатор Суворорске или Рудничке офанзиве, која се почетком децембра, баш данашњег дана 1914. године и отпоче, а заврши се катастрофом Поћореконих армија. Овај му је успех и донео Војводски чин.

Званичних исцрпних података о његовом тадашњем раду још немамо, јер нам званична историја још није објављена, те према томе и сви покушаји, којима би била тежња, да се ова његова заслуга умањи, немогући су.

Други је знатан моменат: пробој непријатељског Бугарског фронта код Горничева у 1916. години који је опет извршио Војвода Мишић са својом I. Армијом, чега је последица и била: пад и заузеће Битоља у 1916. години, када смо већ једном ногом, стали на наше земљиште после катастрофе од 1915. године, што је имало огроман утицај на све нас.

Али, најзнатнији је рад и утицај Војводе Мишића био у 1918. години, када га је Његово Височанство Престолонаследник Александар, као Врховни Командант наше војске, узео за свога првога сарадника — за Начелника свога Штаба.

И сâм сам био тада на Солунском—Македонском фронту, и знам како је то његово наименовање одјекнуло кроза све редове наше војске. Тада смо имали знатан број незапослених официра у Микри, а и у самом Солуну. Чим је допро глас да је Војвода Мишић наименован за Начелника Штаба Врховне Команде, сви они одједном пренуше из дотадашње апатије и говорили су: „*Сад нам је ускоро обезбеђен улазак у нашу поробљену Отаџбину.*“ Кроз редове пак наших бораца укопаних на фронту од Битољске равни па преко Црне Реке и испод Доброга Поља, име Војводе Мишића као помоћника Врховног Команданта, Његовог Височанства Престолонаследника Александра, пролетело је као предзнак скорог ослобођења Србије. Сви су тада говорили: „*Сад ћемо напред кући.*“ Њега је разумео сваки наш војник, сељак, јер је Војвода Мишић као син нашега села, човек из Народа разумео и владао нашим војником—сељаком, а овај је у њега безгранично веровао.

Ето таква беше популарност и такву веру и поверење имађаху у Војводу Мишића сви и свако, од редова па навише. Па шта је дало Војводи Мишићу оваку популарност, име и утицај?

Ништа друго до једино сталан предани рад у миру, на пољу спреме наше оружане снаге за рат, као и његов велики Војсковођски ум, челична воља, и његова велика душа. Даље, он је имао необичан такт у опхођењу са људима, тако да га је сваки с којим је дошао у додир морао уважавати, поштовати и завоleti. Он је освајао својом личношћу и својим високим способностима. Његова велика душа огледала се у томе, што се никоме никада није осветио, мада је у животу и много пропатио, и мада је дошавши на високе положаје могао многоме вратити мило за драго.

Као син Ваљевске нахије, Војвода Живојин Мишић закључује за сада плејаду великих знатних људи тога краја, који су још од устанка бесмртног Војводе почели тамо ницати као Ненадовићи, Бирчанин и други. Мишић је пак у завршном периоду наше велике борбе у периоду готово потпунога ослобођења и уједињења троименога народа тако заблистао, да ће његово име остати вечно да живи, да живи докле траје сунца и месеца.

Поклонимо се имену и сени Великог Војводе Мишића чији добро погођени лик стоји на овоме постољу, које му захвални савременици подижу, да наредним нараштајима говори како се ничије заслуге не заборављају; у исто ће време овај споменик бити подстрек млађим генерацијама: да се у служби Краљу и Отаџбини угледају на Великога Војводу Мишића, јер као што велики песник Српства, Владика Раде Петровић вели: „Благо томе ко до вијека живи, имао се рашта и родити.“

Бенерал,

Драг. Милутиновић

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда, за време Европског рата 1914. — 1920. год.

(Наставак)

Рез. пеш. потпоручник-добровољац *Љубомир Буј*, рођен у Сплиту—Далмација; погинуо 6. октобра 1916. на положају „Сосуз-Алибег“ у Добруци, као водник I Српске добровољачке дивизије у Русији.

✓ Пеш. потпоручник *Љубомир Д. Живадиновић*, рођен у селу Бадњевцу, срез лепенички, округ крагујевачки; погинуо 2. септембра 1918. на положају „Ветереник“ као водник 2. чете 2. батаљона 11. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Вујковић*, рођен 1884. у селу Стублинама, срез посавски, округ ваљевски; погинуо 4. августа 1914. на положају „Влашке Њиве,“ као водник 5. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милош Ћ. Јовановић*, погинуо 1. августа 1914. код Шапца, као водник 17. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Миодраг Ивановић*, погинуо 1. августа 1914. код Шапца, као водник 17. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милан Бебић*. погинуо ноћу између 3. и 5. августа 1914 у Текеришу, као водник 1. чете 4. батаљона 1. прекобројног пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Павковић*, погинуо 9. августа 1914. на „Јевремовачкој коси“, као водник 13. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милорад Стевановић*, рођен у Пожаревцу; погинуо 27. августа 1914. код села Ђурчина према Фенеској шуми, као водник 8. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Недељковић*, погинуо 1. септембра 1914. као водник 7. чете Граничне трупе.

Пеш. потпоручник *Матија Радојевић*, рођен у селу Поскурицама, округ крагујевачки; погинуо 15. септембра 1914. на „Еминовим Водама“, као водник 4. чете 3. батаљона 5. пеш. пука II позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милан А. Миленковић*, рођен у Књажевцу; погинуо 9. септембра 1914. на „Јагодњи“, као водник 18. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Менахем П. Гедаља*, рођен 6. марта 1887. у Нишу; погинуо 14. октобра 1914. на „Парашници“.

Рез. пеш. потпоручник *Миладин Т. Радојичић*, рођен 18. децембра 1879. у селу Клатичеву, срез таковски, округ руднички; погинуо 1. октобра 1914. на „Хану брду“, као водник 3. чете 2. батаљона 10. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милушин М. Глишић*, рођен у Чачку; погинуо 12. октобра 1914. источно од „Вишеграда“, као водник 4. чете 3. батаљона 10. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милорад Радуловић*, погинуо 6. септембра 1914. на „Јагодњи“, као водник 18. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милан Маршиновић*, погинуо 13. новембра 1914. у селу Г. Белица — случајно, као водник 16. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Миливој К. Стојановић*, рођен у Београду; погинуо 8. новембра 1914. у борби на „Бачинцу“, као водник 3. чете 3. батаљона 8. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Михаило Најдановић*, рођен у Београду; погинуо 9. новембра 1914. на „Врачем брду“, као водник 1. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милушин А. Радојковић*, рођен у Нишу, погинуо 15. новембра 1914. на коти 881 — Добро поље, као водник 3. чете 2. батаљона 2. пеш. пука II позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милушин С. Арнаушовић*, рођен у селу Струганику, срез колубарски, округ ваљевски; погинуо ноћу између 20. и 21. новембра 1914. на „Мрамору Криворечком“, као водник 1. батаљона 5. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милош Јелић*, рођен у селу Борчу, срез грузански, округ крагујевачки; погинуо 27. новембра 1914. код села Црљенца, као водник 10. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милорад В. Ашанацковић*, рођен у Нишу; погинуо ноћу између 20. и 21. новембра 1914. на „Врлају“, као водник 4. чете 1. батаљона 15. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милушин П. Цвешковић*, рођен 16. децембра 1890. у Зајечару; погинуо 26. новембра 1914. на „Равном гају“, као водник 4. чете 2. батаљона 20. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милан С. Лукић*, рођен у селу Јошанице, срез бањски, округ нишки; погинуо 30. новембра 1914. на „Парцанском вису“, као водник 3. чете 4. батаљона 20. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милушин М. Спасенић*, рођен 2. фебруара 1881. у селу Пајсијевићу, срез грузански, округ крагујевачки; погинуо 25. октобра 1914. као водник 4. чете 1. батаљона 11. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Михаило Раносовић*, погинуо 2. новембра 1914. на „Камаљу“, као водник 2. чете 1. батаљона 5. прекобројног пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милушин М. Димитријевић*, рођен у Алексинцу; погинуо 21. новембра 1914. на „Дрену“, као водник 4. чете 4. батаљона 14. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милош С. Радошевић*, рођен 1. новембра 1886. у селу Прислоницама, срез љубићски, округ руднички; погинуо 22. новембра 1914. на „Слатини“, као водник 2. чете 4. батаљона 10. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милеша М. Ђушић*, рођен у селу Реткоцеру срез јабланички, округ врањски; погинуо 15. новембра 1914. на „Рајцу“, као водник 3. чете 3. батаљона 2. пеш. пука II позива народне војске.

Арт. потпоручник *Миладин Ј. Радишић*, погинуо 25. октобра 1914. на „Љубовији“, као водник Рудничког четничког одреда.

Арт. потпоручник *Максим А. Пљакић*, погинуо 9. септембра 1914. на „Мачковом Камену“, као водник 9. брдске брзометне батерије.

Жанд. потпоручник *Младен Петровић*, рођен у Прокупљу; погинуо 21. новембра 1914. на „Кремену“, као водник 1. чете 4. батаљона 9. пеш. пука II позива народне војске.

Инж. потпоручник *Михајло Поповић*, рођен у Шапцу; погинуо 15. новембра 1914. на „Рајцу“, као водник 2. чете Дунавског пионирског полубатаљона I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Миленко Н. Грујић*, рођен 3. октобра 1892. у селу М. Пожеревцу, срез грочански, округ београдски; погинуо 9. септембра 1914. као водник 2. чете 2. батаљона 18. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милорад Д. Ђорђевић*, рођен 1881. у селу Врановцу, срез белички округ моравски; погинуо 29.

септембра 1915. на „Торлаку“, као водник 2. чете 2. батаљона 13. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милан П. Миленковић*, рођен у Књажевцу; погинуо 9. септембра 1914. на „Мачковом Камену“, као водник 2. чете 1. батаљона 18. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Милојко Ђ. Милојевић*, рођен у селу Селевцу, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 21. новембра 1914. на „Сукунђеду“, као водник 2. чете 3. батаљона 8. пеш. пука II позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Миладин И. Шевовић*, рођен у селу Дружетићу, срез пожешки, округ ужички; погинуо 22. новембра 1914. на „Кременцу“, као водник 3. чете 1. батаљона 16. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Михаило А. Буровић*, погинуо 29. септембра 1915. на „Торлаку“, као водник 4. чете 1. батаљона 13. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Р. Бурђевић*, рођен 21. септембра 1878. у селу Влачки, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 2. октобра 1915. на „Глоговици“, као водник 3. чете 2. батаљона 5. кадровског пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милован Ч. Милановић*, рођен 15. октобра 1882. у селу Велошевци, округ крагујевачки; погинуо 1. октобра 1915. на „Бановом брду“, као водник 4. чете 2. батаљона 11. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Р. Чуновић*, рођен у селу Трнави, округ чачански; погинуо 6. октобра 1915. на „Страцинским положајима“.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Ж. Монић*, рођен 1874. у селу Паланци, срез бољевачки, округ тимочки; погинуо 6. новембра 1915. као водник 11. кадровског пеш. пука.

Рез. инж. потпоручник *Милорад С. Арновљевић*, рођен 6. октобра 1887. у Београду; погинуо 1. септембра 1914. у селу Костојнику, а био је на служби у команди Дринске дивизионе инжињерије I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Миодраг Д. Поповић*, рођен 17. јуна 1892. у Крагујевцу; погинуо 8. августа 1916. на положају „Кукуруз“, као водник 1. чете 3. батаљона 10. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Милан Ј. Бурђевић*, погинуо 7. августа 1916. „Чеганском положају“, као водник 6. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Михаило П. Петровић*, рођен 5. септембра 1879. у селу Коцељеву, округ подрински; погинуо 13. августа 1916. на „Чеганском положају“, као водник 2. чете 2. батаљона 6. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Михаило Л. Перих-Јовановић*, рођен у селу Лозовику, окрг смедеревски; погинуо 9. августа 1916. као водник 7. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Милан П. Марковић*, погинуо 14. августа 1916. на коти 1500, на Солунском фронту, као водник 14. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Маринко А. Бирчанин*, рођен 19. децембра 1887. у селу Суводоњу, округ ваљевски; погинуо 14. августа 1916. на положају „Мало Нице“, као водник 8. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Милан К. Петровић*, погинуо 30. августа 1916. на положају „Ветреник“ као водник 12. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милан А. Секулић*, рођен 2. фебруара 1882. у селу Ерчегاما, срез моравички, округ чачански; погинуо 5. септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као водник 4. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Марко Ж. Пулетић*, рођен 4. 1891. у Колашину—Црна Гора; погинуо 1. септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као водник 2. 1. батаљона 5. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милан Ж. Стојановић*, рођен 18. октобра 1890. у селу Рајцу, срез неготински, округ краински; погинуо 12. септембра 1916. на „Совичкој коси“, као водник 13. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Мишар И. Нешић*, рођен у селу Грабову, срез посавски, округ ваљевски; погинуо 17. септембра 1916. на „Сивом брегу“, као водник 3. чете 1. батаљона 6. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милушин М. Михаиловић*, рођен 8. новембра 1892. у Крупњу, срез рађевски, округ подрински; погинуо 20. септембра 1916. код села „Бача“, као водник 1. чете 1. батаљона 2. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Милош Ж. Петковић*, рођен 8. септембра 1884. у каменици, округ ужички; погинуо 13. септембра 1916. на „Кочобеју“, као водник 4. чете 2. батаљона 17. пеш. пука.

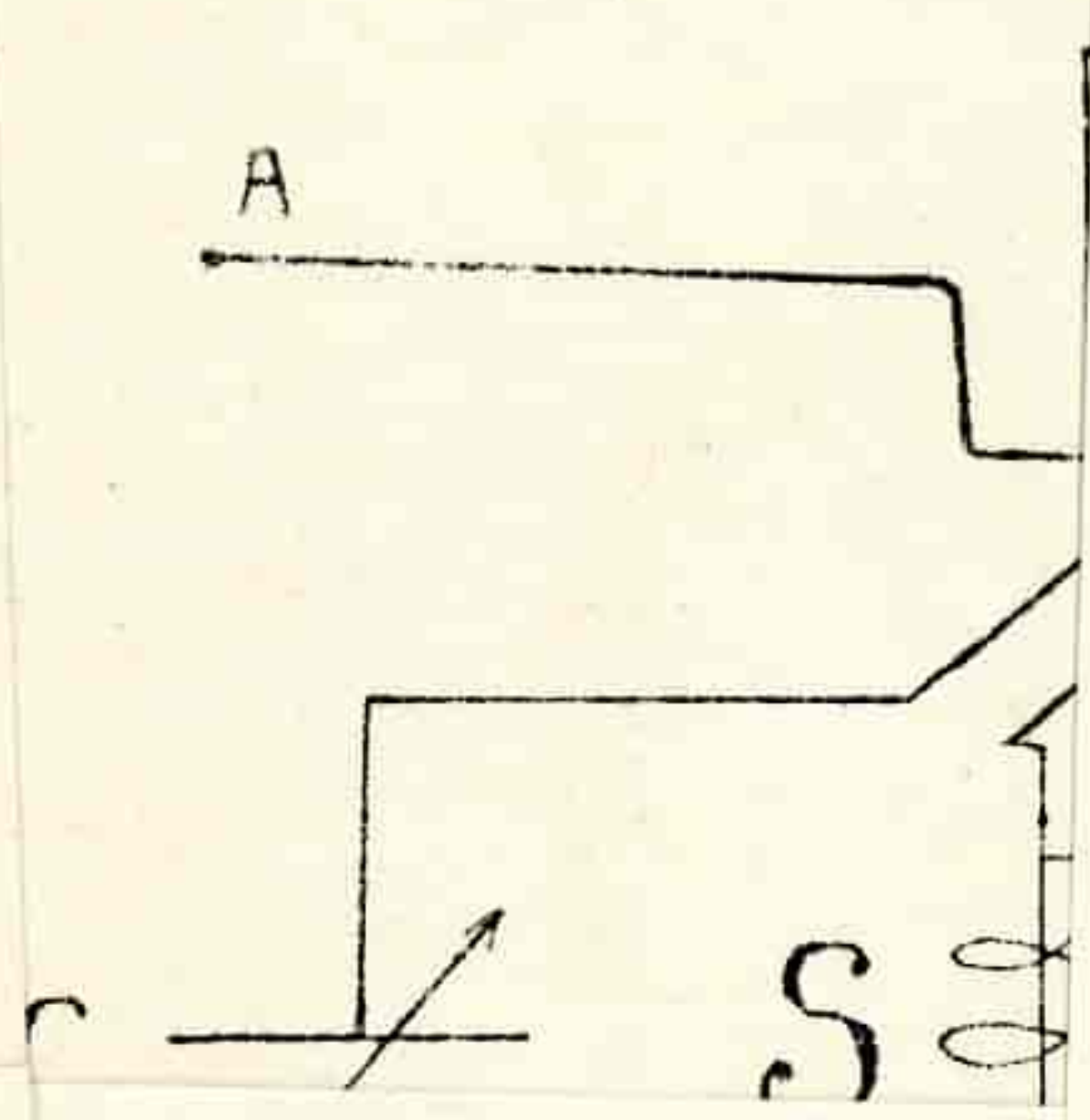
Рез. пеш. потпоручник *Милушин В. Трајковић*, рођен 1. маја 1890. у Сурдулици, срез масурички, округ врањски; погинуо 13. септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као водник 4. чете 3. батаљона 17. пеш. пука.

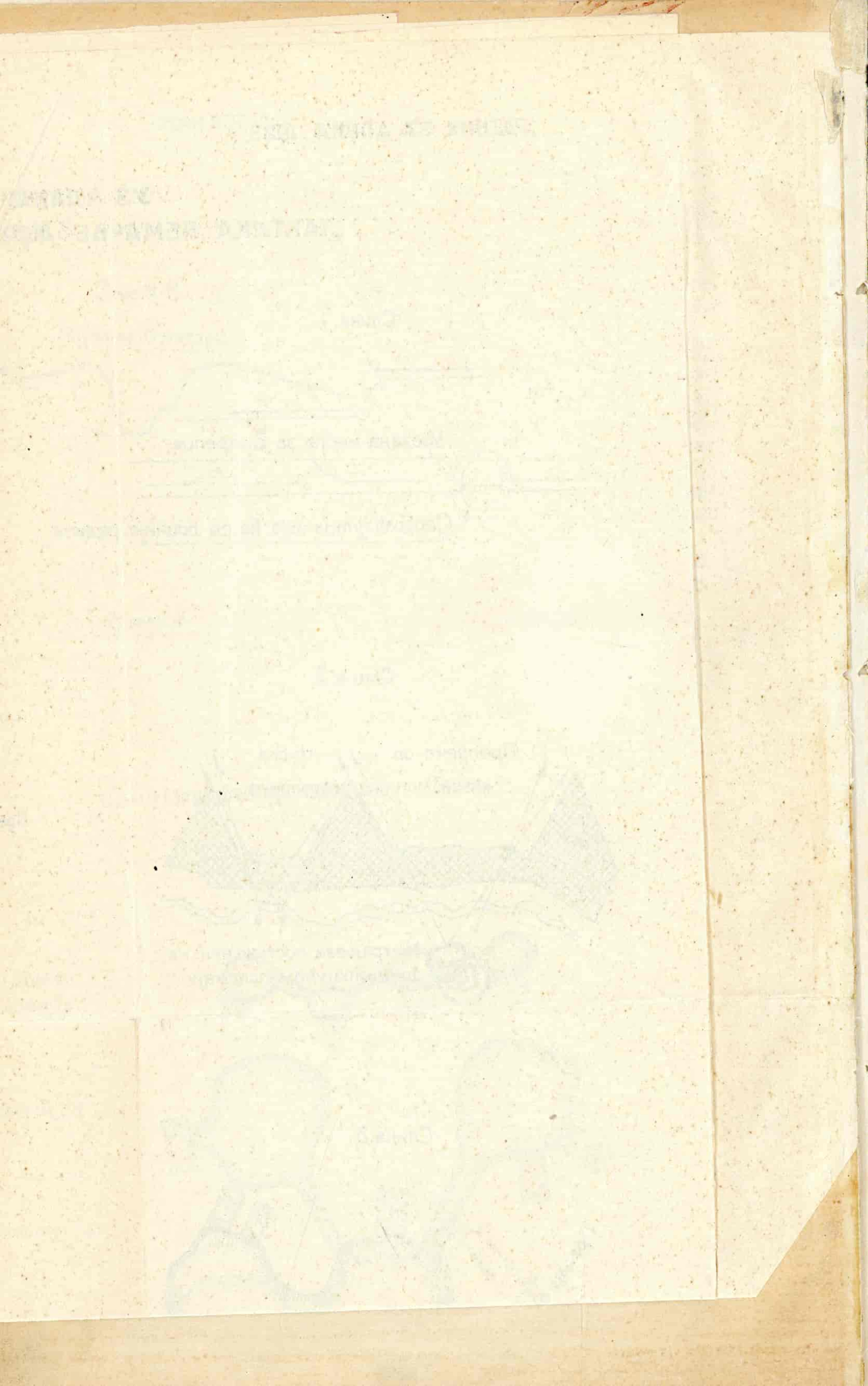
Рез. пеш. потпоручник *Милорад К. Ракић Петровић*, рођен 2. новембра 1891. у „Рогачици“, округ ужички; погинуо 11. септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као водник 3. чете 1. батаљона 17. пеш. пука.

(Наставиће се.)

РАТНИК ЗА АПРИЛ 19

„ИЗНАЛАЗЕЊЕ

chemin des Dames

1. 2. 3.
Линије
ОТВНИЧКОГ ПОЛО

ПОЖ

